

VÝCHODNÍ ŘEKOVÉ V ARCHAICKÉM OBDOBÍ*

Pavel Oliva (Praha)

Zánik mykénské civilizace znamenal téměř úplné přerušení styků obyvatel egejské oblasti s Egyptem a se Sýrií. Kontakty se udržovaly na Kypru, kam se po pádu paláců uchýlily skupiny achajských Řeků. Lingvistický rozbor písemných památek z pozdější doby vedl k závěru, že kyperský dialekt řečtiny má některé shodné rysy s jazykem dokladů z mykénského Řecka, psaných na hliněných destičkách v tzv. lineárním písmu B. Později se tu objevili další přistěhovalci, kteří patrně opustili ostrovy v Egejském moři před náporem Dóřů.

Nové osídlování východního pobřeží Egejského moře bylo součástí změn, k nimž docházelo v řeckém světě na sklonku druhého tisíciletí př. Kr. Jelikož nejvýraznější skupinu přistěhovalců na řeckou pevninu tvořili Dórové, bývá tato migrace označována jako dórské stěhování. Spolu s Dóry přicházely i další skupiny, které jim byly jazykově blízké. Usazovaly se převážně na severozápadě Řecka, a proto se pro ně v odborné literatuře ujal název severozápadní kmeny.

Blízkými příbuznými mykénských Achajů byli Iónové, kteří obývali Attiku a ostrov Euboii. Pak se usazovali i na ostrovech v Egejském moři a rovněž na středním úseku západního pobřeží Malé Asie. Na některých místech navazovali iónští přistěhovalci na sídliště z doby mykénské civilizace. Na území Mílétu je doložena jak miónójská, tak mykénská keramika.

V Athénách se udržovalo povědomí o sounáležitosti jejich obyvatel s maloasijskými Ióny. Athénský zákonodárce, básník a myslitel Solón, který působil na přelomu 7. a 6. století, označuje v jednom ze zachovaných veršů (4, 2 Gentili – Prato) svou rodnou obec jako “nejstarší iónskou zem”. V klasickém období existovaly rozdíly mezi attičtinou a iónštinou, nebyly však velké a lingvistický výzkum vedl k závěru, že se vytvořily teprve po migraci Iónů na ostrovy a na pobřeží Malé Asie.

Máme však i další doklady o spojení mezi maloasijskými Ióny a Athéňany. V Attice existovalo až do Kleisthenovy reformy na sklonku 6. století základní dělení obyvatelstva na čtyři fýly, Geleontes, Hoplètes, Argadeis a Aigikoreis. Když Hérodotos hovoří (6, 69) o Kleisthenově novém rozděle-

* Všechny chronologické údaje jsou př. Kr.

ní obyvatel na deset místních fýl, vyslovuje domněnku, že tak učinil proto, "aby Athéňané neměli stejné fýly jako Iónové".

Na nápise z Mílétu, pocházejícím patrně z počátku 5. století př. Kr., se objevuje fýla Argadeis. Na jiném nápise z poloviny 5. století jsou u tří mílétských občanů uvedeny názvy fýl, z nichž pocházeli, a to Hoplétes, Oinópes a Bóreis. Fýla Oinópes snad sdružovala místní kárské obyvatelstvo, s nímž se Míléťané dostali do styku po příchodu do Malé Asie. Fýla Bóreis bývá spojována s přistěhovanci z Peloponnésu. Iónské fýly jsou doloženy i v epigrafických dokladech z mílétských kolonií, a to z Kyziku (Geleontes, Hoplétes, Argadeis, Aigikoreis a rovněž Bóreis a Oinópes), z Istru či Histrie (Aigikoreis) a z Tom (Argadeis, Aigikoreis a také Oinópes).

Názvy těchto fýl se objevují z Teu (Geleontes) a ze samské kolonie Perinthu (Geleutes [sic!], Aigikoreis a také Bóreis). Zajímavé epigrafické doklady se zachovaly z Efesu, a to z helénistického období, a zejména z doby římského císařství, kdy se toto město stalo administrativním centrem provincie Asie. Z nápisů vyplývá, že počet fýl se v souvislosti s růstem Efesu stále zvyšoval. Zvláštní postavení zaujímal fýla Efeseis, v níž byli nejspíše soustředěni občané, kteří byli považováni za potomky dávných obyvatel či dokonce zakladatelů města. Fýly se dále dělily na tzv. chlíasty, které sloužily patrně vojenským a daňovým účelům. Fýla Efeseis se skládala z osmi chlíasty, tj. skupin po tisíci občanech, z nichž tři měly názvy iónských fýl (Geleontes, Argadeis, Aigikoreis) a další dvě se nazývaly Bóreis a Oinópes.

Jestliže čtyři iónské fýly (Geleontes, Hoplétes, Argadeis, Aigikoreis) jsou doloženy v Athénách i v iónských obcích v Malé Asii či v jejich koloniích, pak je stěží možno popírat, že existovaly již před migrací iónského obyvatelstva na západní pobřeží Malé Asie.

F. Bourriot a v modifikované podobě i D. Roussel odmítají existenci kmenového principu v rané řecké společnosti a soudí – ostatně jako již E. Szanto –, že fýly vznikly teprve po vytvoření státu (*polis*). Nemáme ovšem písemné doklady pocházející z období tzv. temných staletí, která oddělují archaické období řeckých dějin od mykénské civilizace. Fýly se staly součástí rané *polis*, avšak existovaly již před jejím vznikem. (Ke kritice koncepce F. Bourriota a D. Roussela viz H. van Effenterre, A. M. Snodgrass, J. Pečírka, V. P. Jajlenko, P. Funke.)

I když přistěhovanci přicházeli na pobřeží Malé Asie a na přilehlé ostrovy nejspíše v nevelkých skupinách, v jejichž čele stáli privilegovaní aristokraté (či králové), podržovali si uspořádání společnosti, které existovalo v mateřském Řecku před vznikem států (*poleis*) a v němž převažovaly kmenové svazky.

O dávném vztahu mezi Athéňany a maloasijskými Ióny svědčí náboženské slavnosti (Hdt. 1, 147 – *apatúria*), a zejména kalendář. Jestliže srovnáme athénský kalendář s kalendářem mílétským, zjistíme, že šest měsíců – *thargélión* (květen – červen), *metageitnión* (srpen – září), *boédromión* (září

– říjen), *pyanepsión* (říjen – listopad), *poseideón* (prosinec – leden), *anthes-thérión* (únor – březen) – má shodná jména. Některé názvy měsíců stejně jako v Athénách jsou doloženy z Priény, ze Samu a rovněž z Kykladských ostrovů, Délu, Paru a Tému. Délos měl čtyři shodné názvy měsíců s Mílétem a Athénami (*thargélión*, *metageitnión*, *boédromión*, *poseideón*), jeden (*lé-naíón*) shodný s Mílétem a jiný (*hekatombaión*) s Athénami.

Hérodotos uvádí (1, 142), že maloasijské Iónové používají čtyř nářečí. Do první (jižní) skupiny patří Mílétoi, Myúoi a Priénoí, druhou (severní) skupinu tvoří Efesoí, Kolofónoí, Lebedoí, Teoí, Klazomenaioi a Fókaioi, třetí skupinu ostrov Chios a na protilehlé pevnině Erythraioi, čtvrtou pak ostrov Samos. Kultovním střediskem iónských obcí se stalo tzv. Paniónion na horském výběžku Mykalé (ležícím proti Samu), chrám zasvěcený Poseidónovi Heli-kónskému (Hdt. 1, 148).

Vedle Achajů a Iónů žili již v době mykénské civilizace v mateřském Řecku Aioloí. Jejich sídlo leželo nejspíše v severním a středním Řecku. V souvislosti s migrací vyvolanou příchodem Dóřů a tzv. severozápadních kmenů přicházeli pak především na ostrov Lesbos, kde vzniklo několik obcí. Nejvýznamnější z nich byla Mytilénoí na východním pobřeží ostrova, na severu Lesbu pak Méthymna a na západě Eresos. Aiolské obce vznikaly také na severozápadním pobřeží Malé Asie. Mezi nejstarší z nich patřily tzv. stará Smyrna a Kýmé.

Stará Smyrna ležela na pahorku zvaném dnes Tepe Kule (asi 5 km severně od pozdějšího města vybudovaného na počátku helénistického období a ležícího dnes v jihozápadní části İzmiru). Archeologický výzkum odkryl osídlení, jehož počátky spadají do prehistorické doby. Na přelomu 2. a 1. tisíciletí se tu usadili aiolské přistěhovanci a postupně se vytvořilo město, jež bylo nejspíše na sklonku 9. století obeháno hradbami. V 8. století se Smyrny zmocnili Řekové, kteří pocházeli z Kolofónu (Hdt. 1, 150), a tak se dostala do sféry iónského vlivu. Nestala se však členem sdružení dvanácti iónských obcí.

Do jižní oblasti Egejského moře pronikli Dórové. Usazovali se na některých ostrovech, mimo jiné na Rhodu a na Krétě, a osídlili také jihozápadní pobřeží Malé Asie. Na pevnině patřily mezi nejvýznamnější obce Knidos a Halikarnáossos, v němž žili vedle Dóřů i Iónové a původní obyvatelé této oblasti Kárové. Kultovním místem se tu stala Apollónova svatyně v Triopiu (nedaleko Knidu). Vedle Knidu a Halikarnáossu založili dórští přistěhovanci Kós (na stejnojmenném ostrově) a tři obce Lindos, Kameiros a Iálisos na ostrově Rhodu.

Osídlování maloasijského pobřeží a přilehlých ostrovů probíhalo z valné části nejspíše v průběhu 10. století. Neobešlo se jistě bez konfliktů s místním obyvatelstvem. Podle Hérodotova svědectví (1, 146) se iónští přistěhovanci v Mílétu "zmocnili kárských žen, jejichž rodiče povraždili". Někteří iónští muži měli pak neřecká (kárská či lýdská) jména.

Nejspíše kolem roku 700 či v první čtvrtině 7. století byla zničena Melié na poloostrově Mykalé (při pobřeží proti ostrovu Samu). Hekataios ji ozna-

čuje (FGrHist 1 F 11) jako obec Kárie. Je pravděpodobné, že Melié byla obývána Káry a že se proti ní spojily okolní íónské obce. Je tak možno soudit z Vitruviova výkladu (4, 1, 4), který ji – patrně nedopatřením – označuje jako Melite. Z epigrafických údajů pocházejících z Priény vysvítá, že o území patřící Melii se rozdělily Priéné, Samos a Mílétos a že jistý zisk připadl i vzdálenějšímu Kolofónu.

K rozbrojům docházelo i mezi jednotlivými íónskými obcemi. Podle Hérodota výkladu (5, 99) bojovali Mílétané po boku občanů Eretrie na ostrově Euboi v jejich sporu s Chalkidou, kterou opět podporoval Samos. Thúkýdídés dokonce prohlašuje (1, 15), že v dávné válce mezi Chalkidany a Eretrijskými se ostatní řecký svět rozdělil na dva znepřátelené tábory. Z některých dalších údajů je možno soudit, že v tomto konfliktu stál na straně Chalkidy Korint a že spojencem Eretrie byla Megara. Někdy bývá v této souvislosti připomínáno spojení Míléta s Chiem ve válce proti Erythrám (Hdt. 1, 18). Spojování tohoto konfliktu s nepřítelstvím mezi oběma eubojskými obcemi je však nejisté.

O bojích, které sváděli “vládci Euboie” (*despotai Euboíés*) “na rovině” (*en pediói*), hovoří Archilochos v jednom ze zachovaných zlomků (fr. 3 Diehl = Plut. Thes. 5, 2-3). Úrodným údolím, které se rozkládalo mezi Chalkidou a Eretrií, protékala řeka Lélantos (dnešní Kalamontari). V odborné literatuře je proto konflikt mezi oběma eubojskými obcemi, který započal patrně na sklonku 8. století a pokračoval – snad s přestávkami – nejspíše až do poloviny 7. století, označován jako lélantská válka. Hned v první fázi bojů bylo zničeno starobylé sídliště odkryté archeologickým výzkumem u vesnice Lefkandi. Je pravděpodobné, že to bylo původní místo osídlené těmi, kteří pak při pobřeží ostrova založili Eretrií, odkud podnikali daleké plavby.

Chalkis a Eretria se společně podílely na zakládání nejstarších řeckých kolonií v Itálii a budovaly osady na poloostrově nazvaném pak Chalkidiké. Ještě starší byla však přítomnost eubojských osadníků na východě při pobřeží severní Sýrie.

Archeologický výzkum u dnešní obce Al Mina v deltě Orontu (dnes Asi Nehri na území Turecka nedaleko hranic se Sýrií) ukázal, že tu bylo v 9. století sídliště, jehož obyvatelé měli kontakty s Foiníkií, severní Palestinou a Kyprem. Nejstarší zde nalezená řecká keramika pochází nejspíše ze sklonku 9. století. Je možné, že toto místo bylo totožné s Poseidéiem, které leželo podle Hérodota výkladu (3, 91) na hranici mezi Kilikií a Sýrií. Někteří badatelé se však domnívají, že Poseidéion je třeba hledat jižněji na místě dnešní severosyrské obce Ras Al Basit.

Britský archeolog John Boardman prokázal, že nejstarší řecká keramika z Al Miny pochází z Euboie. Řekové, kteří do Al Miny přicházeli, získávali od místních obyvatel nejen cenné poznatky o zemích Předního východu, nýbrž i o úspěšných cestách foinických mořeplavců do vzdálených oblastí na západě. Styky Řeků se syrským prostředím v 8. století byly zjištěny také v sídlišti objeveném na pahorku Tell Sukas (necelých 80 km jižně od Al

Miny). Řecká keramika je nalézána i v syrském vnitrozemí, v Palestině a dokonce až v Asýrii.

Lélantská válka oslabilu aktivitu obou eubojských obcí. Zdá se, že nešlo jen o ovládnutí úrodné nížiny na ostrově. Je pravděpodobné, že v konfliktu se projevíly rozpory mezi zájmy občanů Chalkidy a Eretrie v kolonizační činnosti. Obdobná nevraživost panovala ostatně mezi spojenci obou obcí, Korintem a Megarou. Megařané založili v polovině 8. století na Sicílii Megaru Hyblaiu, s níž pak úspěšně soupeřily Syrákúsy, založené jen o málo později z Korinta. Na západním pobřeží Malé Asie se záhy projevívala rivalita mezi Samem a Mílétem.

V Přední Asii zaznamenala v poslední čtvrtině 8. století mocenský vzestup Asýrie. Sargón II. zvítězil nad vojsky říše Urartu, ovládl Babylónii a podřídil své kontrole i Sýrii a Palestinu. Snad v důsledku nepokojů, k nimž došlo v jihovýchodní Kilikii a v severní Sýrii, byl pak přerušen dosavadní rozmach Al Miny. Když se v 7. století kontakty mezi Sýrií a egejskou oblastí obnovily, byli jejich nositeli především maloasijské Řekové. V Al Mině převažuje v nálezích z té doby východořecká keramika (rhodsko-mílétská, samská a chijská). Je tu zastoupena i keramika vyráběná v Korintě, kterou tam nejspíše přiváželi občané Aigíny.

S obdobnou skladbou keramiky se setkali archeologové při výzkumu v egyptské Naukratii. O stycích Řeků s Egyptem v archaickém období svědčí importy egyptských předmětů, které se objevují nejprve na Krétě a pak na Samu. V řeckém umění se projevíly vedle podnětů z Přední Asie také egyptské vlivy, zpočátku patrně prostřednictvím Sýrie a Foiníkie.

Z Hérodota výkladu (2, 152) se dovídáme, že zakladatel tzv. sajské dynastie Psammétichos (Psamték) I. (663-609) upevnil svou moc v Egyptě s pomocí íónských a kárských vojáků. Svědectví o přítomnosti řeckých žoldnérů v egyptských službách se zachovalo v Abú Simbelu v Núbii na levém břehu Nilu (asi 208 km jižně od dnešního Asuánu nedaleko hranic Egypta se Súdánem). Na levou nohu jedné z kolosálních soch Ramessa II., stojících v průčelí chrámu vybudovaného tímto vládcem v 13. století, dalo napsat svá jména několik žoldnérů z vojska Psamméticha II., táhnoucího na počátku 6. století proti Núbii. Jeden z nich pocházel z Teu, jiný z rhodského Iálysu a další z Kolofónu.

Od poslední čtvrtiny 7. století se začínají Řekové usazovat v nilské deltě, kde vznikla Naukratis. Podle Hérodota tvrzení (2, 178) dal Naukratii Řekům k obývání král Amásis (Ahmóse) II. (568-526). Jeho zprávu je nutno nejspíše interpretovat v tom smyslu, že Amásis potvrdil Řekům starší povolení k pobytu v Naukratii a že pak toto město dále vzrostlo.

V Naukratii vznikla celá řada chrámů. Na výstavbě největšího posvátného okrsku, který se nazýval Hellénion, se podílely četné maloasijské obce, a to, jak Hérodotos výslovně uvádí, “z íónských Chios, Teós, Fókaia, Klazomenai, z dórských Rhodos, Knidos, Halikarnásson a Fasélis, z aiolských jen obec Mytiléňanů”. Kromě toho tam vybudovali Samští chrám Héry a Míléta-

né chrám Apollóna. V Naukratii sídlili také občané Aigíny, kteří svůj chrám zasvětili Diovi. Spolu s východořeckou keramikou se v nálezech z Naukratie vyskytuje keramika z Korintu a z Athén.

Z Egypta se do Řecka vyváželo především obilí a papyrus, dováželo se víno a olivový olej. Jedním z kupců, kteří přijížděli do Naukratie, byl Charaxos z Mytilény, bratr básničky Sappó. Ta ve svých verších (25, 26 Diehl) uvádí jméno hetéry Dórichy, do níž se Charaxos zamiloval. Historiku zaznamenal také Hérodotos (2, 134-135), kde se však hetéra nazývá Rhodópis. Pocházela prý z Thrákie a žila jako otrokyně na Samu. Do Egypta ji přivedl muž, který se nazýval Xanthos. Charaxos ji "za veliké peníze" vykoupil. Rhodópis prý v Naukratii značně zbohatla a věnovala desátý díl svého jmění v podobě železných rožňů do delfské svatyně.

Řekové sídlili i na jiných místech v Egyptě. Na východě nilské delty vybudoval Psammétichos I. opevněné město Dafnai (dnešní Tell Defenneh), které mělo chránit Egypt proti útokům z Asie (Hdt. 2, 30). Kromě Řeků se tam usazovali i Židé. Svědectví o tom najdeme u proroka Jeremjáše (43, 7-9). V bibli se toto město nazývá Tachpanchés. Maloasijské Řekové zaměřili záhy svou pozornost na jižní pobřeží Malé Asie. Již v polovině 8. století se občané z aiolské Kýmy usadili v kolonii Sidé v Pamfýlii. Na počátku 7. století pak byly z Rhodu založeny kolonie Soloi v Kilikii a Fasélis v Lýkii nedaleko hranic s Pamfýlií. V 6. století vznikly v západní Kilikii dvě kolonie Samu, Nagidos a Kelenderis. Řecké importy z archaického období jsou nalézány také v kilikijském vnitrozemí. V uměleckých výrobcích jsou patrné prvky, které mají původ v Sýrii a Asýrii.

Celou řadu kolonií založených maloasijskými Řeky, a to z Míléty, z Chiu, z Klazomen i z ostrova Lesbu, známe z pobřeží Thrákie, kde byly bohaté zásoby dřeva vhodného pro stavbu lodí. Kolonisté tu však nejednou naráželi na ozbrojený odpor místního obyvatelstva. O těchto bojích s Thráky hovoří v polovině 7. století Archilochos z Paru. Právě v té době založili Klazomenští Abdéru. Záhy však musili pod tlakem Thráků tuto kolonii vyklidit.

Mytiléňané založili při vjezdu z Egejského moře do Helléspontu Sígeion. Na sklonku 7. století se však Sígeia zmocnili Athéňané. Boje proti nim se zúčastnil Alkaios. Podle Hérodotova svědectví (5, 95) se zachránil útekem z bitvy, ale jeho zbroj se stala kořistí Athéňanů. Alkaios složil o této události báseň, jejíž prozaickou parafrázi zaznamenal Strabón (13, 600; Alc. 49ab, Diehl).

Celá řada kolonií vznikla v černomořských úžinách. Aiolové založili záhy Séstos a Madytos při západním pobřeží Helléspontu, Míléťané pak nejprve Kyzikos při jižním pobřeží Propontidy, kolem roku 675 Prokonnésos na stejnojmenném ostrůvku v Propontidě i Abýdos na východním pobřeží Helléspontu a v druhé polovině 7. století východně od Kyziku Kios. Na sever od Abýdu vznikla před polovinou 7. století fókajská kolonie Lampsakos a ze Samu byly kolem roku 600 založeny při severním pobřeží Propontidy kolonie Perinthos a Bísanthé.

S východními Řeky soupeřili v této oblasti Megařané, kteří založili ve východním výběžku Propontidy Astakos a při vjezdu do Bosporské úžiny na východním pobřeží Kalchédón a na západním pobřeží ve zvláště výhodné poloze Byzantion a pak západně odtud Sélymbrii. Z Megary vznikly v 6. století i dvě černomořské kolonie, na jižním pobřeží Hérakleia Pontská a na západním pobřeží Mesámbríi.

V Černomoří ovšem zcela dominovali Míléťané. Z jejich četných kolonií byly zvláště proslulé Sinópe a Trapezús na jižním pobřeží, na západním pobřeží Istros a později Tomoi a Odéssos a na severním pobřeží Tyrás, Olbia, Pantikapaion a Theodosia. Na přelomu 6. a 5. století pak vznikly na východním pobřeží Černého moře Dioskúrias a Fásis.

Východní Řekové se záhy vydávali i do vzdálenějších oblastí v západním Středomoří. Podle Hérodota (4, 152) se samská loď, jejímž majitelem byl Kólaios, vydala do Egypta, byla však větrem zahnána nejprve na ostrov zvaný Platea při pobřeží Kyrénaiky a odtud ji východní vítr zahnal tak daleko, že proplula Hérakleovými sloupy (Gibaltarským průlivem) a dostala se do Tartéssu. Tartéssos byl proslulý bohatstvím, které pramenilo z obchodu s kovy, zejména s cínem. Po návratu získali prý samští mořeplavci za zboží přivezené z Tartéssu značné bohatství. Z jeho desátého dílu dali zhotovit velké měděné měsidlo na víno a věnovali je do proslulého Hérina chrámu.

Na Sicílii a v jižní Itálii dominovaly kolonie založené z eubojské Chalkidy (a z počátku také z Eretrie), dále z Korinta, z Megary i z jiných obcí mateřského Řecka. Přesto i do této oblasti pronikali maloasijské Řekové. Snad v osmdesátých letech 7. století založili občané Rhodu na jižním pobřeží Sicílie kolonii Gelu, která pak o více než sto let později dala vznik Akragantu. Asi v téže době, tj. na sklonku první čtvrtiny 6. století, se kolonisté z Rhodu a z Knidu snažili získat území na západě Sicílie, a když jim v tom Kartágiňané zabránili, usadili se na Lipaře, největším z Liparských ostrovů.

Před polovinou 7. století byla z Kolofónu založena na jihoitalském pobřeží kolonie Sírís při ústí stejnojmenné řeky. O krásné a půvabné krajině v povodí této řeky (na rozdíl od nehostinného prostředí ostrova Thasu, na jehož kolonizaci se podílel) se zmiňuje v jednom z iambických zlomků Archilochos (18 Diehl; Athen. 12, 523 D). Později však nebyla Sírís s to čelit náporu svých sousedů, achajských kolonií Sybaridy (na západě) a Metapontia (na východě), a byla kolem poloviny 6. století zničena.

Ve třicátých letech 6. století založili kolonisté ze Samu Dikaiarcheiu přejmenovanou později na Puteoli a přistěhovalci z Fókaie založili Hyelu (Eleu).

Fókajští byli považováni za odvážné mořeplavce. Nepouštěli se na své výpravy na obchodních lodích, nýbrž na padesátiveslicích, s nimiž mohli lépe manévrovat na otevřeném moři. Pronikali do Jaderského i do Tyrhénského moře a dostali se také do Tartéssu. Tamější vládce je prý vyzyval, aby se usadili v jeho zemi, a když se rozhodli k návratu, dal jim peníze, aby mohli své město opevnit hradbami proti případnému útoku Peršanů (Hdt. 1, 162).

Z Fókaiie byla kolem roku 600 založena Massaliá, která udržovala styky i se vzdáleným vnitrozemím tzv. mladohalštatské kultury. Před polovinou 6. století založili Fókajští za přispění Massalie na severovýchodě Pyrenejského poloostrova Emporion. Na dnešním pobřeží jižní Francie pak vznikla celá řada dalších kolonií, na západ od Massalie Agathé a na východ od Massalie Antipolis a Níkaia.

Thúkydídés uvádí (1, 13), že Fókajští narazili při své kolonizační činnosti na zájmy Kartágiňanů. Není však jasné, zda k otevřenému střetnutí došlo již při vzniku Massalie, či až v pozdější době. Z Fókaiie a Massalie byla kolem roku 560 založena na Korsice kolonie Alalia. O dvacet let později se – podle Hérodota (1, 165-6) – občané Fókaiie vypravili do Alalie. Tam se záhy dostali do konfliktu s Etrusky a s Kartágiňany. V námořní bitvě sice nepřátelský útok odrazili, ale utrpěli těžké ztráty. Z Korsiky proto odpluli do jižní Itálie, nejprve do Rhégia, a pak se usadili v Hyele (Elee). Navazovali obchodní styky s etruskými obcemi. V Etrurii kolovaly mince z Fókaiie a nejstarší etruské mince z Populonie byly raženy podle fókajského vzoru.

Kolonizační činnost maloasijských Řeků nebyla vyvolána jen snahou získat novou půdu a nový domov či rozvíjet obchodní kontakty, nýbrž přispívaly k ní i obavy nejprve ze sílícího tlaku lýdské říše a později z náporu říše perské.

Od Lýdů přejímali Řekové podněty k výtvarné tvorbě i k hudebním projevům a poznali prý u nich i rozličné hry. Hérodotos také prohlašuje (1, 14), že “Lýdové první z lidí, pokud je nám známo, používali mincí ražených ze zlata a ze stříbra a první se zabývali obchodem”. Numismatické doklady nasvědčují tomu, že v Lýdii a v íónských obcích byly již na sklonku 7. století raženy mince z tzv. elektra, slitiny zlata a stříbra, nalézané v povodí Paktólu, který protékal Sardami. Zpočátku sloužily snad pro výplaty žoldnéřům v lýdských službách, mezi nimiž zaujímal významné místo maloasijský Řekové.

Lýdští vládci se snažili podřídit řecké obce své kontrole. Gýgés (asi 687 – asi 652) ohrožoval svým vojskem Smyrnu a Mílétos a podnikl úspěšný útok proti Kolofónu, jehož obránci se udrželi jen na místní akropoli. Právě tento incident vedl část kolofónských občanů k tomu, že se vystěhovali do jižní Itálie, kde založili kolonii Síris.

Na území Malé Asie pronikali v té době Kimmeriové. Zmínku o této etnické skupině, obývajcí prý krajinu na okraji Ókeanu, zahalenou do temných mračen, najdeme již v Odyssei (11, 12-19). Patrně v druhé polovině 8. století se Kimmeriové pod tlakem Skythů (Hdt. 1, 103; 4, 11-13) vypravili z oblasti ležící severně od Černého moře do Zakavkazska, kde vážně ohrozili stabilitu říše Urartu. Těžké boje sváděli pak s těmito kočovnými – vynikajícími jezdci na koních a nebezpečnými lučištníky – Asyřané. Nejspíše na počátku 7. století se Kimmeriové zmocnili Gordia a přivodili zánik fryzské říše. Jejich pozdější útoky zle postihly Lýdii. Gýgés v boji s nimi zahynul a pustošivým nájezdům neunikly nejen Sardy, nýbrž i některé řecké obce.

I později byli Lýdové nuceni odrazet vpády Kimmeriů a také thráckých Trérů, kteří se ke Kimmeriům připojili. Přesto však lýdští vládci neustávali ve snaze podrobit své kontrole maloasijské Řeky. Gýgův syn a nástupce Ardys vedl válku s Mílétem a zmocnil se Priény. Alyattés, který vládl v Lýdii od sklonku 7. století až do roku 560, vypudil zbytky kimmerských kočovníků z území své říše a bojoval proti Médům. Válčil také s Mílétany a zničil starou Smyrnu (Hdt. 1, 15-17).

Za vlády Alyattova syna Kroisa (560-547) dosáhla Lýdie svého největšího územního rozmachu. Řecké obce si udržovaly svou samosprávu, ale byly nuceny uznávat autoritu Kroisa, jenž posílal štědré dary do Apollónových chrámů v Didymech i v Delfách. Jeho válečné tažení na východ přes řeku Halys proti perskému králi Kýrovi však skončilo v roce 547 (či 546) porážkou a zánikem lýdské říše.

V řeckých obcích docházelo také k vnitřním rozbrojům, které byly vyvolány řevnivostí mezi aristokraty a současně snahou ostatních skupin obyvatelstva uplatnit své zájmy. Za této situace se často dostávali k moci ctižádostiví jedinci z řad místních aristokratů. Řekové označovali takové uzurpátory termínem *tyrannos*, který je patrně maloasijského (snad lýdského) původu. Nejstarší doklad je v jednom z veršů Archilocha. Hovoří tu (22 Diehl) o tyrannidě Gýga, jenž se dostal na lýdský trůn, když zavraždil krále Kandaula.

V Mytiléně byla svržena vláda aristokratů, kteří odvozovali svůj původ od mytického krále Penthila, považovaného za Orestova syna. Z bojů vyšel vítězně Melanchros a stal se tyranem. Jeho činnost odsuzuje básník Alkaios (29 Diehl). V jiném zlomku (39 Diehl) jásá Alkaios nad smrtí tyrana Myrsila, jenž se patrně dostal k moci po pádu Melanchra.

Na počátku 6. století získal významné postavení v obci Pittakos, jenž alespoň po jistou dobu podporoval Myrsila. Podle Aristotelova výkladu (Pol. 3, 1285a 35-37) zvolili Mytiléňané Pittaka za aisymnéta (rozhodčího, správce) “proti vyhnančům, které vedli Antimenidés a básník Alkaios”. Charakterizuje aisymnétií jako “volenou tyrannidu” a cituje Alkaiovy verše (87 Diehl), v nichž je Pittakos označen jako tyran. V jiné básni (43 Diehl) si Alkaios stěžuje na rozbroje, které vedou lid do záhuby a přinášejí slávu Pittakovi.

Pittakos nepochybně upevnil stabilitu obce a získal si zásluhy v boji proti Athénám o Sígeion. Těšil se v Mytiléně značné oblibě a vážnosti, jak vysvítá z lidového popěvku, v němž se hovoří, že “kraloval ve velké Mytiléně” (Pop. 30 Diehl). Stál v čele státu deset let a vzdal prý se sám svého úřadu.

V Mílétu se stal na sklonku 7. století tyranem Thrasybúlos, za jehož vlády se Mílétané úspěšně bránili proti útokům Alyattova vojska. Přes rivalitu mezi Mílétem a Korintem, která se promítala v tzv. lélantské válce, udržoval Thrasybúlos přátelské styky s korintským tyranem Periandrem, jemuž – podle Hérodotova výkladu (5, 92) – poradil, jak se má vypořádat se svými odpůrci. O této Thrasybúlově radě se zmiňuje i Aristotelés (Pol. 3, 1284a 26-37). Jsou známa i jména dvou dalších mílétských tyranů. V obci pak pro-

pušky rozbroje, v nichž se patrně promítaly i sociální rozpory. Konflikt trval údajně po dvě generace a byl ukončen smířícím zásahem Paru (Hdt. 5, 28-29; Plut. Moral. 298 C).

V Efesu udržovali prý aristokraté z rodu Basilovců přátelské styky s lýdskými králi. Nejspíše kolem roku 600 se dostal k moci tyran Pýthagorás. V řecké tradici je označován za krutého vládce, jenž konfiskoval majetek svých politických odpůrců. Jeho část však prý rozdělil lidu. Údaje o rozbrojích a o tyranech, kteří se dostávali k moci, máme i z dalších řeckých obcí (Kolofónu, Eryther, Chiu a Fókaie) i z dórského Lindu na ostrově Rhodu, kde se těšil vážnosti tyran Kleobúlos.

Podrobnější zprávy máme o historii Samu. Nespokojenost občanů s aristokratickými vlastnickými půdy (*geómoroi*) vedla ke konfliktům a bojům o nadvládu v obci. Trvalejšího úspěchu dosáhl kolem roku 540 Polykratés. Za jeho tyrannidy se Samos stal jedním z nejmocnějších řeckých států. Měl k dispozici početné loďstvo, rozšířil samský přístav a vybudoval vodovod i jiné užité stavby. Podle Hérodota tvrdí (3, 39) se samský tyran zmocnil "mnohých ostrovů a mnohých měst na pevnině. Mimo jiné porazil v námořní bitvě a zajal Lesbany, jejichž celé vojsko plulo na pomoc Míléťanům. V poutech pak vykopali celý příkop kolem samských hradeb." Thúkýdídés uvádí, že mezi ostrovy, které si Polykratés podrobil, byla také Rhéneia ležící v těsném sousedství Délu. Polykratés ji daroval dělské Apollónově svatyni (1, 13; 3, 104).

Polykratés udržoval přátelské styky s egyptským králem Amásiem. Když se však perský král Kambýsés chystal na výpravu proti Egyptu, poslal samský vládce loď na pomoc Peršanům. Ti se však nebyli ochotni smířit s existencí nezávislého řeckého státu v těsném sousedství maloasijské pevniny a dali Polykrata úkladně zavraždit. Samos byl poslední obcí východních Řeků, která se dostala do sféry perského vlivu.

Západní pobřeží malé Asie pacifikovali Peršané bezprostředně po ovládnutí Lýdie. Řecký odpor byl záhy zlomen. Biás z Priény prý navrhol, aby Iónové opustili své domovy a vystěhovali se na Sardinii (Hdt. 1, 170). Občané Teu reagovali na dobytí svého města perským vojskem tím, že vstoupili na loď a odpluli do Thrákie, kde obnovili Abdéru, založenou před více než sto lety z Klazomen. Značná část Fókajských hledala útočiště nejprve na Korsice a pak v jižní Itálii. Jen Míléťané prý uzavřeli s Kýrem podobnou úmluvu, jakou měli kdysi s Kroisem (Hdt. 1, 141; 1, 169).

V Mílétu a v řadě dalších řeckých obcí rozhodovali pak tyrané, kteří se těšili důvěře perského krále. Loď východních Řeků se podílely – nejspíše v roce 513 – na výpravě krále Dáraia proti Skythům. Na jeho příkaz vybudoval Mandroklés ze Samu lodní most přes Bospor, po němž perské vojsko vstoupilo na evropskou pevninu. Pak se Řekové vydali podél západního pobřeží Černého moře, propluli dunajskou deltou a vystavěli pro Peršany lodní most přes Dunaj. Dáraiovi se nepodařilo nad Skythy zvítězit, ale Thrákie se dostala pod perskou kontrolu.

Mezi maloasijskými Řeky vzrůstala nespokojenost s nadvládou Peršanů. Obchodní styky řeckých obcí upadaly a zejména zámožnější občané nelibě nesli perské zásahy do řeckých záležitostí. Podnět k ozbrojenému povstání vzešel od mílétských tyranů Histiaia a jeho nástupce Aristagora, kteří předtím s Peršany loajálně spolupracovali. Povstání, jež spadá již do počátku 5. století, se stalo záminkou pro perská tažení proti mateřskému Řecku. Po vítězstvích u Salamíny a u Plataj se zbavili perské nadvlády i maloasijské Řekové.

Maloasijské Recko se významnou měrou podílelo na kulturním rozvoji archaického období. Na Samu byl již na počátku 8. století vybudován dřevěný chrám Héřin, jenž byl od poloviny 7. století přestavován z kamene a za Polykratovy vlády patřil k nejznamenitějším řeckým sakrálním stávkám. Proslulým produktem iónské architektury byl Artemidin chrám v Efesu. V Didymech nedaleko Mílétu byl postaven chrám zasvěcený Apollónovi. Z bohaté tvorby východořeckých sochařů připomeňme alespoň sochu Héry ze Samu a postavy tzv. Branchovců, které lemovaly cestu vedoucí z Didymu do Mílétu. O umělecké dovednosti svědčí také malovaná keramika, a to zejména rhodsko-mílétská, chijská, mytilénské bucchero a fikellura vyráběná na Samu a na Rhodu.

V maloasijském prostředí vznikly báje "trojského okruhu" a s nimi spjatá epická tvorba. Podle známého dvojverší se přelo sedm obcí o Homérovo rodiště. Ponecháme-li stranou Argos, který byl uváděn zřejmě proto, že v Argolidě ležely Mykény, a rovněž Athény a Salamínu, což mělo jen zdůraznit význam Athén v pozdějším řeckém světě, pak ostatní čtyři domnělá rodiště básníka ležela na východě. Na Rhodu byly zjištěny stopy mykénské osídlení, avšak v době vzniku eposů byl osídlen dórskými přistěhovalci. Z výčtu měst zbývají tedy tři, a to Smyrna, Kolofón a Chios. Právě v těchto místech, kde se stýkal iónský a aiolský živel, je třeba hledat činnost rhapsódů a s nimi spojený původ nejstarší řecké epické tvorby.

Jeden ze zakladatelů elegické lyriky Kallínos z Efesu podněcoval svými verši své spoluobčany k boji proti hrozícímu útoku Kimmeriů. Konflikt mezi Smyrnou a Kolofónem zaznívá ve verších Mimnerma z Kolofónu, jenž si liboval v mytologických námětech. Morálně laděné hexametry skládal Fókylidés z Mílétu a ze Samu pocházel jambický básník Sémónidés, jenž působil na ostrově Amorgu. Břitkými choliamby stíhal své nepřátele a stěžoval si na nepřízeň osudu Hippónax z Efesu. Před pronásledováním ze strany tyranů dosazených nejspíše Peršany hledal útočiště v Klazomenách.

Významným centrem archaické lyriky byl aiolský ostrov Lesbos. Z Antissy pocházel básník hymnů a skolií Terpandros, jenž zavítal i do Sparty, a v Méthymně se narodil Aríon tvořící své dithyramby na dvoře korintského tyrana Periandra. K vrcholným projevům řecké lyriky patří monódičká poezie, jejímiž hlavními představiteli byli Alkaios a Sappfó. Vytříbenou formou vynikají i umělé strofy Anakreonta z Teu.

V 6. století byl Mílétos centrem rodící se řecké filozofie, představované Thalétem, Anaximandrem a Anaximenem. Z téže obce pocházel genealog

a geograf Hekataios, jehož tvorba spadala do sklonku archaického a do počátku klasického období. Jeho současníkem byl vynikající filozof Hérakleitos z Efesu. Z Malé Asie pocházeli i dva myslitelé, kteří hledali útočiště na západě. Pýthagorás odešel za vlády tyrana Polykrata ze Samu a pobýval pak v Krotónu a v Metapontiu. V téže době se z Kolofónu vystěhoval Xenofanés do Eley.

Pozdější řecká tradice označovala přední osobnosti archaického období jako moudré muže (*sofoi, sofistai*). Je příznačné, že mezi sedm mudrců byli zpravidla zařazováni vedle athénskému zákonodárci Solónu, spartského efora Cheilóna a korinského tyrana Periandra i čtyři Řekové z Malé Asie, Pitakos z aiolské Mytilény, Kleobúlos z dórského Lindu a dva Iónové Biás z Priény a Thalés z Miletu.

Bibliografie

- M. M. AUSTIN, *Greece and Egypt in the Archaic Age*, Cambridge 1970.
 J. BOARDMAN, *Early Euboean Pottery and History*, ABSA 52, 1957, 1-29.
 J. BOARDMAN, *The Greeks Overseas*, London 1980.
 F. BOURRIOT, *Recherches sur la nature de génos. Étude d'histoire sociale athénienne – Périodes archaïque et classique*, Lille – Paris 1976.
 J. BOUZEK, *Homerisches Griechenland im Lichte der archäologischen Quellen*, Praha 1969.
 J. BOUZEK, *Caucasus and Europe and the Cimmerian Problem*, Sborník Národního musea v Praze, řada A, 37, 1983, 107-232.
 A. R. BURN, *The Lyric Age of Greece*, London 1967².
 J. M. COOK, *The Greeks in Ionia and the East*, London 1965².
 J. M. COOK – R. V. NICHOLLS – J. K. ANDERSON – J. BOARDMAN, *Excavations at Old Smyrna*, Annual of the British School at Athens 53/54, 1956/59, 1-181.
 S. DEGER-JALKOCZY (Hrsg.), *Griechenland, die Ägäis und die Levante während der "Dark Ages" vom 12. bis zum 9. Jh. v. Chr.*, Wien 1983.
 H. VAN EFFENTERRE, *La cité grecque. Des origines à la défaite de Marathon*, Paris 1985.
 V. EHRENBERG, *Der Staat der Griechen*, Zürich – Stuttgart 1965².
 V. EHRENBERG, *From Solon to Socrates*, London 1973².
 H. ENGELMANN, *Phylen und Chiliastyen von Ephesos*, ZPE 113, 1996, 94-100.
 W. G. FORREST, *The Emergence of Greek Democracy. The Character of Greek Politics 800-400 B.C.*, London 1980².
 P. FUNKE, *Stamm und Polis. Überlegungen zur Entstehung der griechischen Staatenwelt in den Dunklen Jahrhunderten*, in: J. BLEICKEN (Hrsg.), *Colloquium aus Anlaß des 80. Geburtstages von A. Heuß*, Kallmünz Opf. – Lassleben 1993, 29-48

- G. A. GRAHAM, *The Colonial Expansion of Greece*, in: CAH III 3², Cambridge 1982, 83-162.
 W. HELCK, *Die Beziehungen Ägyptens und Vorderasiens zur Ägäis bis ins 7. Jahrhundert v. Chr.*, Darmstadt 1979.
 R. J. HOPPER, *The Early Greeks*, London 1976.
 G. L. HUXLEY, *The Early Ionians*, London 1966.
 V. P. JAILENKO, *Archaïčeskaja Grecija i Bližnij Vostok*, Moskva 1970.
 L. H. JEFFERY, *Archaic Greece. The City-States c. 700-500 B.C.*, New York 1976.
 G. KLEINER, *Alt-Milet*, Wiesbaden 1966.
 W. LESCHHORN, *Die "Gründer der Stadt". Studien zu einem politisch-religiösen Phänomen der griechischen Geschichte*, Stuttgart 1984.
 L. DE LIBERO, *Die archaische Tyrannis*, Stuttgart 1996.
 C. MOSSÉ, *La colonisation dans l'Antiquité*, Paris 1970.
 P. OLIVA, *Zrození evropské civilizace*, Praha 1995.
 V. PARKER, *Untersuchungen zum Lelantischen Krieg und verwandten Problemen der frühgriechischen Geschichte*, Stuttgart 1997.
 J. PEČÍRKA, *Probleme der Erforschung der frühen griechischen Polis*, Klio 69, 1987, 351-373.
 F. DE POLIGNAC, *La naissance de la cité grecque. Cultes, espace et société VIII-VII siècles avant J.-C.*, Paris 1984.
 M. R. POPHAM – L. SACKETT – P. THEMELIS, *Lefkandi I. The Iron Age. Settlement and Cemeteries* (2 volumes), Athens – London 1979-1980.
 C. ROEBUCK, *Ionian Trade and Colonization*, New York 1959.
 C. ROEBUCK, *Tribal Organization in Ionia*, TAPhA 17, 1961, 496-507.
 D. ROUSSEL, *Tribu et cité. Études sur les groupes sociaux dans les cités grecques aux époques archaïque et classique*, Paris 1976.
 M. B. SAKELLARIOU, *La migration grecque en Ionie*, Athènes 1958.
 A. M. SNODGRASS, *Archaic Greece. The Age of Experiment*, London 1980.
 CH. G. STARR, *The Economic and Social Growth of Early Greece, 800-500 B.C.*, New York – Oxford 1986.
 E. SZANTO, *Die griechischen Phylen*, Sitzungsber. Akad. Wien, phil.-hist. Cl. 144, 5, 1902, in: E. SZANTO, *Ausgewählte Schriften*, Tübingen 1906, 216-288.
 K. TAUSEND, *Amphiktyonie und Symmachie. Formen der zwischenstaatlichen Beziehungen im archaischen Griechenland*, Stuttgart 1992.
 T. WALLINGA, *Ships and Sea-power before the Great Persian War. The Ancestry of the Ancient Trireme*, Leiden 1993.
 U. WALTER, *An der Polis teilhaben. Bürgerstaat und Zugehörigkeit im Archaischen Griechenland*, Stuttgart 1993.
 E. WILL – C. ROEBUCK, *La Grèce archaïque*, in: *Deuxième conférence orientale d'histoire économique, Aix-en-Provence 1962 I*, Paris 1965, 40-115.

ZUSAMMENFASSUNG
Die östlichen Griechen in der archaischen Zeit

Während der "Dark Ages" besiedelten die Griechen die westliche Küste Kleinasien sowie die anliegenden Inseln. Sie unterhielten rege ökonomische und kulturelle Kontakte mit der dort ansässigen Bevölkerung. Ab und zu kam es jedoch zu heftigen Auseinandersetzungen, vor allem mit den Lydern und später mit den Persern. Es bestanden Zwistigkeiten und Konflikte unter den dortigen griechischen Poleis. Auch innerhalb der einzelnen Poleis kam es zu inneren Streitigkeiten und zur Herrschaft der Tyrannen. Die östlichen Griechen beteiligten sich an der Kolonisation der archaischen Zeit und zwar nicht nur im Osten, sondern auch im westlichen Mittelmeergebiet. Sie nahmen einen bedeutenden Anteil an der kulturellen Entwicklung Griechenlands, in der bildenden Kunst, in der Literatur und in der Philosophie. In der griechischen Tradition wurden unter die Sieben Weisen neben den berühmten Männern aus Athen, Sparta und Korinth vier Vertreter der kleinasiatischen Griechen – aus Milet, Priene, Mytilene und Lindos – gezählt.

IMPERIUM SINE FINE
A DĚJEPISECTVÍ NA POČÁTKU PRINCIPÁTU¹

Jan Burian (*Trnava*)

Když Vergilius líčí v 1. zpěvu své Aeneidy scénu, v níž se Venuše svěří Jovovi s obavou o budoucí osudy Aenea a jeho potomků, uklidňuje Jupiter znepokojenou bohyni tím, že jí sděluje své nezměnitelné rozhodnutí učinit Římany, jimž je souzeno vzejít z rodu Aeneova, pány celého světa:

“Těmto ni světových hranic ni časových nemíním klásti,
bez hranic dal jsem jim moc...”

(Verg. Aen. 1, 279 n., překlad O. Vaňorný).

Ve stejné souvislosti označuje Vergilius Římany přímo jako “vladaře světa” (Verg. Aen. 1, 282) a ve známé pasáži, popisující podsvětní setkání Aenea s Anchísem, je vyjádřeno přesvědčení, že světovládné postavení Římanů je dějinným posláním Juliova rodu, zejména Augusta, syna Caesarova (Verg. Aen. 6, 791-800, překlad O. Vaňorný).

Vergilius byl nejvýraznějším, avšak ne jediným propagátorem této myšlenky.² U Horatia se idea o římské světovládě, neomezené prostorově ani časově, spojovala s oslavou římského vlastenectví jako jedné ze základních morálních vlastností římského občana. Císařský režim, zosobňovaný Augustem,³ upevnil mocenské postavení Říma zvláště v poměru k Parthům a dodá-

¹ Tato studie vznikla v souvislosti s projektem *Late Roman Historiography and the Transformation of Ancient World*, realizovaným formou grantu Středoevropské univerzity (*The Central European University – Research Support Scheme*).

² Na význam Vergiliova díla jako jednoho ze základů římské imperiální ideologie a na jeho myšlenkovou působnost až do pozdní antiky upozorňuje W. HARTKE, *Römische Kinderkaiser. Eine Strukturanalyse römischen Denkens und Daseins*, Berlin 1951 = 1972, 355 nn.; srov. i J. BURIAN, *Die römische Weltherrschaftsideologie und das spätantike Denken*, *Klio* 66, 1984, 615-623; *Die Krise der Republik, römischer Senat und die Ideologie des frühen Prinzipats*, in: *Concilium Eirene* 16, vol. I, Praha 1983, 87-94; *Die Vergangenheit Roms im Rahmen der augusteischen Gegenwarts-politik*, *Klio* 67, 1985, 29-34; A. SCHENK GRAF VON STAUFFENBERG, *Macht und Geist. Vorträge und Abhandlungen zur Alten Geschichte*, München 1972, 260-272.

³ Základní aspekty historického pohledu na Augustovu dobu shrnuje soubor prací W. SCHMITTHENNER (red.), *Augustus*, Darmstadt 1969. Ze starší české literatury možno připomenout sborník *Doba Augustova. Přednášky a rozpravy Společnosti přátel antické kultury VII*, Praha 1933; viz J. DOBIÁŠ, *Vznik Augustova principátu*, str. 1-29;

val svou existenci Římanům i dlouho postrádaný pocit vnitřního klidu a bezpečí:⁴

“Dnešek, vpravdě slavný, mě zbavil strachu:
dokud Caesar povládne nad zeměmi,
nemusím se obávat smrti mečem,
vražd ani vzpoury”

(Hor. Carm. 3, 14, 14-17, překlad R. Mertlík).

Vnitřní mír a současné zajištění vůdčího postavení římské říše ve starověkém světě (*pax Augusta*) patřily k hlavním a široce uznávaným argumentům o oprávněnosti vzniku císařského režimu. Je tudíž přirozené, že Augustus ve svých *Res gestae* věnoval své zahraničně politické činnosti detailní pozornost, přičemž kladl velký důraz na úspěchy docílené diplomatickou cestou (RGDA 31-33).⁵ Ať už však římský vliv v soudobém světě rostl v důsledku vojenských akcí nebo politických prostředků, byla myšlenka o oprávněnosti římského panství samozřejmou součástí světového názoru všech římských občanů. Upevňování římské moci v podmaněných zemích a šíření římského vlivu v přilehlých zahraničních oblastech bylo přitom chápáno jako zavádění nového pořádku na základě římského práva (Verg. Aen. 6, 847-853) bez ohledu na to, že řadová provinciálové a sousedé říše se z římské strany často setkávali spíše s jeho porušováním nežli s jeho striktním dodržováním.

Ideální představa světa pod římskou nadvládou se Vergiliovi promítla do vize zlatého věku, který lidstvo po překonání hrůz občanských válek prožije za doby Augustovy:

Římské imperium za Augusta, str. 31-72; O. JIRÁNI, *Písemnictví*, str. 72-120. Z novější literatury lze kromě jiného odkázat na práce: H. BENGTON, *Kaiser Augustus. Sein Leben und seine Zeit*, München 1981 (stv. Eirene 21, 1984, 133 n.); D. KIENAST, *Augustus*, Darmstadt 1982.

⁴ Blíže viz H. D. MEYER, *Die Außenpolitik und die augusteische Dichtung*, Köln 1961; M. WIESEMANN, *Die Parther in der augusteischen Dichtung*, Frankfurt/M. – Bern 1982 (LF 107, 1984, 138 n.); A. OLTRAMARE, *Augustus und die Parther*, in: W. SCHMITTHENNER (red.), *Augustus*, 118-139.

⁵ K *Res gestae Divi Augusti* srv.: H. BERVE, *Zum Monumentum Ancyranum*, in: W. SCHMITTHENNER (red.), *Augustus*, 100-117; F. E. ADCOCK, *Die Interpretation von Res gestae Divi Augusti 34, 1*, tamtéž 230-240; E. HOHL, *Das Selbstzeugnis des Augustus über seine Stellung im Staat*, tamtéž 176-198; B. SIMON, *Die Selbstdarstellung des Augustus in den Münzen und in den Res gestae*, Hamburg 1993; J. BURIAN, *Die Errichtung des Prinzipats und der Tatenbericht des Augustus*, *Klio* 73, 1991, 420-31; *Římské impérium. Vrchol a proměny antické civilizace*, Praha 1994 = 1997, 41 nn. Komentovaný český překlad vydala J. NOVÁKOVÁ, in: B. BORECKÝ (red.), *Antická próza IV. O vlastním osudu*, Praha 1973, 37-47, 341-344.

“Potom se narodí Caesar, ten Trojan z vzácného rodu,
jehož říše až k moři a pověst dosáhne k hvězdám,
Julius, jehož jméno má z velkého Jula původ”

(Verg. Aen. 1, 286-288, překlad O. Vaňorný).

“Tehdy přestanou války a zjemní se divoké časy,
velebná věrnost a Vesta a Quirinus s bratrem svým Remem
budou zákony dávat a železné závory zavrou
kruté válečné brány, a Běs pak zločinný uvnitř
nad krutou zbraní sedě a sterým na zádech poutem
uvázán, soptit bude svou strašnou krvavou tlamou”

(Verg. Aen. 1, 291-296, překlad O. Vaňorný).

Vergilius prokázal Augustovi v jeho snahách o politické a myšlenkové upevnění principátu účinnou pomoc i v dalším směru. Svou Aeneidou postavil mýtus o počátcích Říma do služeb Augustovy současnosti a pomáhal utvrdit soudobé veřejné mínění v přesvědčení, že Řím – a speciálně Řím Augustův – je novou Trójou, která se již nemusí strachovat před budoucností a již je bohy souzena věčná existence.⁶

Zatímco přední literární tvůrci, představovaní Vergiliem a Horatiem, se po počátečních rozpacích přihlásili jednoznačně k politickému programu prvního římského císaře, situace na dějepisickém poli se ukázala být složitější,⁷ i když kulturní a politická atmosféra Augustovy doby hluboce zapůsobila na vznik díla jednoho z předních římských historiků – Tita Livia.⁸

⁶ K legendě o trójském původu Římanů a k její historické interpretaci viz F. BÖMER, *Rom und Troia. Untersuchungen zur Frühgeschichte Roms*, Baden-Baden 1951; E. GABBA, *Sulla valorizzazione della leggenda delle origini troiane di Roma fra III e II secolo a. C.*, in: M. SORDI, *Contributi dell'Istituto di storia antica IV. I canali della propaganda nel mondo antico*, Milano 1976, 84-101.

⁷ Celkový pohled na vývoj antické historiografické tvorby v české literatuře zpracoval J. DOBIÁŠ, *Dějepisectví starověké*, Praha 1948. K římskému dějepisectví srv. zejména V. PÖSCHL (red.), *Römische Geschichtsschreibung*, Darmstadt 1969, a J. M. ALONSO-NÚÑEZ (red.), *Geschichtsbild und Geschichtsdanken im Altertum*, Darmstadt 1991. Dále M. GIACCHERO, *Storiografia romana antica*, Genova 1973; D. FLACH, *Einführung in die römische Geschichtsschreibung*, Darmstadt 1985; I. LISOVÝ, *Výbor z pramenů antického starověku 2: Římské dějepisectví*, České Budějovice 1997. K řeckým historikům římské doby viz E. SCHWARTZ, *Griechische Geschichtsschreiber*, Leipzig 1957.

⁸ K charakteristice Tita Livia a jeho historického spisu srv. příslušné studie v dílech citovaných v předchozí poznámce. Dále viz S. MAZZARINO, *Il pensiero storico classico II 2*, Bari 1966, 37 nn.; P. G. WALSH, *Livy*, in: T. A. DOREY (red.), *Latin Historians*, London 1966, 115-142; E. BURCK (red.), *Wege zu Livius*, Darmstadt 1967 (passim); E. PIANEZOLA, *Traduzione e ideologia. Livio – interprete di Polibio*, Bologna 1969; W. SCHULLER (red.), *Livius. Aspekte seines Werkes*, Konstanz 1993. Přehled jednotlivých svazků českého překladu Liviova díla spolu se souborem předmluv

Ačkoliv Livius patřil k okruhu osob Augustovi blízkých, netajil se sympatiemi k republikánskému zřízení a k osobnostem, které byly z Augustova hlediska kontroverzní, jako byl např. Pompeius nebo Caesarovi vrazi. Pokud však šlo o myšlenkový základ Augustovy doby, zaujal Livius posléze postoj blízký stanovisku Vergilia. Ve svém monumentálním díle *Od založení Města* oslavil Řím jako světovládné město, jehož velikost vyrůstala z vysoké občanské morálky a ctnosti všech Římanů. Stejně jako u Vergilia jsou i ve vstupní části Liviových dějin římské počátky spojovány s Trójou a legendární historií juliovského rodu. Sebevědomí, které Římané čerpali z přesvědčení, že jako potomci Trójanů jsou prokazatelně rovnocenným partnerem Řeků a že Řím představuje obnovenou Tróju, jim již v republikánské době pomáhalo překonávat pocit méněcennosti, který pociťovali vůči Řekům. Novum, které do této sféry vnesla Augustova doba, se projevilo tím, že legenda o Aeneovi dostala silný národní a politický akcent a stala se součástí oficiální římské imperiální ideologie.

Vlivem takto zaměřené propagandy se myšlení řadových římských občanů posouvalo do nové roviny, zejména pokud žili v Itálii nebo přímo v Římě. "Občané oděni v togu" (Verg. Aen. 1, 252: *gens togata*) si začali být vědomi, že jim vskutku patří panství nad světem; necítili se však být filozofickými světoobčany, ale elitou mezi všemi ostatními současníky. I v této oblasti našel Augustus osobitý způsob, jak utvrzovat římské obyvatelstvo v tomto smýšlení. Po smrti svého zetě Marka Vipsania Agrippy vystavěl na Martově poli nové sloupořadí (*porticus Vipsania*) a na jeho stěně dal zobrazit mapu tehdejšího světa, zkonstruovanou na základě Agrippových geografických *Zápisů*. Nebylo jistě náhodou, že s použitím Agrippova díla i mnoha dalších pramenů zpracoval soudobý zeměpisec Strabón řecky psaný popis tehdejšího světa.

Prudký vzestup Říma v celosvětové úrovni však nebyl na území impéria přijímán jednoznačně kladně všemi vrstvami obyvatelstva. Zejména v Řecku – a v řeckých oblastech říše – se udržoval přezíravý, až pohrdavý postoj ke všemu římskému, a tato animozita mnohdy sílila s postupným růstem římské říše. Střízlivě a nezaújatě myslící Řekové však brali existenci impéria na vědomí jako nutnost, podmíněnou kromě jiného i předchozím vývojem v Řecku, a shledávali budoucnost svého národa v nezbytném rozvíjení loajálních vztahů mezi Řeky a Římany.

K této skupině obyvatelstva patřil i Dionýsios z Halikarnássu, známý jako učitel a teoretik řečnictví, který od roku 30 př. Kr. působil následujících 22 let v Římě.⁹ Zde se pohyboval ve vyšších kruzích a měl možnost poznat

k nim uvádí I. LISOVÝ, *Výbor z pramenů antického starověku* 2, str. 57 n.; zde i další literatura.

⁹ J. DOBIÁŠ, *Dějepisectví*, 231 n.; E. SCHWARTZ, *Griechische Geschichtsschreiber*, 318-360; S. MAZZARINO, *Il pensiero storico classico II/2*, Bari 1966, 50, 95; E. GAB-

mentalitu současné římské elity. Jeho přáním bylo přispět ke vzájemnému porozumění a usmíření mezi oběma národy. Prostředkem se mu stal spis *Římský starověk*, který vyšel roku 7 př. Kr. a ve své celkové původní podobě zachycoval epochu římských počátků, dobu královskou a ranou republiku až do vzniku první punské války. Z dvaceti knih tohoto díla se však zachovalo pouze jedenáct.

Po stylistické stránce rozvíjel Dionýsios v tomto svém díle především své rétorické schopnosti a jeho pohled na nejstarší fázi římských dějin vycházel hlavně z moralistických pozic. Jeho základní tezí se stalo tvrzení o řeckém původu římského národa, jehož příslušníci se projeví jako mravně silnější a vyspělejší, a stali se tudíž právem čelným činitelem své doby. Autor se vyznačuje snahou podpořit svá tvrzení některými novými pramennými údaji a podat čtenáři jejich rozumový výklad. Moderní historiografie mu však kromě jiného vytýká nekritičnost, řadu nepřesností a nedostatek porozumění pro některé typické římské instituce; jeho zdůrazňovaný racionalismus pak označuje jako povrchní.¹⁰ V každém případě však jde o dílo, které je svým zaměřením poplatné době, v níž bylo napsáno, a představuje zajímavý protějšek i doplněk k odpovídajícím knihám Tita Livia. Osobitě zpracovaná historie raného Říma se i v tomto případě stala argumentem při řešení specifických myšlenkových i politických problémů autorovy současnosti.

Rozšiřování zorného geografického pole na celý tehdejší známý svět vedlo již na sklonku republiky ke zjištění, že vývoj lidstva nelze zužovat na dějiny jediného, jakkoli významného národa. Tento poznatek, známý již některým řeckým historikům, vyvolával i v Římě zvýšený zájem o univerzální, světový charakter historického dění.¹¹

Takovýto přístup ke zpracování minulosti se projevil ve známé historické knihovně Diodóra Sicilského, který se řadí k významným historikům 1. stol. př. Kr.¹² Ve svém díle se autor snaží uplatnit kosmopolitní pohled na

BA, *Griechische Historiker des Imperium Romanum von Augustus bis zu den Severern*, in: J. M. ALONSO-NÚÑEZ (red.), *Geschichtsbild*, 239-267, srv. zvláště 244 nn.; E. GABBA, *Dionysius and the History of Archaic Rome*, Berkeley 1991.

¹⁰ E. SCHWARTZ, *Griechische Geschichtsschreiber*, 321: Dionýsiov spis je "smutným dokumentem" toho, jak hluboko klesla duševní síla Řeků a ještě více jejich vzdělání po rozpadu helénistických států a před nastolením světového míru za císařství; J. DOBIÁŠ, *Dějepisectví*, 232; proti tomu E. GABBA, in: J. M. ALONSO-NÚÑEZ (red.) *Geschichtsbild*, 246.

¹¹ Řeckým historikům 4. stol. př. Kr. splyvala představa světového rázu historie lidstva s panhelénstvím. Nad toto pojetí se propracoval např. Poseidónios; srv. J. DOBESCH, *Das europäische 'Barbaricum' und die Zone der Mediterrankultur. Ihre historische Wechselwirkung und das Geschichtsbild des Poseidonios*, Wien 1995 (srv. LF 119, 1996, 235-237); J. MALITZ, *Die Historien des Poseidonios*, München 1983.

¹² J. DOBIÁŠ, *Dějepisectví*, 234 nn.; E. SCHWARTZ, *Griechische Geschichtsschreiber*, 35-97; A. KLOTZ, *Diodors römische Annalen*, in: V. PÖSCHL (red.), *Römische*

dějinný vývoj lidstva od prehistorických dob až do římské epochy. Diodóros se tu pokusil zachytit v synchronickém záběru vývoj různých národů, zejména Řeků a Římanů. Výsledek tohoto úsilí zřejmě plně neodpovídal záměru, s nímž autor ke svému dílu přistoupil. V obecné rovině chybí jeho práci ucelenost, potřebná právě v dějinách tohoto zaměření; v detailních výkladech se Diodóros dopouštěl větších či menších nedopatření, která kromě jiného vyplývala z nedostatku kritiky, s nímž přijímal údaje svých předloh.

Myšlenka univerzálních dějin, koncipovaných v stoickém kosmopolitním duchu, kterou se Diodóros snažil svým dílem zkonkrétnit, obrážela situaci, do níž existence světovládného impéria stavěla své současníky a vyvolávala v nich otázku, jak vysvětlit souvislosti jeho vzniku s předchozím vývojem světové historie. V římském dějepisce Trogu reagoval na toto myšlenkové prostředí Pompeius Trogus, historik působící za vlády Augustovy, autor díla *Filippské dějiny* o 44 knihách. Troguv spis se však nezachoval ve své původní – zřejmě značně rozsáhlé – podobě, ale jen ve výběru, který ve 2., resp. 3. stol. po Kr. pořídil Marcus Junian(i)us Justinus.¹³

Základní koncepci – i název – svého díla převzal Trogu nepochybně z použitého pramene, jímž se mu stal helénistický historik Theopompós, pro něhož dějiny Makedonie, zvláště doba Filipa II., představovaly přirozený vrchol světového vývoje.¹⁴ Pompeius Trogus však byl postaven před nutnost zpracovat do svého výkladu i historii římské říše jako závěrečnou fázi dalšího vývojového stupně.

Geschichtsschreibung, 201-221; F. ALTHEIM, *Diodors römische Annalen*, tamtéž 280-291; K. S. SACKS, *Diodorus Siculus and the First Century*, Princeton 1990; F. CASSOLA, *Diodoro e la storia romana*, in: H. TEMPORINI – W. HAASE (red.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* (= ANRW) II 30/1, Berlin – New York 1982, 724-773.

¹³ A. B. BREEPAART, *Weltgeschichte als Thema der antiken Geschichtsschreibung*, in: J. M. ALONSO-NÚÑEZ (red.), *Geschichtsbild*, 39-62; L. FERRERO, *Struttura e metodo dell'Epitome di Giustino*, Torino 1957; O. SEEL, *Eine römische Weltgeschichte. Studien zum Text der Epitome des Justinus und zur Historik des Pompeius Trogus*, Nürnberg 1972; *Pompeius Trogus und das Problem der Universalgeschichte*, in: H. TEMPORINI – W. HAASE (red.), *ANRW II 30/2*, Berlin – New York 1982, 1363-1423; G. FORNI – M. G. ANGELI-BERTINELLI, *Pompeio Trogo come fonte di storia*, tamtéž 1298-1362; R. URBAN, 'Gallisches Bewußtsein' und 'Romkritik' bei Pompeius Trogus, tamtéž 1424-1443; český překlad: M. JUNIANA JUSTINA *Výtah z Dějin Filippských Pompeia Troga*, Praha 1904, přeložil J. ŠT. KOTT.

¹⁴ J. DOBIÁŠ, *Dějepisectví*, 138-141; S. MAZZARINO, *Il pensiero storico classico I*, Bari 1966, 410-473. Z širšího hlediska se Theopompem zabývá W. WILL, *Die griechische Geschichtsschreibung des 4. Jahrhunderts*, in: J. M. ALONSO-NÚÑEZ, *Geschichtsbild*, 112 nn., viz zvl. 131 nn. Nejrozsáhleji zpracoval univerzální lidskou historii Níkoláos z Damašku ve svých *Dějínách*: J. DOBIÁŠ, *Dějepisectví*, 238 n.; S. MAZZARINO, *Il pensiero storico classico II/2*, Bari 1966, 57 n., 107 n.

Římských dějin si však Trogu všiml soustavněji jen v době od jejich legendárních počátků až do vlády Tarquinia Priska. Další vývoj sledoval jen potud, pokud souvisel bezprostředně s událostmi v helénistických státech. Tím však naznačil, že nastolení římského panství v helénistickém světě chápe jako horní hranici jeho vývoje a že těžiště světovlády se přenáší do Říma (srv. 43,1,1).

Jednotící nit dějinného procesu spatřoval Trogu ve střídání říší, které stály v dané epoše v čele soudobého světa.¹⁵ V jejich vzestupu a následné ztrátě velmocenského postavení se uskutečňovala touha po moci, vrozená všemu lidstvu. V Troguv pojetí se do tohoto mocenského sledu zařadila říše asyrská, médská, perská, makedonská a posléze i římská.

Jen zdánlivě byl Řím včleněn do Troguv koloběhu světového vývoje pouze okrajově. Hlubší analýza však ukazuje, že autorovo pojetí světa a jeho jednotných dějin není protirímské, ani vůči Římu nespravedlivě kritické, neboť vychází naopak z uznání reality a oprávněnosti římského světovládného postavení.

K tomuto stanovisku byl Trogu zřejmě přiveden svým původem a rodovou historií. Jeho rodina pocházela z Galie; děd, který patrně už získal římské občanství, sloužil v Pompeiově vojsku, otec pak pod velením Caesarovým. Provinciální původ nebránil Troguv v žádném případě v kladném postoji k Římu; mohl však působit na jeho schopnost vidět i negativní skutečnosti, které provázely světovládné postavení Říma.

Uznání světového charakteru lidského vývoje a čelného místa, které v něm zaujal římský národ, patří nepochybně k jevům, jejichž historické zobrazení se stalo jednou ze základních složek myšlenkové a politické opory římského impéria. Rodící se principát však od dějepisné tvorby očekával především jednoznačné přitakání císařskému režimu a jeho představiteli tak, jak to v poetické tvorbě učinili Vergilius a Horatius. Jakkoli se Livius přiřadil svým dílem ke spolutvůrcům ideologie císařství, projevil v popise římských počátků jistý odstup ke glorifikovanému Aeneovi, zatímco s nadšeným obdivem popisoval hrdiny bránící Řím na počátku republiky.

Historikem, který se bezvýhradně přihlásil k principátu jako ideální formě státní moci, se stal Gaius Velleius Paterculus, který se za Augusta a Tibe-

¹⁵ A. B. BREEPAART, *Weltgeschichte als Thema der antiken Geschichtsschreibung*, in: J. M. ALONSO-NÚÑEZ (red.), *Geschichtsbild*, 41 (v poznámce 3 jsou odkazy na starší literaturu); A. MOMIGLIANO, *Daniele e la teoria greca della successione degli imperi*, in: A. MOMIGLIANO, *Settime contributo alla storia degli studi classici e del mondo antico*, Roma 1984, 297-304; J. M. ALONSO-NÚÑEZ, *Die Abfolge der Weltreiche bei Polybios und Dionysios von Halikarnassos*, *Historia* 32, 1983, 411-426; *La visión historiográfica de Ammiano Marcellino*, Valladolid 1975; K. SUGANO, *Das Rombild des Hieronymus*, Frankfurt/M. – Bern – New York 1983, 102 nn.

ria osvědčil ve vojenských službách v různých končinách říše.¹⁶ Jako dějepisc se neřadí k vrcholům římské historiografie a svým dílem nevybudil zřejmě ani ve své době větší pozornost. Moderní badatelé mu vytýkají různé nedostatky, které provázejí jeho výklad. Patří k nim nepropracovanost, tematická nevyváženost a četné nepřesnosti, vyvolané úsilím o stručné zachycení vzdálenější minulosti. *Římské dějiny*, jak se spisek Velleia Patercula nazývá, se nevyznačují přílišným rozsahem a skládají se ze dvou celkem krátkých knih. Je možné, že v tomto směru autor zareagoval na čtenářské zkušenosti s dílem Liviovým, které sice budilo respekt svým rozsahem, ale současně podvazovalo bezprostřední zájem širšího publika.

Z časového hlediska je však Velleiův výklad pojat značně velkoryse, neboť zahrnuje období od pádu Tróje až po vládu císaře Tiberia. Vývoj událostí zachycuje autor zprvu značně povrchně a do větších podrobností se dostává až v líčení krize republiky, zejména v popisu zhruba tří posledních desetiletí její existence. Centrem jeho pozornosti jsou první tři tvůrci režimu osobní moci – Gaius Julius Caesar a císařové Augustus a Tiberius. Popis jejich činnosti se ve zpracování Velleia Patercula mění v nadšenou oslavu upevňujícího se principátu.

Pojetí vývoje od republiky k císařství je u Velleia Patercula značně jednoduché. Přelom ve vývoji republiky autor spatřuje ve shodě s jinými římskými historiky v pádu Kartága, v ovládnutí středomořského prostoru Římem a v postupujícím mravním úpadku římské společnosti: “Římské nadvláde uvolnil cestu Scipio Starší, rozmařilosti dal volný průchod Scipio Mladší. Když totiž přestal působit strach z Kartága a zmizel soupeř o světovládu, začal se Řím vzdalovat od ctnosti ne krokem, ale překotným během, a oddal se neřestem. Starodávné zásady opustil a vytvořil si nové. V životě obce zatlačila malátnost obezřetnost, rozkoš zbraně a zahálka povinnosti. Tehdy dal postavit Scipio Nasica sloupořadí na Capitoliu, tehdy vystavěl sloupořadí Metellus, jak jsme se už zmínili, tehdy zřídil Gnaeus Octavius v cirku sloupořadí nejhezčí ze všech. Okázalost veřejných staveb sledovala rozmařilost v soukromém životě” (Vell. 2, 1, 1-2).

¹⁶ J. DOBIÁŠ, *Dějepisectví*, 240 n.; I. LANA, *Velleio Patercolo o della propaganda*, Torino 1952; D. FLACH, *Einführung*, 166-169; S. MAZZARINO, *Il pensiero storico classico II 2*, Bari 1966, 70, 127 nn.; A. J. WOODMAN, *Velleius Paterculus, the Tiberian Narrative*, Cambridge 1977; M. GIACCHERO, *Storiografia*, 276, charakterizuje Velleia Patercula výstižně slovy “uomo d’armi e no di lettere”. Český překlad: GAIA VELLEIA PATERKULA *Dějiny římské až ku konsulatu M. Vinicia*, Praha 1902 (přeložil F. Št. KOTT). Moderní komentovaný slovenský překlad zpracovala J. BARTOSIEWICZOVA: *Velleius Paterculus, Dejiny Ríma*. Gaius Sallustius Crispus, *Vojna s Jugortom. Catilinovo sprisahanie*. Bratislava 1987. Sallustiovy spisy přeložila V. BUNČÁKOVÁ. Doslov (*Udalosti římských dejín očami historikov Gaia Sallustia Crispa a Velleia Patercula*, 223-237) napsala J. BARTOSIEWICZOVA.

Mravní rozklad, který zachvátil republiku, zvyšoval touhu po zisku a navozoval situaci, kdy “občanské spory, které se dříve zpravidla urovnávaly dohodou, řešil meč” (Vell. 2, 3, 3). Příchod Augusta k moci znamenal podle Velleia Patercula konec občanských válek, nastolení pořádku – a obnovu republiky: “Zákonům byla opět vrácena moc, soudům právo rozhodovat a senátu důstojnost. Úředníkům byla navrácena pravomoc v dřívějším rozsahu... Bylo obnoveno dřívější starobylé republikánské zřízení. Opět se obdělávala pole, bohoslužbám se dostalo znovu vážnosti, lidé se cítili bezpečně a každý si mohl být jist svým majetkem” (Vell. 2, 8, 3-4).

Do zcela výjimečně příznivého světla je postaven Tiberius, vyličeny jako důstojný pokračovatel Augusta a dovršitel jeho díla: “Na Foru opět zavládla vzájemná důvěra a byla učiněna přítrž rozbrojům, z Martova pole byla odstraněna korupce, z kurie nesvornost a do obce se opět vrátily spravedlnost, rovnost a přičinlivost, které byly pohřbeny a odsouzeny k rozkladu. Úřadům se dostalo vážnosti, senátu důstojnosti a soudům úcty. Byla učiněna přítrž výtržnostem v divadle. Všichni jednají poctivě ať z vlastní vůle, nebo z donucení. Odměnou poctivosti je sláva, ničemností trest. Prostý člověk si váží mocného a nemusí mít před ním strach, mocný má větší vliv než prostý, ale neopovrhne jím. Kdy bylo obilí levnější, kdy byl mír radostnější? Císařský mír vládne ve východních i západních oblastech a všude v jižních i severních končinách a zbavuje obyvatelstvo každého koutu země strachu před vzbouřenci” (Vell. 2, 126, 2-3).

V pohledu Velleia Patercula je tudíž osobnost císaře – a v obecné rovině existence principátu – zárukou vnitřního míru v říši i jejího neotřesitelného mezinárodního postavení. V těchto souvislostech se z historikova zorného pole vytrácí senát a republikánské nezávisle působící instituce a do popředí se dostávají průbojní jednotlivci, ochotní poskytnout císaři pomoc a dát mu k dispozici své síly při zabezpečování úkolů plynoucích z denních potřeb i dlouhodobých cílů správy impéria. V tomto postoji Velleia Patercula se zřetelně obráží postoj ambiciózních jednotlivců, zvláště příslušníků jezdeckého stavu, jimž byla císařským režimem dáována příležitost, aby se široce zapojovali do říšského správního aparátu a získávali v něm vlivné postavení. První dva římské císaře jsou pak posuzováni podle svých schopností a dosažených výsledků, Augustus jako výjimečný státník, Tiberius jako dokonalý voják a oba jako prozíraví administrátoři, kteří napomohli římskému státu k vrcholnému rozkvětu.

Svůj nadšený obdiv k Tiberiovi projevil Velleius Paterculus v závěru svého díla: “Svůj spis musím uzavřít modlitbou: Jove Kapitolský, Bojovný Marte, otče a ochránče římského státu, Vesto, strážkyně věčných ohňů, a všichni bohové, kteří jste postavili toto mohutné impérium do čela celému světu, vás zapřísahám a prosím jménem všech: Chraňte, zachovejte a opatrujte tento stav, tento mír, tohoto císaře! Ať jeho životní dráha je co nejdělsí a nástupce mu dejte co nejpozději, ale takové, aby dokázali na svých šjích nést břemeno světovlády tak statečně, jak je před našimi zraky nesl on” (Vell. 2, 131, 1-2).

Již starověcí čtenáři se museli sami vyrovnat s otázkou, zda obdiv k císařství byl u Velleia Patercula upřímným výrazem jeho přesvědčení, nebo zda šlo spíše o konjunkturální záležitost. Jisté však je, že v jeho osobě nalezl rodící se principát svého obdivovatele i na historiografickém poli. Nešlo však o tvůrce, který by se vyrovnal velikosti Augustovy a svým způsobem i rané Tiberiovy doby. Na vystoupení svého skutečně velkého historika byl principát nucen čekat ještě jedno století. Dočkal se ho však v osobnosti P. Cornelia Tacita, v jehož emotivním historickém obraze představuje epocha *Letopisů* a *Dějiny* principát takový, jaký podle Tacita vskutku byl, ale jaký nikdy být neměl.

ZUSAMMENFASSUNG

Imperium sine fine und die Geschichtsschreibung der frühen Prinzipatszeit

Die Anschauungsweise der gebildeten Kreise Roms wurde am Anfang der Prinzipatszeit von verschiedenen Faktoren mitbestimmt. Vor allem war es die Tatsache, daß der römische Staat ein Weltreich geworden ist, dessen Herrschaftsanspruch von niemandem bezweifelt werden sollte. Die Erhaltung des Imperiums und zugleich seines inneren Friedens zählte zu den Forderungen, deren Erfüllung die römische Gesellschaft von der Errichtung des Prinzipats erwartete. Die regierenden Kreise legten gleich an den Tag, daß dies nur unter der Bedingung möglich sein wird, wenn die breiten Schichten das Regime der persönlichen Macht und die führende Rolle der *gens Iulia* aktiv unterstützen werden.

Der Weltherrschaftsgedanke und die von den Göttern dem Kaiser anvertraute Macht wurde auf erwünschte Art und Weise in der Dichtung der augusteischen Zeit propagiert. Der Historiker Livius hat zwar die führende Rolle Roms in der Welt anerkannt und den legendären Ursprung der Iulier beschrieben, bewunderte aber vielmehr die Heldentaten und die bürgerliche Moral der republikanischen Elite. Der erste Geschichtsschreiber, der sich in seiner Schrift eindeutig zum Prinzipat bekannte, war bekanntlich Velleius Paterculus, *un uomo d'armi e no di lettere* (M. Giacchero). In seinem Werk wird die Regierung von Augustus und Tiberius nicht nur als der Höhepunkt der römischen Geschichte, sondern auch als wiederbelebte Republik gepriesen.

ŽENSKÁ BOŽSTVA SKYTHSKÉHO PANTHEONU

Igor Lisový (*České Budějovice*)

V systému evropských duchovních hodnot zaujímá skythské náboženství zvláštní místo a doposud není dostatečně probádáno. V dnešní vědě neexistuje ani jednotný názor na původ skythské kultury. Nejpobulárnější jsou dvě teorie: jedna považuje Skythy a jejich kulturu za typicky severočernomořskou, autochthonní (B. N. Grakov, M. I. Artamonov), jiná zase zdůrazňuje, že základem skythské kultury byla kultura asijská, přinesená do Černomoří (A. I. Těrenožkin). Žádná teorie však neodmítá vliv jiných civilizačních prvků – jak černomořských, tak i středomořských – na rozvoj skythské kultury (zbraně, koňský postroj, památky tzv. zvěrného stylu apod.).

Soudí se, že se skythská kultura v evropské stepní části zformovala v 7. stol. př. Kr.¹ K této době se vztahuje přesídlení Skythů z Přední Asie do oblasti severního Kavkazu a Kubáně² a do severního Černomoří. Badatelé právem zdůrazňují, že iránsky mluvící substrát místního obyvatelstva zrychlil asimilaci se skythskou kulturou, což napomohlo i formování rané třídní vztahů a otroctví u Skythů.³

Se vznikem teorie o trojfunkční struktuře indoevropských mýtů (G. Dumézil) se začalo zkoumat v netradičním aspektu i skythské náboženství. Podle této teorie plnila božstva, jež patřila k nejstarší vrstvě indoevropské mytologie, tři funkce: magicko-právní (jinými slovy mystickou a administrativní), funkci fyzické síly (vojenskou) a funkci plodivosti v širokém smyslu slova. Tento názor se prolínal s názorem o existenci tří sociálních tříd u těchto národů (kněžské, vojenské, pastevecké spolu se zemědělskou třídou). Každá z nich byla zastoupena v mýtech svými božstvy a hrdiny.⁴ V souladu s touto teorií se soudí, že i skythská kmenová společnost měla analogickou, i když jenom symbolickou strukturu (E. Benveniste, M. Molé, D. S. Ra-

¹ S. S. BESSONOVA, *Religioznye predstavlenija skifov*, Kijev 1983, s. 6.

² V. B. VINOGRADOV, *Centralnyj i Severo-Vostočnyj Kavkaz v skifskoje vremja (VII-V vv. do n. e.)*, Groznyj 1972, s. 24-25, 70-84; V. J. MURZIN, *Skify na Severnom Kavkaze (VII-V vv. do n. e.)*: Archeolohija (Kyjiv) 27, 1978, s. 22-35.

³ A. I. TĚRENOŽKIN, *Obščestvennyj stroj Skifov*, in: *Skify i sarmaty*, Kijev 1977, s. 3-26.

⁴ G. DUMÉZIL, *La préhistoire indo-iraniennne des castes*: JA 216, 1930, s. 109-130.

jevskij).⁵ Další novum ve zkoumání skythské duchovní kultury je hledání analogie v nartských eposech (V. F. Miller, G. Dumézil, V. I. Abajev, J. M. Meletinskij)⁶ a v mytologii Osetů (G. Dumézil).⁷ Podstatným bodem ve výzkumu skythského náboženství se stal názor, že vyjádření náboženských představ u Skythů, stejně jako u jiných íránských národů 1. pol. 1. tis. př. Kr., lze dost přesně prozkoumat v souvislosti s charakterem umění. Tak se zde rýsuje koncepce totemistická a magická. Podle mínění jedné části badatelů (tzv. "totemistů") jsou skythské zoomorfní umělecké obrazy zobrazením rodových totemů a scény zvířecích zápasů jsou alegorickým zobrazením války dvou rodů nebo fratrií jako války totemů. Magická koncepce chápe umělecké obrazy zvířat jako magické talismany, mající rysy zobrazovaných zvířat. Žádná z těchto koncepcí zatím nepodává přesvědčivé důkazy.⁸

Tyto teorie však vyvrátily tradiční názor na Skythy jako národ divoký a primitivní a zdůraznily, že Skythové se nacházeli na mnohem vyšším stupni sociálního vývoje, než se myslelo, že měli rozvinutou mytologii a zformovaný pantheon. O tom nepochyboval již M. I. Rostovcev ve své knize *Ellinstvo i iranstvo na jube Rossii* (Petrograd 1918).

O starších bozích, kteří se těšili popularitě u Skythů kolonizační doby, se zmiňuje Hérodotos a Lúkiános. Byli to Zamolxis, Akinak, Vítr a Dýka. Lúkiános v dialogu *Toxaris neboli Přátelství* uvádí, že Skythové přísahali při

⁵ E. BENVENISTE, *Traditions indo-iraniennes sur les classes sociales*: JA 230, 1938, s. 529-549; M. MOLÉ, *Le partage du Monde dans la tradition iranienne*: JA 240, 1952, s. 455-463; D. S. RAJEVSKIJ, *Očerki iděologii skifo-sakskich plemen. Opyt rekonstrukcii skifskoj mifologii*, Moskva 1977, s. 65-70.

⁶ V. F. MILLER, *Osetinskije etudy. T. 1-3*, Moskva 1881-1887; IDEM, *Čerty stariny v skazanijach i bytě osetin*: ŽMNP 222, 1882, avg., s. 191-207; G. DUMÉZIL, *Légendes sur les Nartes, suivies de cinq notes mythologiques*, Paris 1930; IDEM, *Mythe et Epopée*, Paris 1968; V. I. ABAJEV, *Nartskij epos*, in: *Izvestija SO NII. Vyp. 1*, 1945; IDEM, *Kult semi bogov u skifov*, in: *Drevnij mir*, Moskva 1962, s. 445-450; J. M. MELETINSKIJ, *Město nartskich skazanij v istorii eposa*, in: *Nartskij epos*, Ordžonikidze 1957, s. 38-73.

⁷ Ž. DUMÉZIL, *Osetinskij epos i mifologija*, Moskva 1976, s. 58-67, 257-259.

⁸ S. S. ČERNIKOV, *Zagadka Zolotogo kurgana*, Moskva 1965, s. 136-137; K. SCHEFOLD, *Der skythische Tierstil in Südrussland*: ESA 1938, 12, s. 64; I. B. JACENKO, *Iskusstvo skifskich plemen Severnogo Pričernomorja*, in: *Istorija iskusstva narodov SSSR. T. 1*, Moskva 1971, s. 118; A. M. CHAZANOV, *Zoloto skifov*, Moskva 1975, s. 82-83. – Srův. E. E. KUZMINA, *O 'pročtění teksta' izobrazitel'nych pamjatnikov iskusstva evrazijskich stěpej skifskogo vremeni (Metodika analiza pamjatnikov)*: VDI 1983, nr. 1, s. 95-105. Autorka analyzuje koncepci "totemistů" a "magiků" a konstatuje, že pro objektivní pochopení ideologických představ fránsky mluvících kočovných skupin evroasijských stěpí je třeba vést výzkum v rovině univerzálně mytologické, v indoevropské (Skythové patřili k této jazykové rodině), v indoíránské (Skythové patřili i k indoíránské skupině a měli dochovat i indoíránskou mytologii) a ve vlastní, skythské rovině (Skythové se rozvíjeli samostatně).

Větru a Dýce a považovali je za bohy. Vítr byl považován za příčinu života a Dýka přinášela smrt (kap. 38). Jméno boha Akinaka uvádí spolu se Zamolxidem Skyth Toxaris (Lúkiános, Skyth. 4). Snad právě tento bůh se synkretizoval v pozdější době s bohem Areem. Areův meč a Dýka byly asi stejnou náboženskou alegorií, jež chránila před nepřáteli a také přinášela vítězství.

Nové chápání světa a přírody u Skythů přinesla kolonizační doba a jejich vzrůstající styky s Řeky a jinými černomořskými národy. Postupně s růstem sociálních a politických změn (formování skythského království v Podněpří a pak na Krymu) docházelo k ustálení kultovních obřadů. V době helénistické pozorujeme (aspoň pro Neápoli Skythskou a okolí) podstatné ovlivnění skythského náboženství řeckým. Avšak i v této době staré zvyky a chápání světa zůstávalo originální a svérázné. Hérodotos dost jasně zdůrazňuje, že Skythové se ze všech sil brání cizím obyčejům, a to nejen obyčejům jiných národů, nýbrž obzvláště řeckým (IV, 76).⁹

V Černomoří se zřejmě zformoval i jejich náboženský pantheon, o kterém píše Hérodotos (IV, 59):

Θεοὺς μὲν μούνοὺς τοῦσδε ἰλάσκονται, Ἴστίην μὲν μάλιστα, ἐπὶ δὲ Δία τε καὶ Γῆν, νομίζοντες τὴν Γῆν τοῦ Διὸς εἶναι γυναῖκα, μετὰ δὲ τούτους Ἀπόλλωνα τε καὶ Οὐρανίην Ἀφροδίτην καὶ Ἡρακλέα καὶ Ἄρεα τούτους μὲν πάντες Σκύθαι νενομίκασι, οἱ δὲ καλεόμενοι βασιλῆιοι Σκύθαι καὶ τῶ Ποσειδέωνι θύουσι. Ὀνομάζεται δὲ σκυθιστὶ Ἴστίη μὲν Ταβίτι, Ζεὺς δὲ, ὀρθότατα κατὰ γνώμην γε τὴν ἐμὴν καλεόμενος, Παπαῖος, Γῆ δὲ Ἀπί, Ἀπόλλων δὲ Οἰτόσυρος, Οὐρανίη δὲ Ἀφροδίτη Ἀργίμπασα, Ποσειδέων δὲ Θαγμασάδας. Ἀγάλματα δὲ καὶ βωμοὺς καὶ νηοὺς οὐ νομίζουσι ποιέειν πλὴν Ἄρει· τούτω δὲ νομίζουσι.

"Skythové uctívají především Hestii, pak Dia a Zemi, přičemž se domnívají, že Země je manželkou Diovou. Všichni Skythové uctívají také Apollóna, Nebeskou Afrodítu, Héraklea a Area. Královští Skythové přinášejí oběti i Poseidónovi. Hestii se skythsky jmenuje Tabiti, Diovi říkají – podle mého názoru velmi správně – Papios, Zemi Api, Apollónovi Oitošyros, Nebeské Afrodítě Argimpasa a Poseidónovi Thagimasadas. Těmto bohům Skythové obyčejně nestavějí ani sochy, ani oltáře, ani chrámy. Stavějí je pouze Areovi."¹⁰

⁹ Nedal bych však za pravdu badatelům, kteří se snaží vidět v každé vzácné památce skythského umění jakési zakódování této svéráznosti. Např. I. MARAZOV (*K tolkovaniju izobraženija na ariballe iz kurgana Kul-oba*: VDI 1988, nr. 4, s. 103-108) vyjadřuje přesvědčení, že výjevy na kul-obské váze jsou ideologickou interpretací mytologické evoluce světa: máme v ní zakódovanou informaci antropogenní (otec, první skythský muž), sociogenní (synové tohoto otce jako představitelé tří sociálních vrstev) a mocenskou (výběr krále jako ukázka hierarchie ve skythské společnosti).

¹⁰ Podle názoru M. Eliade byl Papios bohem nebes a Hélios-Apollón byl ztotožňován s Mithrou (M. ELIADE, *Dějiny náboženského myšlení 1*, Praha 1995, s. 301).

Není těžké pochopit, že Hérodotos vidí v tomto pantheonu opakování řeckých bohů a pojmenovává skythská božstva v analogii s řeckými, přičemž na první místo dává Hestii, panenskou bohyni, sestru Diovu. Avšak přesvědčivé důkazy, zda její náboženský resort byl stejný jako u Řeků, nemáme. Můžeme se jenom domnívat, že v době rozkvětu Neápole Skythské jako hlavního města krymských Skythů, svérázného prototypu řeckých městských států, tento rozdíl existoval. O totožnosti skythského a řeckého náboženského chápání pochyboval S. A. Žebelev,¹¹ stejný názor o nutnosti opatrně srovnávat náboženství skythské a řecké zastával B. N. Grakov.¹² T. N. Vysotska zdůrazňuje, že náboženství u Skythů zůstávalo nejkonzervativnější stránkou jejich duchovního života,¹³ a právem přihlíží i k novým podmínkám jeho existence, když neápolští Skythové přišli do těsných styků s řeckými apoikiemi a jejich náboženstvím.

Zvláště byl ovlivněn život Skythů, když ve 3.-2. stol. př. Kr. Neápolis Skythská dosáhla svého největšího hospodářského a kulturního rozkvětu. Skythská šlechta se snažila napodobovat řecký přepych. Častými hosty zde byli řečtí obchodníci. Podle řeckého vzoru se ve městě stavěly domy a skythským králům a bohům se věnovaly sochy s řeckými nápisy. Stavěly se sochy i bohům řeckým. Například jakýsi Poseideas postavil ve městě (2. stol. př. Kr.) sochy Diovi Atabiriovi, Athéně Lindské, Achillu Pontarchovi a bohyni Rhodos, Eumenos věnoval sochu bohyni Démétré.¹⁴

Skythský pantheon Hérodotov doby se dá rozdělit na bohy míru a na bohy války. K první kategorii patří Tabiti (Hestiá), Papaivos (Zeus), Api (Země), Oitosyros (Apollón), Nebeská Argimpasa (Afrodíté), Thagimasada (Poseidón) a Héraklés, ke druhé Arés, kterému se stavěly oltáře. Postupně, když se styky Skythů s Řeckem začaly upevňovat a rozšiřovat, přibýli k těmto bohům další, avšak s mnohem více helenizovanou podobou.

Je složité posoudit, byla-li Tabiti/Hestiá u Skythů nejstarším božstvem. Hérodotos však zdůrazňuje, že této bohyni Skythové dávají přednost před jinými bohyněmi (IV, 59). V pasáži, jež tlumočí odpověď krále Idanthysra

Podstatu legendy o původu skythských kmenů a královské moci (Herod. IV, 5-6) vysvětluje autor trojčlenným ideologickým chápáním Indoevropanů, které přežívá v lidovém eposu kavkazských Osetů, "potomků Skythů a Alanů".

¹¹ S. A. ŽEBELEV, *Gerodot i skifskije božestva*, in: *Severnoje Pričernomorje*, Moskva 1953, s. 28-29.

¹² B. N. GRAKOV, *Skify*, Moskva 1971, s. 84.

¹³ T. N. VYSOTSKAJA, *Něapol – stolica gosudarstva pozdnich skifov*, Kijev 1979, s. 156.

¹⁴ E. I. SOLOMONIK, *Četyre nadpisi iz Něapola i Chersoněsa*: SA 1958, nr. 28, s. 310-311, 313; EADEM, *Epigrafičeskije pamjatniki Něapola skifskogo*: Numizmatika i epigrafika 1962. T. 3, s. 36-38, 41; O. D. DAŠEVSKAJA, *Četvjortaja nadpis Posiděja iz Něapola skifskogo*: SA 1960, nr. 1, s. 216-217.

Dáreiovi, čteme, že skythský král uznává za své pány pouze Dia, svého předka, a Hestii, skythskou královnu (IV, 127). Když Skythové chtějí dodat přísaze zvláštní význam, přísahají "při královských Hestiích"; avšak klamná přísaha by se mohla stát příčinou nemoci jejich krále (IV, 68). O existenci kultu Hestie nasvědčuje uctívání ohně a krbu v kultovních stavbách. M. I. Artamonov spojoval tento její rys s představou bohyně celého skythského kmene a královny Skythů.¹⁵ V Neápoli Skythské, právě ve stavbě kultovního rázu, byl objeven malovaný krb a četné terakotové podstavce pro ohniště, většinou s hlavou berana.¹⁶ M. I. Vjazmitina se snažila spojit existenci těchto podstavců s kultem Velké bohyně, ochránčyně zvrát, a také nacházela jejich analogii s tzv. thráckým jezdcem.¹⁷ Podle přesvědčení T. V. Vysotské lze spojovat kult Tabiti i s kultem úrody, a to z toho důvodu, že krb u mnohých národů byl zdrojem a symbolem dostatku, takže tato bohyně by mohla být považována za ochránčyni domácího krbu i za bohyni úrody.¹⁸

D. S. Rajevskij, jenž věnoval této bohyni zvláštní kapitulu,¹⁹ shledává ve skythské Hestii blízkou analogii k Hestii řecké; zdůrazňuje i to, že v náboženské tradici Řeků bohyně držela dvě varianty svého resortu: v době formování městských států byl důležitější její kult jako bohyně vládnoucí nad jinými božstvy, jako bohyně ohně, včetně domácího a obětního; v době klasické se stala pouze bohyní domácího krbu. Ve své rané podobě byla blízká indoiránskému Agni, což by se mohlo považovat za analogii ke skythské Tabiti.

M. I. Artamonov, rozvíjející názor M. I. Rostovceva²⁰ na kult Tabiti, považoval tuto bohyni za prarodičku Skythů i za ochránčyni domácího krbu. Zdůrazňoval také její příbuzenství s bohyní země Api, což mu dalo odvahu konstatovat slabou diferenciaci skythského pantheonu.²¹ D. S. Rajevskij, jenž se snažil metodou analogie probádat podstatu kultu této bohyně jako alegorické manželky skythského krále, poukazuje ohledně spojení kultu Tabiti

¹⁵ M. I. ARTAMONOV, *Antropomorfnije božestva v religii skifov*, in: ASGE, vyp. 2, 1961, s. 58-59. Srovnává kult skythské Tabiti a řecké Hestie badatel zdůraznil jejich společné rysy: zosobnění jednoty celé sociální struktury, těsné spojení s prvkem úrodnosti, včetně se zemí.

¹⁶ T. N. VYSOTSKAJA, *op. cit.*, obr. 73 na s. 159.

¹⁷ M. I. VJAZMITINA, *Frakijiskije elementy v kulture naselenija gorodišč Nižněgo Dněpra*, in: *Drevnije frakijcy v Severnom Pričernomorje*, Moskva 1969, s. 129-130.

¹⁸ Kult domácího krbu a ohně jako očištné síly měl u Skythů obrovský význam i v pohřebních obřadech. Aby vyhnali zlé duchy, stavěli v hrobkách nádoby pro podkuřování, občas se opalovala i celá pohřební cela (například sklep č. 88 usť-alminské nekropole).

¹⁹ D. S. RAJEVSKIJ, *Očerki ideologii skifo-sakskich plemen*, Moskva 1977, s. 87-109.

²⁰ M. I. ROSTOVCEV, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford 1922, s. 107.

²¹ M. I. ARTAMONOV, *Antropomorfnije božestva*, s. 58, 65, 71.

s královským dvorem (Tabiti jako královská manželka, s. 94) na známou Hérodovu pasáž, ve které král Idanthyrsos nazývá Dia-Papaia předkem Skythů a Hestii-Tabiti jejich královnou. K podpoře tohoto přesvědčení D. S. Rajeuskij využil také vyobrazení na zlatých plíšcích ze skythských mohyl.²² Na jednom z nich, nalezeném v mohyle Čertomyk, vidíme ženu se zrcadlem a mladého Skytha pijícího víno; tato žena je chápána badateli, M. I. Rostovcevem počínaje,²³ jako skythská bohyně. Na jiném plíšku ze Sachnovky je stejně vyobrazená žena se zrcadlem, kolem které pozorujeme hodující Skythy: jeden z nich drží v ruce hudební nástroj, druhý klečí s rhytonem před ní na kolenou, třetí drží v ruce snad prosební ratolest; na levé straně obrázku vidíme dva další Skythy přinášející k oběti beránka. Na základě své domněnky o manželském obřadu D. S. Rajeuskij dochází k závěru, že scéna ženy se Skythem nám poskytuje informaci o rituálu sňatku bohyně Tabiti se skythským králem; v rovině mytologické je to prý sňatek Tabiti s Kolaxaiem (s. 100).²⁴

Tabiti je považována většinou badatelů za jednu z variant Velké bohyně, tj. personifikaci ženského prvku dávajícího život přírodě. Její důležitost v náboženském životě se vysvětluje přežitky matriarchálních a rodových vztahů (skythské náboženství se v tomto případě chápe jako sjednocení rodových a kmenových kultů). Proto se oheň a krb stávají hlavním předmětem uctívání na úrovni rodiny a rodu a posléze objektem královského kultu. S. S. Bes-

²² Tato metoda je kritizována S. S. BESSONOVOU (*op. cit.*, s. 35), která zdůrazňuje, že v antickém antropomorfním náboženství Hestii a Vesta v mytologii ani v umění prakticky neexistuje.

²³ M. I. ROSTOVCEV, *Představení o monarchičeskou vlasti v Skifii i na Bospore*, in: *UAK 49*, S.-Pěterburg 1913, s. 6-7. Badatel ji považoval za bohyni, která předává moc skythskému králi nebo která zasvěcuje místa k mystériím. Stejný názor přijal i M. I. Artamonov. Jiný badatel, G. WIDENGREDEN (*Die Religionen Irans*, Stuttgart 1961, s. 808), zase vyjádřil názor, že zobrazení Skytha je alegorií duše zemřelého krále, pijícího před bohyní nápoj nesmrtnosti, což mu bylo vytýkáno D. S. Rajeuským pro příliš úzké chápání této symboliky.

²⁴ Stran termínu "královské Hestie" se D. S. Rajeuskij nestaví proti myšlence Geisaua o existenci posvátného krbu Tabiti-Hestie v každé královské jurte, nepřijímá však badatelovo chápání funkce této bohyně, že byla pouze božstvem domácího krbu (*P-WRE. Reihe II, Bd. IV²*, Stuttgart 1932, s. v. *Tabiti*, col. 1880). Rajeuskij shledává v tomto termínu jiný smysl: ztotožnění tří ohnivých zón vesmíru se zlatými předměty spadlými z nebe, o kterých píše Hérodotos (IV, 5), což by se mělo chápat i jako personifikace tří kastovních úrovní skythského obcenstva; zodpovědný za kult těchto předmětů je však sám král, nejmladší Targitaův syn Kolaxais (*op. cit.*, s. 106-107). Badatel odmítá chápání této bohyně pouze jako božstva krbu a prarodičky a tímto názorem je blízký mínění E. Bonnella, který shledával v Tabiti indoiránské božstvo světla a ohně (E. BONNELL, *Beiträge zur Altertumskunde Russlands von den ältesten Zeiten bis ans Jahr 400 v. Chr.*, Bd. 1, St.-Pěterburg 1882, s. 333).

sonova právem zdůrazňuje i to, že nemáme k dispozici mnoho přesvědčivých faktů o přežitcích matriarchátu v skythské ideologii (jejich kult měl fakticky patriarchální ráz).²⁵

Odmítajíc hledání podstaty skythské Tabiti-Hestie v analogiích s jinými božstvy, poukázala S. S. Bessonova na důležitost zkoumání této otázky v rovině uctívání ohně, jenž, stejně jako u jiných indoiránských národů, byl považován za tvořící a očišťující živél. V 7.-5. stol. př. Kr. se dá pozorovat i v pohřebním rituálu; je doložený u Saků a Sauromatů a také u kmenů lesostepní Skythie.²⁶ Ve zkoumání otázky, je-li podstatné spojení Tabiti s královským krbem, jak to soudí většina badatelů, S. S. Bessonova dává kladnou odpověď, avšak právem upozorňuje na to, že nelze vidět v "královských Hestiích" zlaté náradí spadlé z nebe nebo narážku na samu bohyni,²⁷ alespoň z toho důvodu, že Hérodotos má na mysli přísahu u krbu či oltáře jako symbol bohyně.²⁸ Z toho vyplývá jako nejpravděpodobnější závěr, že hlavním obsahem kultu Tabiti-Hestie je kult ohně jako tvořivého živlu a kult krbu jako posvátného centra. Jeho role ve skythském náboženském životě byla důležitá a nepochybně byla posilována sakrální mocí skythských králů.

Musíme se zde zmínit o existenci mužského představitele skythského pantheonu. Byl to Papaio-Zeus, zakladatel rodu u Skythů (podle Hérodota) anebo předek jejich králů (podle Diodóra Sicilského a Valeria Flacca). Většina badatelů jej považuje za iránského boha – jako otce i jako ochránce.²⁹ Jako manžel Api-Gáie a předek Skythů je považován za personifikaci nebe, avšak podstata jeho kultu není jasná. Často je zobrazován na památkách skythského umění 4.-3. stol. př. Kr.³⁰ Na bronzovém sousoší napodobujícím strom (4. stol. př. Kr.), nalezeném na úpatí Lysé hory dněpropetrovského kraje, je uprostřed vidět bradatého starce s obrovským kloboukem zdobeným zvonečky, pak od středu dolů máme čtyři větve končící hlavami ptáků (možná gryfů) se zvonečky a zvířaty (lišky). Symbolika byla chápána B. N. Grakovem³¹ jako symbol stepi a země se čtyřmi světovými stranami. Jako meta-

²⁵ S. S. BESSONOVA, *op. cit.*, s. 28.

²⁶ L. A. LELKOV, *K istolkovaniju pogrebalnogo obrjada v Tagiskeně*: SE 1972, nr. 1, s. 128-131; K. F. SMIRNOV, *Savromaty*, Moskva 1964, s. 251-253; K. F. SMIRNOV – S. A. POPOV, *Sarmatskoje svjatišče ognja*, in: MIA 169, 1969, s. 210-216.

²⁷ C. A. ŽEBEL'EV, *Severnoje Pričernomorje*, Moskva – Leningrad 1953, s. 33; D. S. RAJEUSKIJ, *Očerki iděologii skifo-sakskich plemen*, Moskva 1977, s. 106-109.

²⁸ S. S. BESSONOVA, *op. cit.*, s. 31-36.

²⁹ M. VASMER, *Die Iranier in Südrussland. Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven*, Bd. 1, Leipzig 1923, s. 15; L. ZGUSTA, *Zwei skythische Götternamen* *καππαίος und Απι*: AO 21, 1933, s. 270-275.

³⁰ Srv.: M. I. ARTAMONOV, *Antropomorfnje božestva v religii skifov*, in: Archeologičeskij sbornik 1961, nr. 2, s. 58; B. M. MOZOLEVSKIJ, *Skifskij stěp*, Kyjiv 1983, obr. 15 na s. 25; S. S. BESSONOVA, *op. cit.*, s. 41.

³¹ B. N. GRAKOV, *Skify*, Moskva 1971, s. 83; S. S. BESSONOVA, *op. cit.*, s. 41.

foru Hérodota popisuje čtyřstranné Skythie (Herod. IV, 101) ji chápe D. S. Rajevskij.³² Je pravděpodobné, že tyto větve s hlavami ptáků opravdu symbolizovaly čtyři světové strany a sám Papias, jakoby střed, byl alegorií moci skythských králů. Zvonečky s jejich něžně melodickými zvuky napodobovaly specifické znění stepní přírody. O tom, že Papias-Zeus neztratil svůj původní význam ani ve 2. stol. př. Kr., svědčí právě existence jeho sochy v Neápoli Skythské.³³

Manželkou Papias-Dia byla Api, mytologická žena (symbol spojení nebe a země), prototyp řecké Gáie-Démétry. S. S. Bessonova zdůrazňuje, podle analogie s avestskou "api" (voda), příbuzenství jejího jména s pobaltskými a germánskými jazyky, s indoiránskou tradicí (země je zdrojem vody); byla chápána jako alegorie vlhké půdy, přinášející černomořským Skythům úrodu. O existenci kultu této bohyně napovídá sám ráz skythského života a hospodářství. Nasvědčuje tomu také nález fragmentu podstavce v Neápoli z 2. stol. př. Kr. věnovaného výše jmenovaným Eumenem Démétře.³⁴ Spolehlivým dokladem je i fragment terakotové sošky z Neápole Skythské³⁵ a zobrazení Démétry na mincích Skilura, které byly raženy v Olbii.³⁶

O svatyni Démétry Hérodotos píše (IV, 53):

Ἄρχου τε δὴ θαλάσσης ὁ Βορυσθένης ῥέων γίνεται καὶ οἱ συμμίσγεται ὁ Ὑπανίς ἐς τὸ αὐτὸ ἔλος ἐκιδίου. Τὸ δὲ μεταξὺ τῶν ποταμῶν τούτων ἔδον ἔμβολον τῆς χώρας Ἰππόλεω ἄκρη καλεῖται, ἐν δὲ αὐτῇ ἱερὸν Διμητρος ἐνίδρυται. Πέρην δὲ τοῦ ἱεροῦ ἐπὶ τῷ Ὑπάνι Βορυσθενεῖται κατοικηται.

"Borysthenés přitéká až blízko k moři a tam se s ním spojuje Hypanis, který se vlévá do téže pobřežní bažiny. Krajina mezi oběma těmito řekami má tvar špičatého výběžku a nazývá se předhoří Hippoláovo. Stojí na něm chrám Démétrin a naproti němu jsou u řeky Hypanis usazení Borysthenští." (Přel. J. Šonka.)

Není vyloučeno, jak předpokládá T. N. Vysotskaja,³⁷ že skythský kult bohyně Api-Gáie a Démétry se synkretizoval a stal se všeobecným kultem země a úrody.

Umělecké památky naznačují u Skythů i existenci kultu bohyně Artemidy. Například v mauzoleu v Neápoli Skythské byl nalezen medailon s po-

³² D. S. RAJEVSKIJ, *Očerki ideologii skifo-sakskich plemen. Opyt rekonstrukcii skifskoj mifologii*, Moskva 1977, s. 84-85.

³³ T. N. VYSOTSKAJA, *Něapol – stolica gosudarstva pozdnich skifov*, Kijev 1979, s. 157.

³⁴ E. I. SOLOMONIK, *Čtyři nadpisy iz Něapola i Chersoněsa*: SA 28, 1958, s. 310-313.

³⁵ T. N. VYSOTSKAJA, *op. cit.*, obr. 72 na s. 158.

³⁶ B. N. GRAKOV, *Kamenskoje gorodišče na Dněpre*, s. 28.

³⁷ T. N. VYSOTSKAJA, *op. cit.*, s. 157.

prším Artemidy. Bohyně má řecký chitón a toulec se šípy, stejně jako na četných zobrazeních řeckého původu.³⁸ Dá se předpokládat, že tato bohyně nebyla ochránkyní zvířat, nýbrž pomocnicí při jejich lovu. Na její počest Skythové obětovali, stejně jako Taurové, cizince.³⁹

O kultu skythské Athény víme nejen z nápisu o tom, jak Poseideios věnoval této bohyni sochu v Neápoli Skythské. Athéna je dochována na unikátní památce, zlatých náušnicích z mohyly Kul-Oba a na zlatých plíščích z jiných skythských mohyl (kurhanů),⁴⁰ ale přesvědčivý důkaz o skythském původu této památky nemáme. V mauzoleu v Neápoli Skythské jsou zlaté plíšky s ženskou postavou, kterou M. I. Rostovcev považoval za Athénu.⁴¹ V 1. stol. po Kr. je zobrazení Athény vidět na gemmách z ust-alminské hrobky. Snad proto B. N. Grakov předpokládal, že u Skythů se těšilo úctě výbojně božstvo neznámé Hérodotovi, které bylo posléze identifikováno s řeckou bohyní Athénou.⁴²

Mezi ženskými bohyněmi, ovlivňujícími podstatně život Skythů, Hérodotos jmenuje také Argimpasu (jinak Artimpasa, Arippasa), kterou srovnává s Afrodítou Úranií. Její zobrazení pozorujeme na držátkách zrcadel ze skythských mohyl.⁴³ Fragment terakotové sošky helénistické doby byl objeven v Neápoli Skythské.⁴⁴ Na hradišti Zolota Balka byla nalezena soška Eróta z 1. stol. po Kr., což nepřímou naráží na existenci kultu bohyně lásky.⁴⁵ Dalšími doklady existence jejího kultu jsou dvě stejné terakotové sošky bohyně objevené při vykopávkách skythského sídliště na březích říčky Kače v Bachčisarajském okrese (jsou uloženy v Bachčisarajském muzeu) a grafito na černě glazovaném hrnečku nalezeném na ust-alminském hradišti.⁴⁶

Pokus vysvětlit etymologii slova Artimpasa přivedl badatele k názoru, že to byla ochránkyně pastvin, úrody; jiní v ní shledávají bohyni, která "dává zákony".⁴⁷ Není však možné říci jednoznačně, zda měla nějaký vztah k Af-

³⁸ N. N. POGREBOVA, *Pogrebenija v mauzoleje Něapola skifskogo*, s. 156.

³⁹ Srv.: LÚKIÁNOS, *Toxaris neboli Přátelství*, 2.

⁴⁰ D. B. ŠELOV, *Severnoje Pričernomorje 2000 let nazad*, Moskva 1975, s. 19 přílohy.

⁴¹ Viz: N. N. POGREBOVA, *Pogrebenija v mauzoleje Něapola skifskogo*, s. 139-140.

⁴² B. N. GRAKOV, *Skify*, s. 85; srv.: S. S. BESSONOVA, *Zobraženňa Afiny za mat'erialamy Pivničnogo Pryčornomorja*: Archeologija (Kyjiv) 1975, nr. 17, s. 37-38.

⁴³ B. N. GRAKOV, *Skify*, s. 83.

⁴⁴ T. N. VYSOTSKAJA, *op. cit.*, obr. 75 na s. 160.

⁴⁵ M. I. VJAZMITINA, *Zolota Balka*, s. 201, obr. 84, 1.

⁴⁶ T. N. VYSOTSKAJA, *op. cit.*, s. 161.

⁴⁷ Viz jejich krátkou analýzu u S. S. BESSONOVÉ, *op. cit.*, s. 37. Srv. také: V. JURGEVIČ, *Ob imenach inostrannyh na nadpisjach Olvii, Bospora i drugih grečeskich gorodov Severnogo Pribrežja Ponta Evksinskogo*, in: ZOOID 8, 1872, s. 14-15; M. VASMER, *Die Iranier in Südrussland*, Leipzig 1923, s. 12; H. S. NYBERG, *Die Religionen des alten Iran*, in: MVAG 43, 1938, s. 254.

rodítě. Takovou bohyní by mohla být u Skythů i hadonohá bohyně, o které se dovídáme z Hérodotovy legendy o původu Skythů a kterou vidíme dost často ve skythském umění.⁴⁸ V této bohyni viděl M. I. Artamonov složité synkretické božstvo, jež vzniklo v důsledku spojení skythské bohyně země Api s bosporskou Afrodítou Apatúrskou (Strabón XI, 2, 10), která snad mohla být i skythskou bohyní Argimpasou.⁴⁹ V legendě, již líčí Strabón, byla Afrodíté přeřazena Giganty a požádala Héraklea o pomoc. Pozvala pak každého zvlášť a Héraklés se snadno s nápadníky vypořádal. Na blízkost této legendy ke skythské genealogické tradici u Hérodota (IV, 8-9) upozorňuje M. I. Rostovcev a považuje tento mýtus za meothský, autochthonní.⁵⁰ Odpovědět na otázku, byl-li kult apatúrské Afrodíty skythského nebo sidského původu (toto území bylo v antické době osídleno Sindy), je dost složité.⁵¹ Legenda však byla svým původem řecko-skythská (nikoliv pouze skythská). V první variantě Héraklés vítězí nad Giganty lstí, čímž získal Afrodítinu přízeň. V druhé variantě přecházejí koně spícího Héraklea ke skythské hadonohé bohyni jako rukojmí, bohyně je však ochotná koně vrátit pod podmínkou pohlavního styku; předtím Héraklés zabil divokého Géryona. Z tohoto pohledu obě legendy mají autochthonní podstatu a jsou tím sobě blízké: klam, síla vedoucí k vítězství a přízeň bohyně.⁵²

Ke kultu skythské Afrodíty se váže v moderní literatuře i dost překvapivý názor T. N. Vysotské, podle které tato bohyně mohla být uctívána jako

⁴⁸ A. M. CHAZANOV, *Zoloto skifov*, obr. 32 na s. 91, obr. 35 na s. 95; B. M. MOZOLEVSKYJ, *Skifskij stěp*, obr. 13 na s. 23.

⁴⁹ M. I. ARTAMONOV, *Antropomorfnyje božestva v religii skifov*, in: Archeologičeskij sbornik 1961, nr. 2, s. 67. Zajímavé v tomto kontextu jsou malby ve sklepe č. 1 v Neápoli Skythské (2.-3. stol. po Kr.), na kterých jsou vidět hadonohé bytosti v ženském oděvu (T. N. VYSOTSKAJA, *op. cit.*, obr. 76 na s. 161). Podle Hérodota (IV, 67) a Pseudo-Hippokrata (fr. 30) u Skythů sloužili Afrodíté enarové, kteří byli zároveň muži i ženami. Snad byly tyto bytosti kněžkami Afrodíty, avšak to poukazuje málo na obsah kultu této skythské bohyně v době klasické a helénistické.

⁵⁰ M. I. ROSTOVCEV, *Le culte de la Grande Déesse dans la Russie Méridionale*, in: REG 32, 1921, s. 473; srv.: I. J. ŠAUB, *Mif ob Afrodítě Apature i jeho městnaja osnova*, in: *Matěrialy II. Vsesojuznogo simpoziuma po drevněj istorii Pričernomorja*, Tbilisi 1979, s. 85-86.

⁵¹ Srv.: D. S. RAJEVSKIJ, *Očerki iděologii skifo-sakskich plemen*, Moskva 1975, s. 56-57; I. I. TOLSTOJ, *Černomorskaja legenda o Gerakle i zmejenogoj děve*, in: *Stati o folklore*, Moskva – Leningrad 1966, s. 236-237.

⁵² Srv.: D. S. RAJEVSKIJ, *Očerki iděologii skifo-sakskich plemen*, Moskva 1975, s. 56-57; I. I. TOLSTOJ, *Černomorskaja legenda o Gerakle i zmejenogoj děve*, in: *Stati o folklore*, Moskva – Leningrad 1966, s. 236-237. Jiný, odmítavý názor stran tohoto podobenství vyjádřil S. R. TACHTASJEV (*Bosporskaja legenda ob Afrodítě Apaturos*: VDI 1983, nr. 2, s. 112-114) – avšak právem zdůrazňuje, že zde lze přesně rozlišovat syžetní postoj hlavních hrdinů: v bosporské legendě jimi jsou Afrodíté a Gigantové, nikoli Afrodíté a Héraklés.

chthonické božstvo i jako bohyně úrody. Na bronzové ozdobě ve tvaru disku s nahou ženou uprostřed a malým pejskem na obvodu, která byla nalezena v ust-almínské nekropoli, shledává badatelka symbolické zobrazení Afrodíty jako chthonického božstva a Afrodíty, ochránčyně úrody.⁵³ Další novou hypotézou je domněnka S. S. Bessonové, která vyjádřila přesvědčení, že kromě úkolu být ochránčyní lidského rodu mohla Argimpasa-Afrodíté plnit funkci ochránčyně vojenských činů a že v tomto smyslu mohla být asociována s kultem bohyně Athény.⁵⁴

ZUSAMMENFASSUNG Die Göttinnen des skythischen Pantheons

Der Autor bemüht sich, die antiken Quellen und Ansichten der modernen Forscher über das weibliche Pantheon von den sog. königlichen Skythen auszuwerten und die Ergebnisse der breiteren Öffentlichkeit zugänglich zu machen. Mit den Skythen erhielten die griechischen Kolonisten die engsten politischen und kulturellen Kontakte sowie auch einen regen Handelsverkehr aufrecht. Der Autor betont besonders die Einzigartigkeit der skythischen Religion und ihre bestimmte Ähnlichkeit mit der griechischen Religion.

⁵³ T. N. VYSOTSKAJA, *op. cit.*, obr. 77 na s. 162.

⁵⁴ S. S. BESSONOVA, *op. cit.*, s. 39. Tato domněnka dala badatelce možnost položit otázku o vzájemném vztahu tří bohyň skythského panteonu za předpokladu, že každá z nich byla nositelkou tří nejdůležitějších společenských funkcí: Api-Gáia by v tomto případě mohla plnit funkce úrodnosti, Tabiti-Hestia by pak symbolizovala suverenitu a Argimpasa-Afrodíté by zůstala funkce vojenská (s. 40).

ANTICKÉ DĚDICTVÍ NAD NAŠIMI HLA VAMI

Petr Juřina (*Praha*)

“Souhvězdí Hyad a Pléjad kdo tenkrát znal v latinském kraji,
kdopak tenkrát věděl, světa že póly jsou dva,
dva že Medvědi jsou, z nichž Malý vodívá loď
foinické a ten Velký řeckým že udává směr?”

OVIDIUS, *Fasti* III, 97-98¹

Citát Ovidiova *Kalendáře* nám ilustruje povědomí antických autorů o dávném původu popisu hvězdné oblohy, který na přelomu letopočtu předkládali svým latinským čtenářům. Nejednalo se přitom pouze o uznávanou roli “řeckých učitelů”, ta byla latinským vzdělavcem v době počátků principátu považována za samozřejmost, ale též o probouzející se zájem latinského západu o vědomosti předřeckých civilizací Předního východu. Ten objevujeme především v rovině pronikání nejrůznějších orientálních kultů² a náboženských představ na území Impéria.³ Na oblibě získávala mysteriózní učení, pocházející nejen z nedávno ovládnutého Egypta,⁴ ale též z bližších i vzdálenějších zemí na východ od Středoziemního moře. Součástí mnoha

¹ V překladu IVANA BUREŠE, Praha 1942, 1966.

² Nejstarším orientálním kultem, který se v Římě ujal, byl kult frýžské Kybelé, přicházející sem již v r. 204 př. Kr.

³ Samotné římské náboženství v té podobě, jak je známe, bylo již také podstatně proměněno vlivy z východu (především náboženskými představami Řeků a Etrusků) a jeho původní podoba nám do značné míry uniká. Vedle “*resortních*” bohů, prakticky ztotožněných s hlavními postavami řeckého olympského pantheonu, zde hrály významnou roli především domácí bůžkové – ochránci rodinné, příp. širší komunity latinské společnosti. V rovině státního náboženství kladou pak pragmatičtí Římané důraz na oficiální ritus. Kosmopolitní městské společnosti, formující se v době získávání nadvlády nad Středomořím, však již tradiční latinské náboženství přestávalo vyhovovat. Orientální kultury se lišily od tradičních především tím, že se obracely přímo k jednotlivci a nabízely mu možnost *osobního spasení* prostřednictvím spojení s božskými silami. Nabízely přijetí víry v zasvěcovacích obřadech a zjevením mystéria. Důraz byl kladen na rituální pokrm, na utpení jako prostředek ke spasení a na očisťovací obřady.

⁴ Kult Ísidy a Šerapida (Osirida) – mýtus o smrti a vzkříšení – se v Římě objevuje již kolem r. 100 př. Kr.

těchto učení byla též (často precizně propracovaná) astronomická a kosmologická symbolika. Své příznivce nacházela také metoda předpovídání budoucnosti z postavení planet na pozadí zdánlivě neměnné sféry stálic – pozdější *astrologie* (do antického světa vstoupila jako tzv. “chaldejské umění”). Když k těmto skutečnostem připočteme ještě Augustovou “propagandou” proklamovaný nástup nového zlatého věku – jako završení celého kosmologického⁵ cyklu a tradiční zájem všech zemědělských civilizací o periodicky se opakující jevy na obloze, vyvstane před námi dostatečný soubor důvodů k mimořádnému rozšíření astronomických znalostí a symboliky, jak v rovině odborné, tak “kultovně-mysteriózní”, a k jejich následnému pevnému zakotvení v latinské evropské kultuře.

Když potom mluvíme o samotném dědictví antických souhvězdí nad našimi hlavami, nesmíme zapomenout upřesnit, že se jedná samozřejmě pouze o 48 původních souhvězdí – kterým byl pozdějšími generacemi astronomů přisouzen termín *ptolemaiovská* (stejně jako mnoha jiným astronomickým informacím začleněným do *Velkého shrnutí astronomie* slavného alexandrijského hvězdáře – “encyklopedisty”). V jeho době (tj. na přelomu 1. a 2. století po Kr.) byl celý systém již dlouho kodifikován v podobě, v níž se udržel prakticky beze změn i dalších jeden a půl tisíce let. K jeho rozšiřování docházelo totiž až s rozvojem moderní astronomie od 17. století.⁶ Vraťme se ale do starověku. Již za života Klaudia Ptolemaia měly tedy obrazy vytvořené na hvězdné obloze lidskou fantazií za sebou předlouhý vývoj. Jak dlouhý a pestrý vývoj to byl, se pokusíme ve stručnosti nastínit v následujících řádcích.

O pevné spojení hvězdných konstelací s postavami a příběhy řecké mytologie se zasloužil především *Aratos ze Sol* – slavný helénistický básník doby Ptolemaia II. a současník velkých učenců Alexandrijské knihovny: básníka *Kallimacha* či všestranného *Eratosthena* – spoluzakladatele mnoha “moderních” vědních oborů. V tehdejší Alexandrii bychom našli situaci do jisté míry analogickou kulturně-společenským poměrům vládnoucím v Římě na počátku principátu. Řeckému člověku se

⁵ Doklady najdeme nejen v literárních památkách “zlatého věku”; kosmologická a astronomická symbolika se promítla též do architektonických a urbanistických záležitostí samotného císaře Augusta. Zmíňme především *Horologium solarium Augusti*, jehož astronomicko-kosmologické vazby na další stavby Martova pole (především *Ara Pacis a Augustovo mauzoleum*) před nedávnem podrobně popsal E. BUCHNER, *Horologium solarium Augusti*, str. 240-245, in: *Kaiser Augustus und die verlorene Republik*, Mainz 1988.

⁶ Vyvoláno především potřebou přesné navigace zaoceánských lodí v zeměpisných šířkách, které byly antickým i středověkým mořeplavcům starého světa prakticky nedostupné. Požadavek na vytvoření přesných navigačních tabulek byl konečnou prvotním impulsem i k nebyvalému rozvoji astronomie v rudolfínské Praze.

tehdy (na přelomu 4. a 3. stol. př. Kr.) otevřel celý známý svět. Na dvorech nástupců Alexandra Makedonského kvetlo za jejich nemalé finanční podpory výtvarné umění, literatura i rozmanité vědecké disciplíny (od astronomie po jazykovědu). Do řeckého světa vstupovaly tehdy různé kultury Předního východu se svými tisíciletými tradicemi, starobylými náboženskými představami a pohledem na svět. Pod patronací řeckého filozofického myšlení se rodila kosmopolitní helénistická civilizace, na jejíchž základech stojí i naše současná evropská kultura. A právě v této atmosféře vznikly i Arátovy *Jevy na nebi (Fainomena)* – básnický popis oblohy a zároveň jakási astronomická příručka vysoké literární úrovně, která dosáhla již v době svého vzniku široké obliby.⁷

Arátova souhvězdí můžeme rozdělit do několika skupin podle mytologických příběhů, k nimž se váží. Důležité místo zde má báje o Perseovi, lovec Órión se svými průvodci, cesta Argonautů za zlatým rounem, Héraklovy činy i milostná dobrodružství samotného vládce bohů Dia. Dnes je bere jako samozřejmou součást všeobecného kulturního dědictví lidstva, a přitom zapomínáme, že se známé mytologické příběhy v takto ucelené podobě ke zmíněným souhvězdím váží právě až od časů Arátových.

I v předcházejících obdobích hrály některé skupiny hvězd důležitou roli v řeckých literárních dílech. Najdeme je už u Homéra,⁸ ve větší míře pak u Hésioda (na konci 8. stol. př. Kr.), pro kterého byly změny na obloze důležitým rámcem, v němž probíhal celý zemědělcův rok.⁹ Ale teprve Arátos ze Sol dokonale „početil“ celou z tehdejšího Středomoří viditelnou hvězdnou oblohu. Východiskem byl mu při této práci starší odborný spis astronoma Eudoxa z Knidu, který mistrovsky přeložil do básnického jazyka a původní orientální představy o hvězdné obloze přitom přetvořil v helénskému duchu a pevně je propojil s řeckou mytologií.

Původ celého systému hvězdných konstelací musíme však hledat jinde než v počátcích řecké kultury. Ta jej, i když v různých etapách (podobně jako mnoho jiných kulturních podnětů), z nichž ta helénistická představuje onu přísloušecnou špičku ledovce, přebírala od starobylých civilizací Předního východu. Počátky prvního uceleného popisu hvězdné oblohy se tedy ztrácejí v oněch dávných tisíciletích, do nichž klademe formování nejstarších historických společností. A jaké pro to máme důkazy? Těch přímých v podobě nejstarších literárních záznamů či jednoznačně interpretovatelných archeologických pramenů není mnoho. Spolu s přesvědčivými indiciemi nashro-

⁷ Srv. např. HORSKÝ, Z. – KALIVODA, J.: *Antika a hvězdná obloha*, str. 66-82, a MAREK, V.: *Arátos v Římě*, str. 35-38, in: *Hvězdy, hvězdáři, hvězdopravci*, Praha 1986.

⁸ Výzdoba Achilleova štítu měla symbolicky zachycovat celý svět včetně nebeské klenby (*Ilias* XVIII, 52).

⁹ HÉSIODOS, *Práce a dny*, 1-828, in: *Zpěvy železného věku* (v překladu J. NOVÁKOVÉ), Praha 1990.

mážděnými v nejrůznějších vědeckých oborech však mohou poměrně věrohodně doplnit mozaiku našich vědomostí o historii tohoto zajímavého kulturního fenoménu.

I. Svědectví astronomie

Přímé literární doklady existence uceleného systému souhvězdí u nejstarších civilizací nám sice chybějí, ale o svém velice dávném původu nám mnohé napovídá i systém samotný. Rozložení „ptolemaiovských“ obrazců na obloze je totiž usvědčuje jak co do doby, tak i do místa vzniku. Není proto divu, že na jejich na první pohled až neuvěřitelně stáří upozornili nejdříve astronomové. Protože osa rotace naší planety nesměřuje stále do jednoho místa, ale opisuje na pozadí hvězdné oblohy přibližnou kružnici,¹⁰ je možné poměrně jednoduše stanovit místo, odkud nebyla v určité době vidět oblast neobsahující žádné z „ptolemaiovských“ souhvězdí. A výsledek? Astronomům vyšla oblast Malé Asie či Mezopotámie před 7000 roky! Tyto závěry exaktní vědy se stanou ještě důvěryhodnějšími, doplníme-li je dalšími významnými indiciemi. Jednou z nich je vlastní rozvržení hvězdných obrazců: vedle 12 souhvězdí zvěrokruhu najdeme 24 skupin hvězd na severní obloze (12 v širším okolí pólu a 12 v pásu nad rovníkem)¹¹ a dalších 12 na obloze jižní. Do šedesáti tudíž chybí přesně 12 souhvězdí, což přímo nabízí domněnku, že dávní astronomové počítali i s pro ně neviditelnou oblastí v okolí jižního nebeského pólu. Tato skutečnost může ukazovat i na dávné kořeny šedesátkové mezopotamské početní soustavy, i když ji nemáme v nejstarších sumerských záznamech přímo doloženo.¹²

II. Tradice nejen astrologická

O velkém stáří celého systému vypovídají též některé jeho kulturně historické aspekty: například pevně zakořeněná astrologická tradice svázaná především s ekliptikálními souhvězdími, ale též tradiční ikonografická pojetí některých souhvězdí. Zejména v oblasti zvířetníku můžeme spatřit zvláštní hybridní tvory, u nichž představuje spodní část těla rybí ploutev (před-

¹⁰ Ve skutečnosti se vlastně jedná o neuzavřenou spirálu.

¹¹ Vzhledem ke zmíněnému precesnímu pohybu zemské osy dochází též ke stáčení nebeského rovníku na hvězdném pozadí. Na severní polokouli proto před zmíněnými 7 000 lety ležela i některá souhvězdí (Hydra, Havran, Kratér a Malý pes) nacházející se dnes i v dobách antiky již na obloze jižní.

¹² Blíže CHARVÁT, P., *Od nedohledna do nedohledna: Vnímání času v civilizacích starověké Mezopotámie*, in: *Archeologické rozhledy* 44, 1997, str. 275-277, a HRUŠKA, B., *Neue Untersuchung des kultischen Kalenders im alten Vorderasien*, in: *Archiv orientální* 63, 1995, str. 233-237.

vším K o z o r o h). Některé další konstelace jsou pak přímo spojeny se symbolikou vody (V o d n á ř či klasické pojetí R y b). Je velmi pozoruhodné, že přítomnost Slunce v prostoru těchto souhvězdí na jeho zdánlivé roční dráze po obloze odpovídá období dešťů v právě uvedené době i oblasti.

A jak na tom byla ostatní “znamení” zodiaku? Dráha Slunce mezi souhvězdími ekliptiky, sledovaná z Mezopotámie kolem r. 4 000 př. Kr., by vypadala následovně:

- 25. 3. vstoupilo Slunce do souhvězdí B ý k a (začátek tehdejšího kalendářního roku), symbolizujícího počátek orby i znovuzrození přírody;
- o letním slunovratu vstoupilo do L v a (tehdy a v následujícím tisíciletí Slunce ve Lvu opravdu vládlo a tato tradice se v astrologii mechanicky udržuje dodnes);¹³
- na přelomu července a srpna do P a n n y – tehdy vlastně souhvězdí velkého kladu, doplněné ženskou figurou a symbolizující každoroční úrodu;
- v době podzimní rovnodennosti se objevilo přibližně uprostřed mezi čtyřmi nejjasnějšími hvězdami souhvězdí V a h – symbolu vyvážené délky dne a noci;¹⁴
- 28. 11. vstoupilo do K o z o r o h a (s rybím tělem) a po následující tři měsíce setrvalo v souhvězdích spojených s vodním živlem;
- 26. 2. na místo B e r a n a – tehdy nahrazeného postavou s malým kladem.

Tyto příklady názorně ukazují, jak dávný původ mohou mít některé figury na hvězdné obloze. Mnohé byly Arátem a jeho předchůdci převlečeny do “řeckého kabátu”, ale výchozí počet a rozmístění obrazců zůstaly zachovány. Nastíněná situace dobře koresponduje i s tradicí “čtyřstrázců oblohy” – “královských hvězd” (Regulus, Aldebaran, Fomalhaut a Antares) –, které rozdělovaly dráhu Slunce v rovině ekliptiky a tím i kalendářní rok na čtyři období. Ovšem zatímco v období kolem r. 4 000 př. Kr. odpovídají změny ročních období vstupu Slunce do uvedených klíčových souhvězdí, o 1 500 let dříve (v době předpokládaného vzniku

¹³ Přitom se tato tradice začala se skutečností rozcházet již v době sjednocení starého Egypta!

¹⁴ Protože v předchozích staletích bylo Slunce touto dobou již v sousedním souhvězdí Š t í r a a naopak po r. 3 000 př. Kr. již opouští prostor zmíněných nejjasnějších hvězd (nadále se nachází pouze v prostoru vymezeném souhvězdím V a h prostým matematickým rozdělením celé ekliptiky), můžeme předpokládat vznik uvedené symboliky právě v tomto tisíciletí. Tyto skutečnosti zpochybňují vžitou tezi o nekompletnosti zvířetníku v předantickém období, k jejímuž rozšíření mohlo přispět alternativní pojetí tohoto souhvězdí jako tzv. K l e p e t . V této podobě se s ním setkává nejen u Aráta, ale též v ikonografickém pojetí hvězdného glóbu z Mohuč, vytvořeném na přelomu 2. a 3. st. po Kr. (KÜNZL, E., *Ein singulärer römischer Astralglobus der mittleren Kaiserzeit*, str. 129-134 in: *Antike Welt* 1996/2, Mainz).

ku celého hvězdného systému) odpovídají pozice Slunce polohám uvnitř zmíněných souhvězdí a v těsném sousedství tzv. královských hvězd!

III. Možná dvojznačnost svědectví mithraismu

MITHRA – v perštině znamená tento výraz “smlouva” a jako ochránce práva a spravedlnosti nacházíme toto božstvo již na klínopisných úředních dokumentech 14. stol. př. Kr. Již dávno předtím se zřejmě zformoval kult s určitým závazným rituálem tohoto prostředníka boha světla a dobra Ahura Mazdy, který očišťuje svět prostřednictvím symbolické oběti býka – *tauroktonie*.¹⁵ Samo jméno má symbolický význam i v řečtině: μειθρας dává v řeckém číselném systému součet 365 – číslo odpovídající počtu dnů v kalendářním roce. Jak ukazují kultovní reliéfy z mithrei¹⁶ (zřejmě nejrepresentativnější z dochovaných představuje reliéf ze Sídónu), uplatňují se v tomto náboženství velmi silně astronomické a kosmologické aspekty.¹⁷ Okolo ústřední scény – Mithry (P e r s e a), přemáhajícího nebeského B ý k a – vystupují často všechny postavy zvířetníku a důležitou úlohu zde hrají i některá další souhvězdí: had = H y d r a , její průvodci H a v r a n a P o h á r , dále M a l ý p e s a L e v , S v ě t l o n o š i s pochodněmi, představující B l í ž e n c e . Někdy je zobrazen M i t h r a - P h a n e s jako bůh času – A i ó n či K a i r o s . I v tomto případě rámuje tato vyobrazení astronomická symbolika. K nejzajímavějším skutečnostem patří však časové zařazení konstelací zachycených v kultovních scénách. To se totiž nenachází v soudobém antickém světě, ale mizí kdesi hluboko v dobách předhistorických civilizací pátého či dokonce šestého tisíciletí př. Kr. Jedině tehdy mohlo například výše zmíněné souhvězdí H y d r y představovat skutečný nebeský rovník a B ý k mohl tvořit klíčové souhvězdí kalendářního cyklu. Ačkoliv autorka astronomické interpretace scén z mithrei předpokládá sofistikovaný výpočet celé scenérie do mytické minulosti, existuje též možnost dávného tradování kosmologického rámce celého mýtu. Vždyť právě Peršané přišli do nejtěsnějšího kontaktu (ze všech indoiránských skupin) s původními Elamity, odvěkými rivaly a kulturními konkurenty obyvatel staré Mezopotámie.

¹⁵ SRV. DOSTÁLOVÁ, R. – HOŠEK, R., *Antická mystéria*, Praha 1997, str. 217-226; SCHUTZE, A., *Mithras-Mysterien und Christentum*, Stuttgart 1972; CLAUS, M., *Mithras-Kult und Mysterien*, München 1990; MERKELBACH, R., *Mithras*, Hain 1984.

¹⁶ Celkem jich je známo asi na 500 exemplářů. Nejstarší se objevují ve 2. stol. př. Kr., většina však pochází až z dob pozdějších (2.-3. stol. po Kr.).

¹⁷ JOBST, H., *Die römischen Mithrasmysterien*, in: *Carnuntum Jahrbuch*, Wien 1992, str. 31-57.

IV. Příspěvek archeologie do diskuse (ve spolupráci s astronomií)

Pokud bychom i po uvedených příkladech chtěli popírat tisíciletou tradici “ptolemaiovských” souhvězdí, museli bychom připustit ještě spekulativnější myšlenku, že nejen kosmologická scénografie Mithrova kultu, ale též celý systém antických konstelací byl konstruován směrem do minulosti – k dávno minulému datu i situaci (včetně početní soustavy). Položme si proto zásadní otázku: Byli lidé neolitu schopni vypracovat tak ucelený astronomicko-matematický systém a tradovat jej z generace na generaci bez písemného záznamu? Výsledky nejen archeologického bádání posledních desetiletí naznačují kladnou odpověď. Připomeňme jen prokázanou existenci poměrně složitěho kalendáře již u lovců mladého paleolitu. Pro rodící se zemědělskou civilizaci byl pak přesný kalendář odvozený z opakujících se jevů na obloze ještě důležitější. A to nejen kvůli konkrétním agrotechnickým lhůtám, ale v neposlední řadě z důvodu přesného stanovení náboženských obřadů, spojených s cyklickým chápáním všeho dění ve vesmíru.¹⁸ Sám původ mezopotamských měst byl tradičně spojován s nebeskými pravzory: např. Sippar měl předlohu v souhvězdí *Raka*, Aššur v *Arkturu*, Ninive zase ve *Velkém medvědu*. O tom, že podobné nebeské archetypy měla zřejmě již nejstarší sumerská města,¹⁹ jejichž obyvatelé je zdědili po svých prehistorických (pro nás tudíž bezejmenných) předchůdcích a učitelích, nemusíme zřejmě příliš pochybovat.²⁰ Když necháme poněkud stranou geometrické znalosti stavitelů nejstarších městských center a zavodňovacích zařízení v předhistorické Me-

¹⁸ Zdánlivý protiklad poměrně volného vnímání plynutí času (doložený v nejstarších literárních záznamech), kontrastující s často až fanatickou přesností jeho měření (pomocí astronomických metod), navozuje představu, že spíše než naprostá přesnost agrotechnických lhůt (zemědělci je v zásadě jedno, zasije-li o den dříve či později) bylo požadováno přesné stanovení důležitých “náboženských svátků”. Právě během nich se totiž onen běžný čas stíral a člověk vstupoval do toho “skutečného” – archetypálního. Kosmos byl navíc nejširším rámcem, v němž se život člověka odehrával, a proto mohl zcela zákonitě nacházet na obloze předobraz svého vlastního konání na zemi. Druhotně se tak tato symbolika a mystika promítala též do každodenní praxe.

¹⁹ “Správné” rozměření pozemského prostoru podle nebeských předobrazů nebylo ale vlastní pouze starým mezopotamským civilizacím. S podobným pojetím “uchoopení nově osídlovaného prostoru” v souladu s kosmickým řádem se můžeme setkat mimo jiné též u Etrusků (o jejich představě členění oblohy se zmiňuje PLINIUS, *Nat. hist.* II, 143). Vliv těchto archetypálních představ na některé postuláty římské architektonické tradice sleduje též studie J. MUSILA, *Prostor a jeho členění u Etrusků a Římanů* (v tisku).

²⁰ STV. ELIADE, M., *Cosmologie si alchimie babiloniana*, București 1937, str. 21; TÝŽ, *Mýtus o věčném návratu*, Praha 1993, str. 11-12; dále BURROWS, E., *Some Cosmological Patterns in Babylonian Religion*, in: *The Labyrinth*, London 1935, str. 65nn.

zopotámii, objevíme pozoruhodnou úroveň geometrie a astronomie též u našich neolitických předchůdců ve střední Evropě.

Po celém regionu se v závěru neolitu rozšířil zvláštní typ “svatyní”, tzv. *rondely* – kruhové areály ohrazené koncentrickými příkopy a palisádami, se symetricky umístěnými branami (orientovanými podle světových stran). Funkce těchto geometricky precizně konstruovaných²¹ objektů, tvořících významnou součást dobových osad, je spatřována ve významu jakýchsi “kalendářních svatyní”, které odrážejí mimo jiné právě pozoruhodné astronomické znalosti dávných zemědělců (koncentrické příkopy zde vymezovaly plochu o vnějším průměru přes 100 metrů). Podle novějších astronomických studií²² umožňovaly neolitické rondely, spojené s obzorníkovým kalendářem, stanovit mimořádně přesně délku roku (s přesností srovnatelnou s juliánským kalendářem, převzatým z Egypta!), a určit tak i přesná data periodicky se opakujících náboženských svátků. Kalibrovaná radiokarbonová data uvádějí ve shodě s astronomickými analýzami pro tyto stavby stáří téměř srovnatelné s předpokládanou dobou vzniku původních hvězdných obrazců.²³

I když období intenzivního budování rondelů netrvalo dlouho (snad pouze po jednu či dvě generace), tradice kruhových “kalendářních svatyní” s neolitem neskončila a v západní Evropě vyvrcholila mnohem později výstavbou kamenných monumentů typu Stonehenge. Z prehistorické Evropy však nemáme doloženy pouze kalendářní svatyně vybudované na centrálním půdorysu, již v samých počátcích eneolitu najdeme astronomicky orientované objekty čtvercového tvaru.²⁴ K nejlépe prozkoumaným patří středoečeské Makotřasy, na jejichž výzkumu spolupracovali od počátku archeologové s astronomy.²⁵ Vedle mnoha jiných pozoruhodných skutečností zde byla od-

²¹ Deformovaný (specificky zploštělý) kruh nebyl důsledkem neschopnosti, ale dokonale promyšleného záměru. Smyslem konstrukce bylo totiž vyjádřit obvod jako celistvý násobek poloměru výchozího kruhu. Tuto podmínku však nemohl splnit ideální kruh právě pro iracionálnost a transcendentnost čísla π !

²² Např. WEBER, Z., *Astronomická orientace rondelu z Těšetic-Kyjovic, okr. Znojmo*, in: SbPFFBU E 30, 1985, str. 23-39; KARLOVSKÝ, V., *Rondel v Bučanoch ako možné slnečné a mesačné observatórium*, str. 1-11; TÝŽ, *Rondel v Bučanoch a jeho možná konštrukcia podľa astronomických smerov*, str. 1-4 (oba příspěvky v tisku, předběžně uveřejněny na internetové síti).

²³ Cca. 4700-4800 př. Kr.

²⁴ Snad souvisí se šířící se symbolikou “posvátného orného pole”, kde pravouhle se protínající “světové osy” (brázdy) zatlačují poněkud do pozadí dříve zcela dominantní symboliku kruhu.

²⁵ PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ, E. – MAREK, F. – HORSKÝ, Z.: *A Square of the Funnel Beaker Culture (3 500 B. C.) at Makotřasy (Central Bohemia): A Paleoastronomic Structure*, *Archeologické rozhledy* 32, 1980, str. 3-35.

halena např. fixace konstrukčního plánu na nejjasnější hvězdu souhvězdí Órión, což svědčí ve prospěch mimořádného významu tohoto hvězdného obrazce pro nositele staroeneolitické civilizace. V pozoruhodné shodě je s tímto zjištěním i skutečnost zachycená v mezopotamských literárních památkách, kde souhvězdí URU-ANNA (= "světlo oblohy") je líčeno jako opravdový skvost hvězdného nebe a jeho dominanta. Také v Egyptě doby Staré říše mělo toto nápadné souhvězdí, ztotožněné s jedním z nejdůležitějších božstev – Usířevem (Osiridem) –, mimořádné postavení. Není divu, vždyt vyhoupanutí se této konstelace na ranní oblohu nápadným způsobem předznamenávalo heliaktický východ Síría – představující zcela klíčový bod celého egyptského kalendáře.

Závěrem

Opusťme na závěr dávné počátky popisovaného astronomického systému a zmiňme se několika větami o důvodech, proč přetrval antickou kulturu a stal se všeobecným kulturním dědictvím celého lidstva. Hlavní zásluhu měl na tom již několikrát připomenutý básník Arátos ze Sol. Arátův básnický věhlas (současníky byl srovnáván dokonce s Homérem a Hésiodem) a trvalá obliba jeho díla v helénistickém světě rozšířily tyto dávné astronomické znalosti mezi širokou veřejnost. O jeho latinský překlad se pokusil již Cicero. S ještě větším úspěchem jej však zvládl až na počátku nového letopočtu Gaius Iulius Caesar G e r m a n i c u s (15 př. Kr. – 19 po Kr.), známý spíše jako úspěšný vojevůdce a bratr pozdějšího císaře Claudia. Přitom se však zapomíná, že byl také velmi obratným básníkem s hlubokým astronomickým vzděláním. Ne nadarmo mu Ovidius věnuje v předmluvě svůj slavný *Kalendář*. Díky Germanikovi přešel Arátův popis hvězdné oblohy plynule z řeckého do latinského světa, aby pak už nikdy nevymlizel z obecného povědomí evropské civilizace. Přežil i pokusy o přepracování křesťanskými ideology a stal se součástí trvalého dědictví antické kultury. Dědictví, jež se nám vybaví při každém pozvednutí zraků k noční obloze.

Obr. 1. Souhvězdí nalezená
v kosmologicko-astronomické symbolice Mithrova kultu

Souhvězdí nebeského rovníku: Štír, Hydra (jako had), Havran, Pohár, Malý pes, Býk. – Cirkumpolární souhvězdí: Perseus (jako personifikace Mithry). – Souhvězdí zvířetníku: Štír, Panna (v podobě klasu), Lev, Blíženci ("Světloňoši" Kautés a Kautopatés), Býk (v některých případech objevíme na hlavní kultovní scéně kompletní zodiak). Podle H. Jobsta.

Obr. 2. Zvířetník v tradičním mezopotamském pojetí

Vedle obrazců zodiaku (prakticky pouze v detailech se lišících od pojetí antického) najdeme i některá významná souhvězdí z jeho sousedství (např. drak je totožný s pozdější Hydrou, ptačí figura supluje antického Havrana). Podle Z. Horského.

SUMMARY

Ancient heritage above our heads

The firm connection of the heavenly constellations with characters and passages from Greek mythology is earned above all by Aratus of Soloi, a Hellenistic poet from the time of Ptolemy II. His didactic poem *Phainomena* reached such popularity in its time that it lived to be translated into Latin several times and its contents became a firm part of the heritage of European civilisation.

The beginnings of the entire system of dividing the heavens into 48 parts, go back to a much older period. Astronomy has reliably brought forth evidence that the root of these heavenly 'parcels' has its origins in the Near East 7.000 years ago.

These conclusions of exact sciences also help confirm indications seen in the last while in various social-scientific disciplines. We find reflections of this ancient tradition in cosmological-astronomical (astrological) aspects of ancient cultures, or in paleoastronomical constructions of many archaeologically found features of prehistoric Europe.

INTERNET A KLASICKÁ FILOLOGIE

Jan Kalivoda (*Praha*)

Všichni jistě již nejméně několik měsíců sledujeme spontánní kampaň ve prospěch šíření a využívání Internetu a jasně si uvědomujeme obchodní a skupinové zájmy, kterým hlasitě kazatelé užitečnosti Internetu vědomě nebo nevědomě slouží. Opakované fráze a nedůvěryhodná obecná tvrzení, která v této kampani slyšíme, však mohou kritickému pozorovateli zamaskovat skutečnost, že i specialistovi v humanitních oborech může být Internet v některých ohledech velmi prospěšný. Je pravda, že informační zdroje, které Internet poskytuje, jsou často svou úrovní užitečné pouze zvědavým středoškolkům nebo určené specialistům z oboru výpočetní techniky. Existují však i početné výjimky z tohoto pravidla a dnes již nesporná a praxí ověřená je mimořádná užitečnost elektronické pošty – E-mailu, kterou Internet nabízí.

Proto vznikl tento článek. Chtěl by posloužit všem čtenářům našeho časopisu, kteří chtějí být informováni o základních možnostech využití Internetu, nechťejí však k tomu účelu studovat často málo srozumitelnou odbornou literaturu, případně se dostat do role začátečníka před někým více či méně poučeným.

Úvodem si dovoluji velmi stručně nastínit základní principy činnosti Internetu. Z mnoha služeb Internetu se budu dále věnovat dvěma nejdůležitějším, které společně zcela vyhoví potřebám drtivé většiny jeho uživatelů – jsou to elektronická pošta (E-mail) a informační prostor WWW (World Wide Web). Závěrem pak uvedu některé informační zdroje Internetu, které by mohly být pro čtenáře časopisu Auriga zajímavé.

Následující text se snažil být stručný, ale soběstačný. Dělá si ambice poskytnout vám vše, co byste pro využití Internetu mohli v prvních týdnech a měsících potřebovat, samozřejmě kromě návodů k použití jednotlivých konkrétních programů. Při jeho čtení vás možná v jistém okamžiku přemůže pocit, že tuto problematiku přece jen zvládnout nepotřebujete, že informace, které vám tento článek nabízí, jsou poněkud samoučelné. V takovém případě vás prosím, abyste uvážili, že za dva, tři roky bude elektronická pošta možná stejně samozřejmá jako fax a práce s ní je již dnes při určité praxi stejně snadná jako práce s faxem. Dále vás prosím, abyste zběžně pohlédli na samý konec článku, na stručný přehled dalších zajímavých možností, které Internet klasickému filologovi nabízí. Tento přehled musel být umístěn na konec textu, protože předpokládá celý předchozí výklad. Rychlý pohled na něj by vám však mohl pomoci rozhodnout se, zda přečtení tohoto článku pro vás nebude mít přece jen význam.

Princip činnosti Internetu

Internet neboli "sít sítí" představuje jakési sjednocení většiny ve světě existujících počítačových sítí. Principem počítačové sítě je, že omezený počet počítačů se špičkovým technickým a programovým vybavením nabízí svá data a služby mnohonásobně většímu počtu jednoduchých a levných počítačů a jejich uživatelům. Díky struktuře Internetu se dnes každý počítač ve většině zemí světa může po telefonní lince připojit do kterékoli světové veřejné počítačové sítě (v naprosté většině případů prozatím zdarma) a využívat její nabídky informací a služeb.

Páteří sítě Internet jsou dálkové vyhrazené kabelové a satelitní spoje. Na průsečících těchto dálkových spojů pracují dnes již desetitisíce tzv. **serverů** – počítačů velikosti např. mrazicích boxů. Ty umožňují současný běh několika desítek programů a současnou práci několika desítek uživatelů (prostřednictvím terminálů nebo připojením právě po Internetu) a také jejich vzájemnou ochranu a izolaci. Tyto počítače běží nepřetržitě a očekávají žádosti o služby od **klientů**.

Těmito klienty jsou dnes miliony osobních počítačů typu PC nebo Macintosh (ojediněle ještě terminály velkých střediskových počítačů), které se k serverům připojují jen dočasně buď pomocí vedení instalovaného v budovách, po trvale vyhrazených telefonních linkách nebo konečně po běžné telefonní síti, v níž mají některé servery vlastní telefonní čísla, na kterých automaticky odpovídají na žádosti o spojení.

Výraz **server** má pro účel našeho výkladu dva významy, které bývá často zbytečně přesně rozlišovat: 1) nepřetržitě běžící počítač, nabízející určité služby, a 2) program na něm trvale spuštěný, který neustále očekává požadavky na konkrétní službu.

Podobně slovo **klient** má v naší souvislosti tři často splývající významy: 1) osobní počítač nebo terminál počítače právě připojený k počítači-serveru a požadující určitou službu, 2) dočasně spuštěný program, který od svého protějšku (programu-serveru) tuto službu požaduje, a 3) uživatel, který tento program-klienta spustil.

Je snad užitečné se krátce zmínit o možnostech, jak se k Internetu prakticky připojit.

Řada z nás má již to štěstí, že působí v institucích, které jsou k Internetu připojeny buď všemi nebo alespoň některými svými počítači. V takovém případě můžete jen začít používat programy, které jsou na těchto počítačích instalovány a o jejichž hladký chod se patrně některý z vašich kolegů stará.

Pokud nejste v této příznivé situaci nebo chcete navíc využívat Internetu i z domova, musíte svůj domácí počítač vybavit přístrojem zvaným **modem**, jenž bude komunikovat telefonní linkou s počítačem-serverem, který si zvolíte. Existují levné a plně postačující modely modemů za ceny od 2 000 Kč. Levnější typy musí být většinou instalovány do skříňového počítače, což technik zvládne za několik minut. Téměř všechny dnes nabízené typy modemů jsou

nazývány také faxmodemy a skutečně mohou fax do značné míry nahradit. Můžete jimi faxovat texty z vašeho počítače (z programů určených pro operační systém Windows, např. MS Word, nikoli např. z programu WordPerfect 5.1 nebo Text602), můžete jimi faxy přijímat a tisknout je na své tiskárně. Nezvážnou ovšem odeslání papírového dokumentu a fax mohou přijmout pouze tehdy, je-li váš počítač v chodu – tedy pokud běží nepřetržitě nebo pokud jej spustíte po telefonickém upozornění.

Pomocí modemu se tedy budete připojovat po vaší telefonní lince k počítači-serveru vašeho "poskytovatele připojení k Internetu" (**Internet Service Provider** – ISP), který vám při každém připojení zpřístupní veškerý obsah světového Internetu (samozřejmě za sazbu pro místní hovory). Výběr takového "poskytovatele" a sjednání jeho služeb je alespoň ve městech otázkou jednoho dne. Jeden "poskytovatel" již dnes nabízí připojení k Internetu zcela bezplatně, u ostatních se platí většinou paušální poplatky ve výši okolo 200-300 Kč měsíčně, někdy s omezením na dobu zlevněného telefonního provozu. To je ovšem i ve vašem zájmu, protože telefonní poplatky za dobu připojení k Internetu budete platit, jako by šlo o běžný (místní) telefonní hovor. Tím ovšem výdaje na využívání Internetu z domova stoupají. Velkou pomocí je zlevněný telefonní provoz na telefonních linkách vyhrazených pro připojení na Internet, zavedený od počátku roku 1999. Vámi vybraný "poskytovatel připojení" vám i poradí, jak postupovat při nastavení vašeho počítače pro připojení – především jde o konfiguraci vašeho operačního systému Windows.

Pro využívání jednotlivých služeb Internetu ovšem musíte mít na vašem počítači instalováno speciální programové vybavení. Nejnutnější jste však již získali v rámci operačního systému Windows 95 nebo Windows 98. Pro každou službu Internetu si pak můžete opatřit velmi dobrý program zdarma – buď přímo na Internetu nebo pohodlněji ve sbírkách programů, které se dají koupit na discích CD-ROM za několik desítek korun, nebo nejlépe od některého vašeho kolegy.

Je nutno ještě poznamenat, že rychlost služeb Internetu po telefonní lince je samozřejmě daleko pomalejší než v případě počítače připojeného do Internetu trvale vyhrazeným spojem, jak jste možná zvyklí z vašeho pracoviště. Pro práci s elektronickou poštou však rychlost telefonního připojení naprosto postačuje a i pro další služby Internetu je možné je využívat, především pokud zvolíte dobu, kdy je Internet méně zatížen – večery, víkendy, pro přístup ke zdrojům umístěným v USA také časné dopolední hodiny (vliv časového rozdílu).

Adresování počítačů a jejich uživatelů v Internetu

Obsah této části se může zdát zbytečně podrobný, je však nezbytný pro využití snad nejdůležitější součásti Internetu, totiž elektronické pošty. Proto prosím o trpělivost.

Počítače v Internetu (**Internet hosts** nebo pouze **hosts**) mají několik druhů adres. V tomto článku nás zajímají jen ty, které potřebujeme my uživatelé. Název počítače je potom běžné jméno bez mezer a bez písmen s diakritikou. Například jeden z počítačů Ústavu řeckých a latinských studií UK FF nese v Internetu jméno **urls146-1**.

Každý počítač Internetu patří dále do tzv. **domény (domain)**, přesněji do tzv. domény nejnižší úrovně. Například pro Rektorát Univerzity Karlovy je to doména **ruk**, pro Filozofickou fakultu UK doména **ff**. Nad nejnižší doménou mohou být zřízeny až tři domény středních pater, pro domény **ruk** a **ff** je to pouze jedna doména **cuni** (Charles **UNI**versity). Systém vrcholů tzv. **doménami nejvyšší úrovně (top level domains)**, což jsou území jednotlivých států – **cz, sk, de, uk, at** (Rakousko), **ch** (Švýcarsko). Jedinou, ale zásadní výjimkou jsou USA, kde jsou jako domény nejvyšší úrovně užívány historicky vzniklé domény oborové: **edu** (akad.organizace), **gov** (vládní instituce), **mil** (armáda), **com** (komerční sektor), **org** (neziskové organizace), **net** (síťové služby). Je užitečné si těchto šest názvů domén zapamatovat, protože identifikují počítače umístěné nebo alespoň Internetem registrované v USA. Jim nadřazená národní doména **us** se prakticky vůbec nepoužívá. (Během roku 2000 možná dojde v systému domén Internetu k významným změnám, není to však jisté a dostupné informace nejsou dosud spolehlivé, proto je neuvádím.)

Plná a pro celý svět jednoznačná adresa počítače v sekretariátu Ústavu řeckých a latinských studií UK FF je tedy

urls146-1.ff.cuni.cz

adresa serveru Rektorátu Univerzity Karlovy

dec59.ruk.cuni.cz

adresa důležitého počítače Vídeňské univerzity

archie.univie.ac.at

adresa jednoho z neznámějších počítačů v USA

SunSITE.unc.edu

(V adresách Internetu se někdy rozlišují malá a velká písmena! Pokud jsou velká písmena použita, respektujte je!)

Tento typ adresy počítače v Internetu, jediný, který je pro nás uživatele Internetu zajímavý, se nazývá doménová adresa (**FQDN – Fully Qualified Domain Name**). Známe-li tuto adresu počítače, naše programy si jej již v Internetu zcela automaticky najdou a osloví jej – pokud ovšem běží.

S každým serverem Internetu, řízeným operačním systémem Unix nebo Windows NT, může, jak již řečeno, komunikovat mnoho desítek klientů současně. Tyto operační systémy mohou také účinně kontrolovat přístup na server a k jeho datům. Každý klient se v takovém případě musí nejdříve k ser-

veru přihlásit pomocí svého identifikátoru slangově nazývaného **login** (podle výzvy počítače k jeho zadání; např. **jkal**) a dále udat přístupové heslo. U většiny služeb Internetu, při jejichž využívání je přihlášený klient pod plnou kontrolou serveru, se login ani heslo nevyžadují. To však neplatí pro snad nejužitečnější službu Internetu, elektronickou poštu neboli **E-mail**.

E-mail

Je tomu tak proto, že náš počítač nemusí být do Internetu připojen nepřetržitě, elektronická pošta však nepřetržitě docházet musí. Proto je na naši adresu ukládána na některém serveru v naší domovské doméně, kam se klienti periodicky svým **poštovním programem** (viz dále) ze svého počítače přihlašují a došlou poštu buď čtou, nebo přemísťují na svůj počítač k dalšímu zpracování. K tomu samozřejmě musejí prokázat oprávnění svou poštu převzít. Při užívání E-mailu je tedy zadávání osobního loginu a hesla častou povinností uživatele. (K tomu poznámka z praxe – nejčastější příčinou toho, že server náš login nebo heslo odmítá, je omylem zapnutý přesmykač – CAPS-LOCK na naší klávesnici. **Velká a malá písmena nejsou většinou při přihlašování na server totéž!**)

Plná adresa každého uživatele Internetu se skládá z jeho loginu na konkrétním serveru, znaku nazývaného (s dovolením) “zavináč” a doménové adresy serveru:

jkal@dec59.ruk.cuni.cz

V mnoha doménách Internetu se také (častěji) používá forma E-mailové adresy bez názvu počítače, tvořená plným (případně zkráceným) jménem uživatele, “zavináčem” a názvem domény bez názvu počítače (jen adresa pro E-mail, nelze použít pro přihlášení na server!):

jan.kalivoda@ff.cuni.cz

Administrátoři příslušné domény udržují seznam držitelů těchto adres a mail-server je podle tohoto seznamu automaticky převádí na adresu prvního typu.

Vžitá forma E-mailových dopisů je značně volnější než pravidla písemné korespondence. Při odpovědi na došlý dopis poštovní programy automaticky vloží na počátek odpovědi celý text původního dopisu se znakem “>” na počátku každého řádku. Při odpovědi na delší dopisy je lépe celou tuto citaci vymazat nebo z ní ponechat jen podstatné části, případně podle souvislosti vsouvat naši odpověď na samostatné řádky do celku citace. Všechny poštovní programy dovolují jednu nebo více definic našeho standardního podpisu (s adresou, telefonem atd.), kterou pak samy na konec každého dopisu vsounou. Tuto možnost je možno vypnout a podepsat se neformálně. Někdy se však stane, že nepozorností pisatele odejde dopis s dvojím podpisem – vlastním i automaticky doplněným, případně naopak s žádným podpisem. V zájmu vlastní důstojnosti je dobré dát si na tuto okolnost pozor.

Není snad zapotřebí zdůrazňovat výhody používání E-mailu i v jeho nejjednodušší formě. Naše zprávy doručuje rychleji, spolehlivěji a levněji (i v případě používání modemu a telefonní linky) než klasická pošta (snail-mail). Tyto výhody se stupňují při komunikaci se zahraničím. Klasický písemný styk tak zůstává vyhrazen pro oficiální kontakty a pro zásilky, jejichž doručení je třeba doložit – a ovšem pro kolegy, kteří ještě nepoužívají E-mail.

Neocenitelnou výhodou E-mailu je možnost připojovat ke každému E-mailovému dopisu tzv. přílohy, **attachments**. Dovoluje to každý z dále jmenovaných poštovních programů. E-mailovou přílohou může být jakýkoli text napsaný např. v programu Word, Text602 nebo WordPerfect, tabulka programu Excel nebo i (kratší) program či jakýkoli jiný soubor, například s grafickými ilustracemi. Tyto přílohy jsou na počítač adresáta doručeny současně s vaším dopisem a uloží se na něm na místo, které si jednou provždy nastaví ve svém poštovním programu. Dále pak adresát může s takovou doručenu přílohou pracovat podle libosti (má-li ovšem na svém počítači instalován program, kterým byla vytvořena, nebo program, který ji umí přečíst). Technika přepravy těchto E-mailových příloh poštovními programy po Internetu je již natolik dokonalá, že sebesložitější dokumenty jsou v přílohách E-mailových dopisů bez problémů doručovány i mezi kontinenty. Tato možnost E-mailu (společně s rozšířením CD-ROM disků) již vytlačuje z užívání klasické disky. Z vlastní zkušenosti mohu říci, že zasílání E-mailových příloh je spolehlivé v 99 % případů a je mimořádně pohodlnou náhradou běžné pošty, disket a vlastních končetin.

Přílohy E-mailových dopisů jsou velmi užitečné i proto, že samotný E-mailový dopis není příliš vhodné nějak formátovat, používat různých typů a stylů písma atd. Některé z dále uvedených poštovních programů to umožňují, často však nevíme, zda náš pečlivě vyzdobený text dokáže zpracovat poštovní program adresáta dopisu. Pokud ne, dostane se na jeho obrazovku přívalem nesrozumitelných znaků, ze kterých snad vytuší vaši zprávu (pokud je jednoduchá), možná však to nedokáže nebo se mu nebude chtít. Za rok může být následující rada beznadějně zastaralá, ale zatím je stále ještě rozumné omezit se při psaní E-mailových dopisů na jednoduchý zápis textu a formátovat jej jen pomocí mezer a klávesy Enter.

Podobná rada ovšem bohužel dosud platí i pro národní písma s diakritikou. Ohleduplnější vůči našim adresátům totiž stále ještě je psát *cesky*, *francais* a *schoen*. Je tomu tak proto, že operační systémy Unix, DOS, Windows a Macintosh kódují písma s diakritikou každý jinak, každý navíc několika různými způsoby, a my nemůžeme vědět, jakým způsobem je bude dekódovat náš adresát. Pokud se s ním neshodneme, uvidí místo nich nesmyslné znaky. Je lépe toto nebezpečí neriskovat. Novější programy pro zpracování elektronické pošty sice práci s národními znaky téměř všechny zvládnou, může se však objevit problém i po cestě dopisu Internetem. Za rok může být tento odstavec rovněž zcela zastaralý, prozatím však ještě platí pravidlo: používat písma s diakritikou jen při komunikaci v naší organizaci, pokud

víme, že je to možné, a v dopisech vnějším adresátům až po vyzkoušení. Podotýkám, že toto nepříjemné omezení neplatí pro výše zmíněné E-mailové přílohy, ty jsou doručovány jiným způsobem a bez ohledu na svůj obsah velmi spolehlivě.

Je samozřejmé, že všechny poštovní programy pro E-mail umožňují uložit často námi užívané E-mailové adresy do seznamu tzv. **nicknames** neboli **aliasů**, do kterého je zadáme pouze jednou a pak je vyvoláváme jedním fuknutím myši, šipkami nebo v nejhorším případě zapsáním zvolené zkratky.

Pro příjem a odesílání elektronické pošty je zdarma k dispozici několik oblíbených a prověřených programů. Ve Windows 98 a v posledních verzích Windows 95 se při jejich instalaci automaticky instaluje také poštovní program **Outlook Express**. V prvních verzích Windows 95 to byl program **Microsoft Exchange**, ve Windows 3.1 **Microsoft Mail**. Program **Netscape** (viz dále) obsahuje i dobrý poštovní program. Velmi oblíbené jsou v současnosti také zdarma dostupné verze poštovních programů **Pegasus Mail** a **Eudora** (adresy na Internetu, odkud se dají získat, uvedu na konci článku). Tyto programy vypadají sice na obrazovce počítače každý odlišně, mají ale velmi podobné možnosti a volbu mezi nimi rozhoduje spíše osobní vkus. V každém případě vyzkoušejte zmíněný **Outlook Express**, který pravděpodobně máte na svém počítači instalovaný již nyní, kdy čtete tento článek, a posuďte, zda Vám bude vyhovovat.

Na závěr této části snad neuškodí praktická poznámka: najít na klávesnici onen zavináč – znak “@”, nutný pro zápis E-mailové adresy, je často ve Windows dobrodružství. Mohu nabídnout tři způsoby jeho vypátrání:

- 1) Pokud máte ve Windows 95/98 zapnuto standardní mezinárodní rozložení kláves (v pravém dolním rohu obrazovky pak většinou svítí malé modré “En”), stačí současně stisknout kombinaci kláves SHIFT+2. V naprosté většině případů však máme zapnuto české rozložení klávesnice a přepínat pro zápis “zavináče” klávesnici do mezinárodního rozložení a poté zpět do českého (ve Windows 95/98 je to většinou možné pomocí stisku kombinace kláves levý SHIFT + levý ALT) rychle unaví. Proto uvádím následující, málo známý způsob.
- 2) Pokud máte ve Windows 95/98 zapnuto české rozložení kláves (v pravém dolním rohu obrazovky pak většinou svítí malé modré “Cz”), můžete pro zápis “zavináče” na velké většině počítačů použít současného stisku kombinace kláves pravý ALT+V nebo v případě neúspěchu zkusit kombinaci pravý ALT + pravý CTRL + V.
- 3) V případě, že obě uvedené metody na vašem počítači selžou nebo vám nevyhoví, zůstává k dispozici ještě jeden způsob, sice trochu těžkopádnější, ale podle mých informací naprosto spolehlivý v každé verzi Windows (i DOSu):
 - a) S kurzorem nastaveným na místě, kde má “zavináč” stát, stisknout le-
vou klávesu ALT a držet ji;

b) na numerických klávesách na pravé straně klávesnice zapsat 64 (na obrazovce se dosud nic neobjevuje) a pushit levou klávesu ALT. V tom okamžiku "zavináč" spolehlivě vyskočí.

(Mimoходом, takto je možno zapsat jakýkoli znak, který počítač zná, stačí použít místo uvedeného kódu 64 kód jiného žádaného znaku. Při opakovaných potížích s často užívaným znakem – například středník s kódem 59 v programu Text602 – se znalost tohoto triku vyplatí. Tabulky kódů jsou dostupné v literatuře, rád Vám E-mailem zašlu ty, které budete potřebovat. Při použití této metody však musíte mít na Vaší klávesnici zapnutý přepínač Num Lock!)

World Wide Web

Tato služba je spolu s E-mailem v poslední době nejužívanějším nástrojem Internetu a nahrazuje nebo v sobě integruje i mnohé služby jiné, které dříve kladly na uživatele daleko větší nároky. Ve **World Wide Webu** (také **WWW**, **3W**, **W³** nebo pouze **Web**) se téměř veškerá činnost uživatele redukuje na pohyb a Źukání myší – alespoň ve Windows. Virtuální informační prostor WWW je tvořen statisíci **hypertextových** dokumentů (v žargonu Internetu nazývaných webové stránky – **Web pages**), umístěnými na mnoha tisících serverů. Tyto dokumenty – stránky jsou po Internetu z velké většiny volně přístupné zájemcům, jsou identifikované svou webovou adresou (viz dále) a navzájem na sebe odkazují.

Největším přínosem WWW je totiž předkládání informací zájemci ve formě tzv. **hypertextu**, tedy textu prokládaného kromě obrázků především **odkazy (links)**. Na obrazovce našeho počítače jsou těmito odkazy libovolná slova, věty či obrázky zobrazeného textu, které jsou ustáleným způsobem (podtržením a zabarvením) označeny jako aktivní odkazy, na něž stačí Źuknout myší. Tím vyvoláme zobrazení buď opět jiného hypertextu plného dalších odkazů nebo zobrazení zvláštní grafické stránky s ilustrací, spuštění videosekvence, zahrání úryvků melodie atd. Speciální program – **prohlížeč webu** (v dalším textu tohoto článku pouze "**prohlížeč**" – **Web browser/viewer**) nám umožňuje požádat o zobrazení jakéhokoli dokumentu WWW – webové stránky podle její webové adresy, podle libosti se po těchto odkazech pohybovat, vracet se, odbočovat, postupovat Webem libovolným směrem, vše pouhým pohybem a klepnutím myší. Navíc v Internetu může každý odkaz směřovat na jiný počítač, případně na jiný kontinent. Výsledek si můžeme i uložit na svém počítači, abychom příště nemuseli znovu (někdy i dlouho) čekat na zobrazení téhož (WWW – World Wide Wait). Pak ovšem vzniká problém s aktualizací takto uložené informace.

Ve WWW se často používá dvou zkratk: **HTTP** (HyperText Transfer Protocol), která často označuje celou službu, a **HTML** nebo **HTM** (HyperText Mark-up Language), která bývá součástí názvů hypertextových dokumentů uložených na pevných discích serverů.

Východiskem hledání informací ve WWW je vždy nějaký počátek – **home page**, kde je zobrazeno menu nabídek (seznam pracovníků, seminářů, projektů či dokumentů) vnořených do více či méně sebechvalného textu plného obrázků a grafických prvků. Již téměř všechny světové odborné instituce v oboru klasické filologie takové stránky na Internetu zájemcům nabízejí. Jejich webové adresy uvedu později.

K identifikaci zdrojů informací byla ve WWW zavedena již zmíněná webová adresa (tzv. **URL – Uniform Resource Locator** nebo **HREF – Hyperlink Reference**) která se stala standardním způsobem adresace informace (nikoli jen počítače nebo jeho uživatele) v Internetu i mimo WWW. Jen málokdy ji musíme do příslušného okénka prohlížeče sami zapisovat (pouze v případě, že jsme se o zajímavém zdroji informací dozvěděli z nějakého textu). Většinou si ji prohlížeč určí sám podle aktivovaného odkazu-linku v zobrazeném hypertextovém dokumentu nebo ji v případě často navštěvovaných zdrojů informací již máme v našem prohlížeči uloženu v seznamu záložek – **bookmarks**, z něhož jednotlivé položky volíme myší. Přesto je však užitečné i principu této adresy poněkud rozumět, protože identifikuje typ informace a počítač, na němž je uložena (na čemž často záleží na přetížných linkách její dostupnost). Má tři části:

1) **access specification**: název služby ukončený dvojtečkou a dvěma lomítky; dále uvádím nejčastější příklady:

http:// vlastní služba WWW: Tato služba dnes vytlačuje s výjimkou elektronické pošty téměř všechny zbývající služby Internetu. Webové dokumenty/stránky dnes často obsahují spolu s texty i programy, které Źuknutím myší spouštíte a objednáváte tak od serveru informace nebo v zahraničí stále častěji i konkrétní zboží. Webové stránky se tak stávají malými specializovanými programy, v nichž je text s instruktivními i ozdobnými ilustracemi vlastně návodem k obsluze a které si stahujete z Internetu pro jedno použití. Tato všestrannost služby WWW vytlačuje většinu dříve populárních služeb Internetu. Proto často není označení "**http://**" ve webových adresách ani uváděno a předpokládá se jako standardní, pokud není jiná **access specification** uvedena. I moderní prohlížeče ji běžně samy doplňují, jestliže ji při zápisu opominete.

V konkurenci s WWW dále v současnosti přežívají především tyto služby:

ftp:// File Transfer Protocol, archivy tisíců volně a zdarma dostupných programů a textů, které je možno přesunout na váš počítač. Dnešní prohlížeče webu umějí s touto službou bez problémů pracovat. Speciální programy sice také existují (jednoduchý program tohoto typu FTP.EXE je součástí všech verzí Windows), v zásadě však nejsou potřebné, i když mohou být užitečné.

mailto:// klasická elektronická pošta, již byla věnována předchozí část článku. Ve WWW je používána pro odesílání E-mailových zpráv pří-

mo z prohlížeče na adresy autorů dokumentu nebo administrátorů určitých služeb, pokud jsou tyto adresy na webových stránkách uvedeny. Dnešní prohlížeče webu jsou vždy provázány s integrovaným poštovním programem, jenž je volbou takového odkazu aktivován.

news:// velmi zajímavá služba, v níž jsou celosvětově nebo regionálně definovány diskusní skupiny sdružující zájemce o nejrůznější problematiku – od religionistů a matematiků po lyžaře a pěstitele skalniček. Příspěvek jednoho diskutujícího mohou v dané skupině bezplatně číst během jednoho dne zájemci o tuto problematiku v celém světě. Webové prohlížeče mají integrovaný program pro čtení těchto News a existují i programy speciální. Jejich komerční verze umožňují i vypnout přijímání příspěvků od některých konkrétních respondentů. To bývá užitečné poté, co jistého autora těchto příspěvků rozpoznáme jako grafomana. Z povahy této služby vyplývá, že jde o častý případ. Úroveň každé diskusní skupiny je totiž dána pouze aktivitou a úrovní jejích účastníků. Diskusní skupina věnovaná klasické filologii nazvaná SCI.CLASSICS je zatím bohužel jen málo frekventovaná a příspěvky v ní jsou elementární povahy. Druhá, novější skupina HUMANITIES.CLASSICS začíná být naopak stále zajímavější.

telnet:// služba, která umožňuje přihlásit se na jakýkoli server, na němž tato služba běží, a pracovat na něm (s omezením práv podle našeho loginu a hesla), jako bychom seděli přímo u jeho klávesnice. Tato služba je používána pro speciální účely, například pro hledání v elektronických katalozích světových knihoven. Volbou odkazu nebo zadáním adresy s tímto identifikátorem prohlížeč aktivuje samostatný program, který mu nastavíme. Jeden jednoduchý, ale zcela postačující program tohoto typu TELNET.EXE je součástí všech verzí Windows. I tato služba je rychle vytlačována specializovanými webovými stránkami, do nichž zapíšete nebo pomocí myši určíte na obrazovce vašeho počítače své požadavky a klepnutím myši je odešlete serveru, který Vám často odpoví.

gopher:// předchůdce Webu, systém textových menu nabízejících výběr informací napříč servery (nazvaný podle jakéhosi préríjního sysla, po jehož vzoru jsme norovali za informacemi z počítače na počítač). V současné době již tato služba zaniká, je vytlačena WWW. Prohlížeče Webu umějí tyto servery, pokud ještě fungují, také využít.

2) **server specification: doménová adresa** počítače, na němž je uložena námi vyvolávaná informace. Další málo užívané prvky této části webové adresy můžeme pominout, jen je musíme v případě výskytu při zadávání adresy pečlivě opsat. **Server specification** končí vždy před prvním lomítkem "/" ve webové adrese, to již náleží třetí části adresy, tedy

3) **resource specification:** označuje konkrétní informaci uloženou na daném počítači – soubor, text, databázi, hypertext, interaktivní program, sadu obrázků a jiných grafických informací, adresu poradce, menu, věcný rejstřík, adresář osob, telef. seznam, ...). Její podoba je velmi rozmanitá, je pouze nutno ji přesně zapsat. V nejběžnějším praktickém případě, kdy jde o službu WWW, nemusí být tato část webové adresy vůbec přítomna, server si ji doplní vlastní přednastavenou hodnotou.

Jednoduchým příkladem použití uvedených zásad může být webová adresa seznamu všech kateder a ústavů Filozofické fakulty UK:

<http://www.ff.cuni.cz/adept.htm>

Část "**http://**" je **access specification**, označující službu WWW. Jak bylo řečeno, při zápisu právě toto označení můžeme vynechat, prohlížeč si je doplní. Podobně je někdy úspěšný i u jiných charakteristik služeb Internetu, pokud je dokáže poznat z dále následujících částí.

Část "**www.ff.cuni.cz**" je **server specification**, doménové jméno počítače. Označení **www** patří samotnému počítači. Toto jméno nese vždy ten server domény, na kterém jsou uveřejňovány nejdůležitější webové stránky. Označení **ftp** zase dostává počítač, na němž jsou vystaveny veřejně přístupné archivy typu FTP. Fyzicky přitom může jít o jeden počítač. V našem případě počítač **www** patří do domény **ff** (Fil. fakulta), ta do domény **cuni** (Charles University) a ta do domény nejvyšší úrovně **cz**, domény České republiky. Doména nejvyšší úrovně je vždy uvedena na samotném konci doménového jména.

Část "**/adept.htm**" je **resource specification** a označuje již konkrétní soubor formátu HTML, uložený na harddisku serveru. V něm je zapsán seznam kateder a ústavů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, který načítá a zobrazuje náš prohlížeč, pokud mu adresu "**http://www.ff.cuni.cz/adept.htm**" zadáme zápisem z klávesnice nebo výběrem odkazu s touto adresou myši. V tomto souboru jsou další odkazy na dokumenty/stránky jednotlivých kateder a z nich opět odkazy na anotace jednotlivých studijních oborů a přednášek – příklad informační pavučiny v praxi.

Další příklady, ilustrující skladbu webových adres, budou uvedeny za okamžik v poslední části článku.

Jako **prohlížeč Webu**, specializovaný program, kterým informace na Webu získáváme a pořádáme, se používají především dva programy – **Netscape Navigator** (v poslední verzi **Netscape Communicator**) a **Microsoft Internet Explorer**. První byl legendou uživatelů Internetu ještě před dvěma lety, druhý jej začal v těchto posledních dvou letech vytlačovat. Pro běžného uživatele jsou zcela rovnocenné. Oba jsou k dispozici zdarma, **Internet Explorer** má však u začínajících uživatelů Internetu patrně nepřekonatelnou výhodu v tom, že ve verzi 3 je součástí poslední verze Windows 95 a ve verzi 4 nebo 5 integrovanou součástí Windows 98.

Informační zdroje Internetu zajímavé pro klasického filologa

Na samém počátku této poslední části článku uvádím již několikrát slíbenou adresu, z níž si každý zájemce může stáhnout specializované programy pro práci s různými službami Internetu, které byly v předchozím textu článku zmíněny. Nejvhodnější pohromadě jsou na adrese:

ftp://ftp.zcu.cz/pub/network

Ačkoliv jde o archiv typu FTP, můžete jej navštívit i prohlížečem WWW. V podadresářích této adresy nazvaných podle programu, který obsahují, si snadno najdete, co Vás zajímá.

Dále bych chtěl především poznamenat, že po Internetu je již nyní dostupná řada českých a světových knihoven, především jejich katalogy. Uvádím dále několik zajímavých adres tohoto typu.

Národní knihovna České republiky:

http://www.nkp.cz/welcome_cze.htm

– tato adresa vám nabídne řadu informací a služeb NK, mezi jiným i přístup do katalogů.

Library of Congress, Washington, DC:

http://lcweb.loc.gov/catalogs

– přístup do katalogů

http://lcweb.loc.gov/global/classics/classlink.htm

– stránka obsahuje řadu dalších odkazů na mnoho informačních zdrojů pro obor klasické filologie

http://lcweb.loc.gov/global/classics/classuniv.htm

– adresář nejvýznamnějších světových akademických středisek klasické filologie

Universitätsbibliothek der Freien Universität Berlin:

http://www.ub.fu-berlin.de/ub/wwwkat.html

– jedinečný přístup do systému katalogů německé bibliografické sítě

British Library:

http://portico.bl.uk

– vstup do informačních dokumentů British Library

http://opac97.bl.uk/Search?Action=New

– vstup do katalogů (Ano, bohužel je odkaz takto složitý a navíc přístup trochu zlobí, je nutno být trpělivý; často pomůže ukončit v prohlížeči přenos – formulář pro hledání se najednou objeví)

Bayerische Staatsbibliothek, katalogy:

http://www.bsb.badw-muenchen.de/index2.htm

Stránka odkazů na jiné významné internetové knihovní katalogy:

http://www.ub.uni-bielefeld.de/library/databases//biblkat.htm

Jiná stránka odkazů na světové vědecké knihovny přístupné Internetem – tentokrát na serveru Freie Universität Berlin:

http://www.ub.fu-berlin.de/ub/wwwbib.html

Další stránka odkazů na světové knihovny na Internetu, umístěná na serveru Humboldtovy Univerzity:

http://www.ib.hu-berlin.de/inf/biblio.htm

Souhrn odkazů na evropské národní knihovny na serveru téže univerzity:

http://www.ib.hu-berlin.de/inf/national.htm

Z dalších webových adres užitečných pro klasického filologa mohou uvést ve stručném výběru například tyto:

– patrně nejobsáhlejší soubor odkazů na informační zdroje Internetu věnované klasické filologii:

http://ptolemy.tlg.uci.edu/~tlg/index/resources.html

– domovská stránka projektu *Thesaurus Linguae Graecae*, doplněná mnoha aktuálními informacemi:

http://ptolemy.tlg.uci.edu/

– Bryn Mawr Classical Review, internetové recenzní periodikum věnované klas. filologii:

gopher://gopher.lib.virginia.edu:70/11/alpha/bmcr

– server Georgetown University zaměřený na latinskou medievistiku:

http://www.georgetown.edu/labyrinth/Virtual_Library/Medieval_Studies.html

Významná světová muzea:

– Musée du Louvre:

http://mistrall.culture.fr/louvre/

– Galleria degli Uffizi:

http://www.uffizi.firenze.it/

– Musei Vaticani:

http://www.christusrex.org/www1/vaticano/0-Musei.html

– Römisches Freilichtmuseum Hechingen-Stein:

http://www.dhm.de/museen/stein/stein.html

Tento velmi krátký soubor zajímavých internetových adres může být pouze stručnou ilustrací možností, ze kterých můžete čerpat. Bohatostí informací, které Internet nabízí, je možné se zalknout a snadno podlehneme vyčerpání, zvláště když déle bloudíme po bezvýznamných odkazech. Uvádím proto ještě, že na Internetu existuje několik "vyhledávacích centrál", které nám umožní dobrat se k našemu cíli buď probráním již připravených věcných seznamů webových adres, nebo vyhledáním určitých výrazů ve stále aktualizovaných databázích. Po krátké praxi mohou tyto vyhledávače

skutečně pomoci. Nejdříve uvedu dva české, zaměřené na náš domácí Internet:

<http://www.seznam.cz/>

<http://www.atlas.cz/>

a poté známý vyhledávač umístěný v USA:

<http://altavista.digital.com/>

Při zadávání dotazu se řiďte nápovědou, po několika pokusech Vám bude vše jasné.

A dovolu, abych Vám na závěr sdělil svůj tajný tip, server

<http://informant.dartmouth.edu/index.cgi>,

který poskytuje ojedinělou službu. Po bezplatné registraci na právě uvedené adrese a zadání několika kombinací klíčových slov, která charakterizují informace pro vás na Internetu zajímavé (např. *Latin-classical-literature*, *Latin-medieval-language* atd.) vám tento server bude zasílat **elektronickou poštou** zprávy o všech nových či změněných dokumentech na Internetu, jež obsahují vámi zadané kombinace klíčových slov. Ke své činnosti používá tento server například již zmíněný vyhledávač AltaVista.

Jistě při své práci s Internetem najdete další podobně užitečné adresy. Neobtěžovalo by Vás příliš, kdybyste mi o nich zaslali E-mailem zprávu? Je možné uvažovat o diskusní skupině, která by se zabývala možnostmi Internetu v klasické filologii podrobněji. V každém případě Vás prosím, abyste mi zaslali jakékoli připomínky a dotazy k tomuto článku na E-mailovou adresu:

jan.kalivoda@ff.cuni.cz

SUMMARY

Internet and Classical Philology

This paper treats the methods of using Internet and its information sources in the field of classical philology. The possibilities to connect to the Internet are explained, then E-mail and World Wide Web, two main Internet services, are dealt with. Various kinds of addressing on the Net – E-mail addresses, Web addresses and domain addresses – are expounded in detail. In conclusion, some addresses pointing to the Web sites that can be useful for classical philologists are given.

ZKUŠENOSTI Z PRÁCE S PROGRAMEM *MUSAIOS* A *TLG*

Dagmar Muchnová (Praha)

Musaios, přístupový čili vyhledávací program¹ ke korpusu řeckých textů na CD (*TLG – Thesaurus Linguae Graecae*), nabízí zájemcům ve své verzi 1.0d 32² tři různé způsoby vyhledávání:

- Vyhledávání v *Indexu TLG*; *Index* je seznamem všech slov a jejich tvarů vyskytujících se v uváděných dílech.
- Vyhledávání pomocí nabídky *Complex search*; tato metoda umožňuje vyhledávání v celém autorovi a uvede ihned celkový počet výskytů (okurencí) hledaného slova.
- Vyhledávání v jednotlivých dílech pomocí nabídky *Search*, kdy zadavatel postupuje od jednoho výskytu k druhému. Tento způsob vyhledávání nezobrazuje celkový počet výskytů.

Při excerpce materiálu (k tématu nepřímých otázek) jsem měla možnost ověřit, jak tyto tři vyhledávací postupy fungují a jakých výsledků jimi lze dosáhnout. Ukázalo se, že spolehlivost a efektivnost vyhledávání se u jednotlivých typů výrazně liší.

Mým cílem bylo zjistit frekvenci některých přímo/nepřímo tázacích, resp. vztažných adverbii a zájmen, a to v celém díle Xenofóntově. Postupně jsem využila všechny tři metody vyhledávání.

1. Hledané slovo: ποῦ

1.1. *Index TLG* udává celkový výskyt ποῦ v Xenofóntovi,³ tj. se správnou diakritikou a jako samostatného slova, celkem 21×, ale při prohlížení vybraných míst pomocí nabídky *Show text* se ukáže, že je sem zahrnuto i -ποῦ (tj. v příponě) nebo -ποῦ- (tj. ve kmeni), např. λοιποῦ, καρποῦ nebo σκοποῦντες, λυποῦντα, avšak – opět nedůslednost – nikoli se všemi svými výskyty. Takovéto zpracování indexu postrádá pro uživatele jakýkoli prak-

¹ Podrobněji k programu *Musaios* cf. D. MUCHNOVÁ, *Řecké texty na CD-ROM*, Auriga 36-37, 1994-1995, 38-47.

² Tato verze pracuje na platformě Windows 95, zatímco verze *Musaios* 1.0b je určena pro Windows 3.1.

³ Souhrnný výskyt v celém *TLG* (6982×), rozdělený podle jednotlivých autorů a jejich děl, se objeví na obrazovce během deseti vteřin.

tický efekt. V *Hellenikách* uvádí *Index TLG* např. pouze 2 výskyty (II 3,30 λοιποῦ a III 1,28 ποῦ), kdežto prohledávání pomocí nabídky *Complex search* (cf. 1.2.) odhalilo ještě 10 dalších výskytů ποῦ/-ποῦ/-ποῦ-: 6x λοιποῦ (III 2,6; III 4,4; III 4,9; IV 1,38; IV 3,38; V 3,12); 1x ἐπισκοποῦντες (V 2,8); 1x ἐλυποῦντο (VI 4,16); 1x καρποῦ (VII 2,10); 1x samostatné ποῦ (VII 3,10).

Kontrola každé z 21 okurencí ποῦ nabízených *Indexem* odhalí, že se ποῦ jakožto samostatné slovo vyskytuje podle *Indexu* u Xenofóna celkem 10x, ve skutečnosti se však objevuje – jak lze zjistit pomocí jiných postupů – celkem 20x.

Používání *Indexu* pro vyhledávání jednotlivých položek se zatím tedy jeví jako naprosto nespolehlivé a neefektivní, ačkoli by při dobré koncepci a přesném zpracování mohlo představovat velmi účinného pomocníka zkoumání. Kromě uvedených nedostatků označuje *Musaios* při práci s *Indexem* zásadně první výskyt číslem dvě, druhý číslem tři atd., což je poněkud matoucí; celkový počet prohlédnutých výskytů však odpovídá souhrnnému počtu uvedenému na začátku.

Výhodou vyhledávání pomocí *Indexu* je jeho rychlost: vyhledání referencí výskytů slova, byť i s několika stovkami položek, trvá pouze několik vteřin.

Kromě lemmatu ποῦ uvádí *Index* také lemmata -ποῦ i ποῦ-, která představují součásti neidentifikovaných slov ve fragmentech, nikoli části slov v textu reálně existujících.

1.2. Hledání samostatného slova ποῦ s diakritikou pomocí nabídky *Complex search* trvá v celém Xenofónovi jen 20 vteřin,⁴ ale vykazuje nulový výskyt, i když diakritika, dosazená podle kódové tabulky (průtažný přízvuk = Alt+0224), je na obrazovce znázorněna správně. Zadáání ποῦ bez diakritiky (které vyhledává jak πῶ, tak i ποῦ) ukáže během 30 vteřin celkový počet 95 okurencí,⁵ rozdělený v jednotlivých Xenofónových dílech takto: Cyr. 24x, Anab. 20x, Hell. 12x, Memor. 10x, Oec. 9x, Symp. 4x, Hier. 4x, Cynege. 4x, Eq. Mag. 3x, Laced. 2x, Apol. 1x, Vect. 1x, Athen. 1x; ostatní díla (Ages. a Eq.) mají nulový výskyt. Zjišťování, která reference obsahuje πῶ a která ποῦ, je možné pouze manuální kontrolou všech 95 míst přímo v textech, což *Musaios* sice umožňuje pomocí jediného kliknutí, nicméně je nutno všechna místa jedno po druhém prohlédnout. Tímto způsobem se ukáže, že celkový počet okurencí ποῦ je o 50 % vyšší než jejich počet získaný pomocí *Indexu TLG* (viz tabulka):

⁴ Záleží přitom samozřejmě na rychlosti CD-ROMu i samotného počítače.

⁵ Správně pouze 93 okurencí, protože jednou jde o rozdělené slovo Δεξι-πῶ (Anab. 6, 6, 17) a jeden výskyt je v *Athénské ústavě*, která bývá Xenofónovi připisována neprávem.

Dílo	Index	Complex search	Rozdíl mezi výskyty	Reference
Cyr.	5x	8x	tj. o 3 více	(7, 5,85 – 2x; 8, 4,25)
Hell.	1x	2x	tj. o 1 více	(7, 3,10)
Oec.	1x	3x	tj. o 2 více	(7,2)
Symp.	0	1x	tj. o 1 více	(2,6)
Anab.	1x	2x	tj. o 1více	(5, 8,2)
Vect.	0	1x	tj. o 1 více	(5,4)
Eq. Mag.	0	1x	tj. o 1 více	(7,14)
Memor.	2x	2x	tj. o 0 více	
Celkem	10x	20x	tj. o 10 více	

Zatímco *Index TLG* ukázal pouze 10 výskytů ποῦ, *Complex search* v jednotlivých dílech ukázal 20 výskytů, tj. o 10 více.

Velkou výhodou nabídky *Complex search* je to, že nevyžaduje interakci uživatele, a proto je možné se přepnout do jiného programu (Word apod.) a pracovat v něm během vyhledávání, i když se tím samo vyhledávání poněkud zpomalí. Praktičnost tohoto přístupu se samozřejmě nemůže projevit při prohledávání jediného autora, kdy se výsledek zobrazí během 30 vteřin, ale když jde o prozkoumání velkého objemu dat, např. celého korpusu *TLG*, je tato výhoda zřejmá.

Nedostatkem programu je, že *Musaios* je schopen vyhledat maximálně 500 referencí, takže v případě vyhledávání "jakéhokoli" πῶ (slovo, předpona, přípona; s diakritikou i bez ní) program prohledá jen Hell. (160x), Mem. (120x), Oec. (73x), Symp. (48x), Apol. (9x), Anab. (90x). Ostatní díla jsou přístupná jen pomocí nabídky jednoduchého *Search* v jednotlivých dílech, nikoli přes *Complex search*.

1.3. Hledání v jednotlivých dílech (jednoduché Search) vykazuje nej přesnější výsledky, i když je hledání pracnější a pomalejší, protože zadavatel musí vyhledávat každý výskyt jeden po druhém přímo v textu. To ovšem znamená, že souhrnný počet okurencí není předem znám, uživatel musí projít celé dílo a okurence sečíst. Výhodou je, že na obrazovce je viditelný širší kontext a že je možno text libovolně převíjet a přenášet do textového editoru; zatímco *Complex search* ukazuje jen stabilní kontext o 3 řádcích,⁶ jehož přímý export do textového editoru ve verzi *Musaios* 1.0d 32 nefunguje. Výsledky získané pomocí nabídky *Complex search* na jedné straně a pomo-

⁶ Je ovšem možné přepnout do modu *browsing*.

cí prostého *Search* na straně druhé byly více méně shodné, což svědčí o relativní spolehlivosti obou metod. V modu *Search* nefunguje klávesová zkratka CTRL + c, kopírování je nutno provádět pomocí myši.

2. Hledané slovo ὄς

2.1. Vyhledávání slova ὄς pomocí *Indexu* připraví uživateli velké zklamání: v 31 výskytech, které oznamuje pro *Hellenika*, je pouze 11× obsaženo skutečně ὄς, ostatní výskyty se týkají zejm. tvarů zájmena ὅσος, např. ὅσα, ὅσας, ὅσοι, ale i ὅσια, ὅσονπερ, které jsou ovšem citovány v *Indexu* i s. v. a s vyšším výskytem. Totéž platí i o ostatních dílech. Zde se tedy *Index* ukázal naprosto nepoužitelným. Přitom je zajímavé, že počet výskytů ὄς zjištěných pomocí *Indexu* a pomocí *Complex search* si přibližně odpovídá (181 : 182), a to i v rámci souhrnných údajů k jednotlivým dílům.

2.2. Vyhledávání pomocí *Complex search* potvrdilo naše zkušenosti získané dříve: je to způsob rychlý a přehledný, ale občas se vyskytnou menší nesrovnalosti v počtu okurencí, způsobené např. elizí⁷ nebo dělením slova, takže je nutno kontrolovat jeden výskyt po druhém přímo v textu.

2.3. Také vyhledávání pomocí nabídky jednoduchého *Search* poskytovalo podobné výsledky jako v předchozím případě: jde o nejspolehlivější způsob, ale časově nejvíce náročný.

2.4. Použití *Musaia* při další excerpci ověřilo výsledky získané při práci s ποῦ a ὄς.

3. Shrnutí

- 1) Jako relativně bezpečný a přitom nejméně pracný způsob vyhledávání se jeví vyhledávání pomocí nabídky *Complex search*.
- 2) Nejrychlejší je vyhledávání prostřednictvím *Indexu TLG*, avšak tato metoda je krajně nespolehlivá. Na rozdíl od jiných způsobů vyhledávání *Index* rozlišuje sice správně diakritiku, ale tato přednost je znehodnocena tím, že nedokáže rozlišit zadaný řetězec jako samostatné slovo, řetězec v kmeni nebo v příponě (cf. ποῦ/-ποῦ/-ποῦ).
- 3) Výsledky vyhledávání podle *Indexu* a pomocí *Complex search* nelze bohužel kvantitativně srovnat, protože *Index* sice uvádí řetězec včetně diakritiky, ale bez ohledu na to, zda jde o celé slovo, součást kmene nebo příponu, zatímco *Search* sice dokáže vyhledávat skutečně jen celá slova, ale bohužel bez diakritiky. Výsledky získané oběma postupy jsou tedy nesouměřitelné.

⁷ Např. při vyhledávání zájmena ὄς se objeví i ὄσ' (místo ὅσα).

Srovnáme-li program *Musaio*s s vyhledávacími programy *Pandora* nebo dokonce *Lexis*,⁸ určenými bohužel pouze pro počítače typu Macintosh, jeho menší praktičnost vynikne ještě více: u *Pandory* nejenže není nutno procházet jednotlivé výskyty a manuálně je přenášet do textového editoru (navíc ještě s manuálním záznamem reference), ale program sám zajistí sestavení souboru všech výskytů vyhledávaných slov (tj. vytvoření konkordance) včetně jejich referencí, zatímco zadavatel může pracovat na jiném úkolu nebo jít na kávu. Pravda, sestavení takového souboru se nepočítá na desítky minut, ale spíše na hodiny.

Zdá se tedy, že práce s *Musaio*m není příliš efektivní. Přes všechna negativa je však zřejmé, že práce na počítači je mnohonásobně rychlejší než vyhledávání pomocí knižních konkordancí a *indexů*, mj. i proto, že vyhledaný text není nutno pracně a s rizikem omylů manuálně přepisovat, nýbrž jej lze exportovat do textového editoru, v němž běžně pracujeme. Zbývá si jen přát, aby autoři programu *Musaio*s odstranili jeho chyby a zvýšili jeho spolehlivost a "přátelskost" vůči jeho uživatelům.⁹

RÉSUMÉ

En travaillant avec le *Musaio*s et le *TLG*

Ayant testé les trois modes de recherche que *Musaio*s 1.0d-32 (logiciel d'exploitation du *TLG* et *TLL* compatible avec Windows 95 sur PC) propose aux utilisateurs, on a constaté que a) le mode le moins laborieux et en même temps relativement fiable est la recherche à l'aide de *Complex search*, mais *Musaio*s ne sait pas éliminer les cas d'élosion (ὄσ' [= ὅσα] entre dans le corpus de ὄς) etc., b) la recherche des mots à l'aide d'*Index du TLG* est très rapide, les accents sont distingués, mais les résultats sont faux étant donné que l'*Index* n'arrive pas à distinguer la chaîne recherchée en tant qu'un mot autonome ou bien dans un thème ou dans un suffixe (cf. ποῦ/-ποῦ/-ποῦ), c) la recherche à l'aide de *Search* simple donne des résultats les plus sûrs, mais elle est très lente et laborieuse.

⁸ Podrobně o tomto přístupovém programu informuje Y. DUHOUX v článku *Un indexeur/concordanceur automatique de textes grecques et latins: Lexis*, publikovaném v malém časopise *Syntaktika*, vydávaném B. Jacquinodem z univerzity v Saint-Etienne (11, 1996, 1-18).

⁹ Již po uzávěrce se mi naskytla možnost pracovat s demoverzí přístupového programu *TLG Workplace* verze 6.0, kterou lze získat na internetové adrese <http://www.silvermnt.com/wpinfo.htm>. Program umožňuje vytváření konkordancí hledaných slov, snadné zadávání slov včetně diakritiky, prohledávání autorů po skupinách, např. podle žánru, podle geografické lokalizace, podle životních dat apod. Další slibované výhody (snadné kopírování do všech textových editorů pracujících pod Windows95/98/NT, ukládání souborů s výsledky) nebylo možné v demoverzi ověřit.

JOSEF BARTOŠ
(1. července 1923 – 5. března 1998)

Dne 5. března 1998 zemřel po dlouhé a těžké nemoci, krátce před svými nedožitými pětasedmdesátinami, PhDr. Josef Bartoš. Dlouho bojoval se zákeřnou chorobou, po těžké operaci vloni dokázal pokračovat v aktivní činnosti ještě do začátku letošního dramatického roku, ale v posledních týdnech již jen s velkou statečností a za obětavé pomoci jeho ženy Aleny dovršoval svůj pozemský osud.

Narodil se v Pelechově u Železného Brodu a v kraji okolo Železného Brodu a Semil prožil většinu svého života. Koncem války působil jako partyzán a rozhodl se pak pro vojenskou kariéru, ale následky zranění hlavy (kopnutí koněm ve vojenské akademii v Hranicích), které ho jen tak tak nepřivedlo k smrti, mu zabránily, aby se stal důstojníkem; vzhledem k částečnému ochrnutí nemohl ani pokračovat v kariéře pianisty. Začal studovat dějiny umění na Karlově univerzitě, ale byl akčním výborem v r. 1948 ze studia vyloučen, a až napodruhé se mu podařilo vystudovat, tentokrát klasickou archeologii v kombinaci s dějinami umění, když byl vyslán počátkem padesátých let na studium továrnou jako dělnický kádr. Napsal výbornou diplomovou práci, ve které zpracoval pražské sbírky terakot; nevyšla sice nakonec tiskem, ale její výsledky jsou trvalé; podnes ji s užitektem používáme při výstavách a podobných akcích.

V letech 1956-58 byl asistentem a v letech 1958-59 odborným asistentem klasické archeologie na Filozofické fakultě UK. Učil klasické archeologie, dějepisce umění i latináře s dobrými výsledky, dokázal, že je výborným pedagogem, dostal se tehdy i do Paříže, kde mohl studovat v Louvru zejména své terakoty a plastiku. V Praze žil sám bez rodiny ve skromném podnájem a necítil se tu dobře; když se mu v Pelechově rozpadalo manželství se dvěma malými dětmi, raději se vrátil domů.

Pracoval napřed jako osvěťář na okrese (jeho obdivnou karikaturu z té doby podal – pod jen málo pozměněným jménem – ve svých vzpomínkách malíř Vladimír Komárek) a vyjednal tehdy zřízení expozice odlitků a originálů Ústavu pro klasickou archeologii FF UK na zámku Hrubém Rohozci, když už nebylo možno udržet sbírku v pražském Klementinu; také zajistil výrobu podstavců pro expozici.

V době stupňující se manželské krize pracoval pak raději jako dělník. Manželství ovšem stejně nezachránil, a v životní krizi se seznámil se svou druhou ženou. Druhé manželství bylo bezdětné, ale vzácně harmonické: až do posledního dechu Alena Bartošová pečovala o svého manžela s velkou láskou a byla mu oporou ve všech krizových situacích. Při broušení před-

ních plechů pro vrchlabské dodávkové škodovky utrpěl Josef Bartoš další vážný úraz: uvolněný plech mu přerýzl kmenové nervy v pažích.

Opět jako dělník, i když už podruhé částečně invalidní, byl jedním z vůdců tzv. obrodného hnutí na Semilsku. Když začal být politicky pronásledován v Semilech, odešel do Hostinného, kde vedl po několik let Muzeum antického umění, které přejmenoval na Galerii antického umění; toto jméno se udrželo dodnes. Ve spolupráci s fakultou a s malířem Vladimírem Komárkem tu zorganizoval prvních několik sezónních výstav, ke kterým také sestavil katalogy (*Homérské umění, Od Solónu k Marathonu, Umění řecké antiky v jižní Itálii, Klasické řecké umění*). Zasloužil se spolu se zesnulým Vladimírem Chocholouškem o restauraci většiny sbírky odlitků, značně poškozené několikrát stěhováním a vlhkostí, a je také autorem až po jeho odchodu vydaného průvodce expozicí, který se tam podnes užívá, ale kde jeho jméno mohlo být už tehdy uvedeno jen zcela nenápadně v úvodní poznámce, nikoli na titulní straně. V sedmdesátých letech také opět přednášel na fakultě archaické umění, když po odchodu Jiřího Frela v r. 1969 zůstal v semináři jediný interní učitel, než to bylo koncem 70. let z politických důvodů (na zákrok OV KSČ v Trutnově) zakázáno.

V době působení v Hostinném zastupoval také (jako dočasně provizorně pověřený, když nebylo jiného vhodného kandidáta) ředitele Okresního muzea v Trutnově, kde zorganizoval několik zajímavých výstav (např. první u nás výstavu vietnamské lidové grafiky), ale pak byl z místa za postupující normalizace v r. 1975 vyhozen. Po řadu let směl pracovat pouze jako pomocný dělník v semilské galvanovně, až nakonec přece jen dostal – po dalším zhoršení zdravotního stavu – v r. 1985 invalidní důchod.

K jeho sedmdesátinám vyšla vzpomínka v *Listech filologických* 116 1993, 45-46, kde je také otištěna bibliografie jeho publikovaných prací. Chybí tam několik základních děl, která se bohužel v redakcích ztratila. Zejména je třeba litovat obsáhlé studie o Kabeirech a thébském Kabeiriu, ztracené kdysi v redakci *Archivu orientálního*, a dalších menších prací o terakotách na kruhu a o jiných aspektech vývoje řeckých terakot, které zmizely kdysi na cestě mezi autorem, *Listy filologickými* a časopisem *Fasti archeologici*. Další rukopisy o řeckém umění a jeho filozofických aspektech se snad najdou v jeho pozůstalosti; stály by za otištění i dnes.

Jan Bouzek (Praha)

SEDMDESÁT PĚT LET PROF. PAVLA OLIVY

Koncem loňského roku jsme si připomněli významné životní výročí prof. PhDr. Pavla Olivy, DrSc. I ve věku, kdy se mnozí již oddávají odpočinku, jubilant v plné svěžesti pokračuje ve své pilné badatelské práci na poli starověkých dějin. Nevzdal se zcela ani činnosti organizační, svým žákům i nadále předává své zkušenosti a udržuje hojně mezinárodní kontakty. Zejména je třeba se zmínit o jeho podílu na rozvoji Jednoty klasických filologů, v jejímž čele stojí jako předseda již dlouhou řadu let od roku 1984.

Především se však prof. Oliva věnuje výzkumu různých aspektů řeckého historického vývoje v širokém záběru od archaického až po helénistické období. Svědčí o tom velký počet recenzí a článků v domácích a zahraničních časopisech i samostatné monografie. Rozepisovat se o jeho bohaté činnosti jako celku by bylo nošením sov do Athén. Postačí, když odkážeme na připomenutí jeho předešlých životních výročí (např. z pera J. Buriana, in: LF 116, 1993, str. 182n.) nebo na bibliografii, kterou sestavil I. Lisový (České Budějovice 1998). Zaměříme se toliko na výsledky jeho odborné práce posledních let. Po dlouhý čas se prof. Oliva věnoval všestrannému zkoumání dějin řeckých států a jejich vzájemných vztahů v pozdně klasickém a helénistickém období. Plodem tohoto úsilí je kromě mnoha dílčích studií, publikovaných časopisecky, rozsáhlé a podnětné zpracování tohoto tématu v knize *Řecko mezi Makedonií a Římem* (Praha 1995), která se v brzké době dočká německého vydání. Pavel Oliva se v posledních letech rovněž věnoval archaické době. Dokládají to početné studie a především aktualizované přepracování starší práce, která podává celkový přehled o vývojových tendencích daného období (*Zrození evropské civilizace*, Praha 1995). Velký význam pro šíření znalostí o antickém Řecku a starověkém světě vůbec mají Olivova díla, jež se obracejí k širšímu okruhu čtenářů. Středoškolským studentům je určena učebnice *Dějiny starověkého světa* (Praha 1994), všem zájemcům o starověké dějiny kapitola *Antické Řecko – základ evropské civilizace* v souhrnném zpracování řeckých dějin (kolektiv autorů, *Dějiny Řecka*, Praha 1998). Na vydání dosud čeká práce *Klasické Řecko. Kolébka demokracie*.

Na závěr popřejme prof. Olivovi mnoho sil a elánu do další tvůrčí práce v příštích letech.

Jan Souček (Praha)

PROFESOR JÚLIUS ŠPAŇÁR OSEMDESÍATROČNÝ

V stredu 12. novembra 1997 sa v Bratislave v kruhu rodiny, kolegov a priateľov dožil vzácneho jubilea 80 rokov života prof. PhDr. Július Špaňár, CSc., jedna z najvýraznejších osobností medzi súčasnými slovenskými klasickými filológmi. Narodil sa vo Veľkej Mani v dnešnom okrese Nové Zámky. Ako veľká väčšina slovenskej inteligencie tej epochy vyrastal v skromných hmotných pomeroch. Vďaka nadaniu, cieľavedomej pracovnosti aj pochopeniu rodičov sa mu však podarilo dosiahnuť naozaj úctyhodné výsledky.

Po maturite na Reálnom gymnáziu v Zlatých Moravciach (1937) sa zapísal na štúdiá klasickej filológie a nemčiny na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave; ako absolvent odišiel na univerzitu v Lipsku, kde v ak. r. 1941/42 zavŕšil vysokoškolskú formáciu u chýrnych profesorov Reinhardta, Klingera a Gadamera. Od 1. októbra 1942 vyučoval latinčinu na 1. štátnom gymnáziu v Bratislave. Roku 1944 dosiahol gradus PhDr. na FiF Slovenskej univerzity a o tri roky nato sem nastúpil ako externý vyučujúci a od 1. októbra 1951 sa stal odborným asistentom na plný úväzok na svojej Alma Mater. Po habilitácii (1961) bol vymenovaný za štátneho docenta (1963) a od 1. 2. 1969 za riadneho profesora klasickej filológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.

Bibliografia jubilanta – kompletne vychádza v zborníku *Graecolatina et Orientalia XXV-XXVI* – dnes zahŕňa približne 230 položiek. Sú medzi nimi monografické práce i štúdie venované problematike antickej filozofie a z nej predovšetkým dialektikovi Herakleitovi, ktoré vyvolali pozornosť aj v zahraničí, nájdeme tu desiatky odborných recenzí vedeckej a prekladovej tvorby a úctyhodný rad vlastných prekladov antických gréckych i novolatinských autorov, z ktorých treba menovať aspoň Longa, Lukiana, Herodota, Xenofonta a najmä filozofov Aristotela, Sexta Empirika, z novodobých potom Spinozu a Descarta. Špaňár sa v rozhodujúcej miere podieľal na realizovaní veľkolepého projektu *Antológie z diel filozofov*. Impozantný preklad celého Platónovho diela bol odmenený Cenou Jána Hollého za preklad roku 1990. Širšia verejnosť pozná jubilanta takisto z rozhlasových relácií s antickou, hlavne platónovskou tematikou, a v neposlednom rade ako autora základných príručiek k štúdiu latinčiny – latinsko-slovenského slovníka (5 vydání), gramatiky (2 vydania), cvičebnice pre gymnáziá (7 vydání v českej mutácii, 6 slovenských). Prof. Špaňár sa podieľal aj na vzniku Slovenskej jednoty klasických filológov, bol jej prvým podpredsedom a v prvých rokoch aj častým prednášateľom.

Pravda, bolo by iluzórne predstavovať život a činnosť jubilanta ako neprerušenú reťaz úspechov. Spoločenské a politické pomery sa odrazili aj v jeho osobných peripetiách: členstvo v komunistickej strane a vylúčenie z nej v rámci poaugustových čistiek s drastickými dôsledkami v oblasti publikovania, funkcie na fakulte (prodekan 1965-69, vedúci katedry 1968-71) a odchod z nich vrátane vylúčenia z redakčného kolégia zborníka *Graecolatina et Orientalia*, zastavenie pedagogického pôsobenia (1975), zbavenie funkcie profesora (1979), penzionovanie (1981). Za vysokoškolskú katedru sa však ešte prof. Špaňár vrátil ako emeritus r. 1993; viedol špeciálne prednášky z antickej filozofie a rímskeho štátneho zriadenia a vypomáhal pri vyučovaní gréčtiny. Naďalej je členom komisií pre štátne skúšky a pre doktorské štúdium.

V tomto kolegiálnom prístupe sa odzrkadľuje aj jubilantova otvorená, skôr láskavá a žičlivá povaha. Vždy ho zdobila schopnosť vyjadrovať sa s nadhľadom, pohotovo, elegantne, neraz s dávkou miernej irónie. Filozofická ataraxia, s ktorou čelil kritickým situáciám, a typická slovanská družnosť, ktorá mu pomáhala zdolávať menej príjemné stránky individualizmu akademického prostredia, patria medzi jeho najuznávanejšie pozitíva.

Želáme mu dlhé roky v pevnom zdraví a duševnej pohode najmä v kruhu rodiny, na stretnutiach so žiakmi i kolegami klasickými filológmi. *Ad multos annos!*

Daniel Škoviera (Bratislava)

125 LET ÚSTAVU PRO KLASICKOU ARCHEOLOGII

Ke zřízení stolice pro klasickou archeologii, jejímž prvním profesorem se stal Otto Benndorf, došlo již na podzim roku 1872. Ještě téhož roku začíná vznikat také univerzitní sbírka sádrových odlitků antické plastiky, která spolu s archeologickou kolekcí byla pro veřejnost otevřena v pražském Klementinu v následujícím roce. Po krátkém působení E. Petersena se stává r. 1885 ředitelem ústavu Wilhelm Klein, který proslul za svého pražského působení především zdařilými a dodnes uznávanými rekonstrukcemi řeckých soch a sousoší, která lze shlédnout v expozicích v Hostinném a Litomyšli. V Kleinově muzeu odlitků v té době pracovali významní umělci a inspiraci zde hledal také největší český sochař 19. století Josef Václav Myslbek.

Dva roky po rozdělení univerzity se na její české části habilitoval spisem o Láokoóntově sousoší Miroslav Tyrš, první profesor dějin umění na české univerzitě. Ve svých přednáškách se věnoval především antickému umění a ideály *kalokagathie* se mu staly jednou z hlavních inspirací při formování tělesné a mravní výchovy českého národa. Avšak teprve Tyršův následovník Hynek Vysoký stál u zrodu ústavu pro klasickou archeologii na české větvi univerzity roku 1910 (nejprve archeologické oddělení s klasickým a prehistorickým oddělením). Asistentem tohoto ústavu se již v počátku stal pozdější profesor Jindřich Čadík a také Růžena Vacková.

Po druhé světové válce došlo nejprve ke spojení ústavu pro klasickou archeologii se seminářem pro klasickou filologii a starověké dějiny a jeho vedením byl pověřen profesor Antonín Salač (r. 1952). Ústav se spolu s univerzitní sbírkou odlitků na sklonku 50. let musel vystěhovat z prostor v pražském Klementinu a exponáty byly po dlouhou dobu umístěny ve většinou nevyhovujících podmínkách. Před nenahraditelnými ztrátami se je podařilo uchránit nejprve díky instalaci na zámku v Hrubém Rohozci u Turnova, a především otevřením Galerie antického umění v Hostinném v Podkrkonoší roku 1969. Zbývající část sbírky pak mohla být zpřístupněna širší veřejnosti až mnohem později, v roce 1994 v zámecké jízdárně v Litomyšli. V obou jsou každoročně pořádány také sezónní výstavy antických originálů z českých sbírek.

Vedle řádné výuky a zmíněné výstavní činnosti se členové ústavu v současné době účastní výkopů římského tábora v Mušově-Burgstallu (ve spolupráci s Archeologickým ústavem AV ČR v Brně), podílejí se na výzkumu řeckého emporia Pistiros v Bulharsku a roku 1996 byli přizváni k výzkumu starověkého Bejrútu, pořádanému pod záštitou UNESCO. Vedle této činnosti

a pedagogického působení, které je hlavní náplní univerzitních pracovišť (v současnosti studuje již více než třicet studentů), se ústav snaží o popularizaci oboru – kromě zmíněných pravidelných výstav je to především přednášková činnost v rámci univerzity třetího věku a různých neprofesních společností, jejichž náplní je antický starověk a archeologie.

Jiří Musil (Praha)

ZPRÁVA O KONFERENCI F.I.E.C. (Varšava 22.-24. 8. 1997)

Členem mezinárodní asociace F.I.E.C. (*Fédération Internationale des Etudes Classiques*), sdružující společnosti, spolky a sdružení orientující se především na otázky klasické filologie a udržení tradic a hodnot antické vzdělanosti v dnešní době, je i Jednota klasických filologů. Podle svých možností, především finančních, se její zástupce také účastní pravidelných mezinárodních setkání. Konference F.I.E.C. je obvykle pořádána každé dva roky; jednou za čtyři roky je spojena s mezinárodním kongresem (naposledy v roce 1994 v kanadském Quebecu). Loňská konference, v pořadí už dvacátá čtvrtá, byla uspořádána i díky laskavému pohostinství kolegů z Varšavské univerzity v čele s prof. J. Axerem a prof. R. Sucharskym z Centra pro klasická studia (*Centre for Studies on the Classical Tradition in Poland and East-Central Europe* – OBTA).

Delegáti byli informováni o stavu hospodaření F.I.E.C. prof. F. Montanarim, pokladníkem asociace, o podpoře, kterou asociaci poskytuje fond UNESCO při OSN, a také o příspěvcích F.I.E.C. na konkrétní vědecké projekty. Jedná se o finanční příspěvek na publikace *L'Année Philologique*, *Thesaurus Linguae Latinae*, *Supplementum Epigraphicum Graecum* a *Atlas of Ancient World*.

Prodiskutováno bylo i přijetí nových členů a odstoupení některých dosavadních členských organizací. Nyní sdružuje F.I.E.C. 80 asociací z celého světa.

Na programu byla i volba nových představitelů F.I.E.C. Generálním tajemníkem asociace zůstává pro období 1997-2002 prof. F. Paschoud ze Ženevy. Dosavadní prezident F.I.E.C. prof. J. Boardman, který byl na toto místo poprvé zvolen v roce 1989, postoupil vzhledem k svému věku svoji funkci dosavadnímu viceprezidentovi F.I.E.C. prof. C. J. Classenovi z univerzity v Göttingen. Ten také byl delegátem konference F.I.E.C. zvolen novým prezidentem asociace; své funkce by se měl ujmout v roce 1999.

Posledním bodem programu byla diskuse o přípravě následujícího jedenáctého kongresu, který by se měl konat v roce 1999 v řecké Kavale. Rovněž se předběžně probíraly alternativy místa další konference F.I.E.C. v roce 2002. Pravděpodobným místem konání bude švýcarský Curych.

S konferencí F.I.E.C. bylo spojeno i krátké odpolední sympozium s názvem *Klasická kultura v Polsku, střední a východní Evropě*. Zde se hovořilo především o stavu bádání klasické filologie v Polsku, její historii i současných problémech. Následná diskuse ukázala, že klasická filologie je nejen ve většině evropských zemí, ale na celém světě pod stále větším tlakem

a musí neustále bojovať o udrženie svých pozíc a miesta v ľudskej vzdelanosti jak na stredných školách, tak na samotných univerzitách.

Dôležitosť týchto pravidelných mezinárodných setkání klasických filológů a přátel antické vzdelanosti nejvíce vyplynula napovrch v každodenních rozhovorech, debatách a diskusiích jednotlivých delegátů. Navazování osobních kontaktů, vyměňování zkušeností a názorů patřilo k tomu nejcennějšímu, co takováto setkávání umožňují zprostředkovat.

Magdalena Moravová (Praha)

FOURTH MEETING ISCT
(Štvrtý kongres Medzinárodnej spoločnosti
pre klasickú tradíciu,
Tübingen, 29. júla – 2. augusta 1998)

Slávna tubinská univerzita prichýlila na prelome júla a augusta účastníkov medzinárodného vedeckého stretnutia, na ktoré organizátori z *International Society for the Classical Tradition* (ISCT) pozvali nielen svojich členov, ale aj ďalších bádateľov z krajín bývalého východného bloku, ktorí sa zaoberajú problematikou vplyvu kultúry a civilizácie klasickej antiky.

Spoločnosť ISCT sídli v USA na Bostonskej univerzite, kde pracuje Inštitút klasickej tradície, t. č. vedený profesormi Wolfgangom Haasem a Meyerom Reinholdom. Zaoberá sa výskumom všetkých aspektov odovzdávania, recepcie a vplyvu grécko-rímskeho staroveku na iné kultúry a neskoršie obdobia, počínajúc antikou samou, osobitne neskorou antikou ako etapou prechodu, ďalej zahrňuje stredovek, renesanciu a včasný novovek až do súčasnosti. Zahrňuje všetky oblasti ľudskej kreativity a zameriava sa na témy i na spoluprácu tak interdisciplinárnu, ako aj medzi rôznymi kultúrami. Najmä pre svojich členov vydáva od r. 1994/5 štvrtročník *International Journal of the Classical Tradition* (IJCT), kde vychádzajú príspevky v angličtine, francúzštine, nemčine, taliančine a španielčine.

Na IV. kongres sa prihlásilo zhruba 400 účastníkov (tak sa dá súdiť podľa zoznamu plánovaných príspevkov) zo všetkých kontinentov; z nich skutočne odznelo necelých 90 % vystúpení, pri jednoznačnej dominancii angličtiny. Z prihlásených siedmich slovenských a českých pracovníkov sa s referátmi predstavili štyria. Pokiaľ ide o celkovú organizáciu takéhoto veľkého podujatia, ktoré malo popri pracovnej časti aj 2 rámcové spoločenské podujatia (receptia a komorný koncert *Antická poézia v hudbe štyroch storočí*), treba uznať, že hlavný hosťiteľ prof. W. Haase so svojím tímom všetko pripravil a zvládol naozaj bezchybne.

Ťažisková, pracovná časť sa realizovala v dvoch plenárnych zasadaniach, siedmich polopenárnych *sessiones* a najmä v tematických sekciách, ktorých bolo dovedna 37, pričom paralelne prebiehalo 7 až 8 sekcií. Aj pri plnom nasadení sa teda dal priamo absolvovať iba zlomok celého podujatia. Organizátori, moderátori i referenti urobili maximum pre to, aby účastníci mohli podľa záujmu prechádzať z jednej sekcie do druhej; zaradenie do miestností i tridsaťminútové časové rozmedzie pre jednotlivé vystúpenia vrátane diskusie sa preto presne rešpektovalo, takže ak nejaký príspevok vypadol, využil sa voľný čas na kuloárne rozhovory. Keďže súbežne bežalo neraz aj niekoľko lákavých tém, vyberať nebolo ľahké.

Prím v počte referátov i sekcií mala celkom pochopiteľne oblasť *l i t e r a t ú r y*, ktorá by sa dala zhrnúť do dvoch skupín. Stredovekej latinskej a novolatinskej literatúre bolo venovaných 30 referátov, ktoré boli napospol veľmi úzko zamerané, no nechýbali tu ani podnety či styčné body s naším výskumom (napr. latinské panegyriky na Habsburgovcov, ktorými sa zaoberajú na Viedenskej univerzite, erazmovská problematika, recepcia gréckych historikov v talianskej humanistickej historiografii, epitalamiá v anglickom prostredí). Skupina národných literatúr sa prezentovala 80 referátmi: početnejšie sekcie boli anglická, nemecká a talianska, menej referátov mali sekcie anglo-americká, francúzska, gruzínsko-arménska, slovanské, t. j. česká, poľská, ruská, sekcia španielska a medzinárodná komparatívna, zriadila sa však aj minisekcia maďarská pre jediný referát! Väčšinou v referátoch išlo o špecifikovanie vzťahov autorov k antike – zo známejších národných autorov sa takto pertraktovali napr. Spencer, Shakespeare, Milton, Th. Gray, T. Harrison, Goethe, Schiller, Hölderlin, Grillparzer, von Hofmannsthal, Th. Mann, Dante, Petrarca, Ariosto, Michelangelo, Leopardi, Du Bellay, Montaigne, Cervantes, de Quevedo, Turgenev, Gyöngyösi.

Druhá na referáty najbohatšia bola oblasť *u m e n í*, zahrňujúca okrem dejín výtvarného umenia (39 referátov) architektúru (11), hudbu a špeciálne operu (9), ale aj film. Pravdaže, filologicky orientovaného účastníka konferencie azda skôr prilákali príspevky v sekciách rétoriky (14), filozofie (23), vedy (5).

Pokiaľ ide o *a n t i k u* ako takú, v sekciách *Helenizácia/romanizácia*, *Neskorá antika ako obdobie prechodu*, *Ovidius* a *Varia antiqua* odznelo 24 referátov, v sekciách *Klasické vzdelanie* a *Klasické štúdiá* 19.

Šírku záberu dokumentujú aj ďalšie sekcie, venované *r e c e p c i i* a ďalšiemu pôsobeniu antiky – *Starožitníctvo*, *Byzancia*, *Klasické tradície a Amerika*, *Židovské a kresťanské náboženské tradície*, *Orient*, *Moderné Grécko* – pričom mimo pozornosti neostali ani také vedné oblasti, ako sú ekonómia, právo a politické myslenie, dovedna s 23 referátmi.

V zozname sekcií chýba problematika mytologická, traduktologická a lingvistická, ale to neznamená ich faktickú absenciu v programe mítingu. Teórie a dejín prekladu sa dotýkalo v rozličných súvislostiach 7 referujúcich, mytológie ešte väčší počet, pričom vôbec prvý referát *Učiť sa čítať mýtus* v pléne vyznel ako plamenistá výzva tubinského profesora J. Wertheimera proti zneužívaniu humanitných vied na politické ciele. Štatisticky podložil svoj imponantný referát *Latinčina a moderné jazyky* o využiteľnosti a reálnom prínose latinčiny pri osvojovaní svetových západných jazykov mohučský prof. J. Blänsdorf.

Najlepším podkladom na vecné posúdenie výsledkov mítingu budú zrejme najbližšie čísla časopisu IJCT, kde by mali byť viaceré referáty postupne publikované. Účastníci mítingu sa rozchádzali o. i. aj so želaním, aby sa všade darilo realizovať to, čo prorektor Univerzity Eberharda Karla v Tübingene povedal pri recepcnom prípitku: Klasická filológia nie je nijaký luxus,

hoci pre spoločnosť neprodukuje priamo kalkulatívne materiálne hodnoty. Musíme však aj dnes pestovať tento tradičný univerzitný vedný a študijný odbor, pretože má kľúčový význam pre poznávanie pravdy o našej minulosti i súčasnosti.

Daniel Škoviera (*Bratislava*)

LATINSKY O LATINĚ A ANTICKÉ KULTUŘE (mezinárodní konference a semináře živé latiny)

Řada seminářů dosvědčuje zájem o pěstování aktivní znalosti latiny, které není samoučelné, ale jehož smyslem je pokus doplnit solidním způsobem pasivní znalost jazyka o další rozměr, který mu byl po dlouhou dobu vlastní, s plným vědomím všech omezení, která jsou s takovým postupem spojena.

V r. 1998 se konaly tyto semináře: *Seminarium Helveticum Morsacense* 2.-8. 8. a *Seminarium Hispanicum Matritense* 18.-25. 8. (C. Eichenseer, S. Albert), *Feriae Latinae Tiniiae in Carinthia a P. Suißberto Siedl conditae* 25. 7. – 1. 8., *Septimana Amoenoburgensis* 19.-25. 7., *Duo conventicula Latina Lexintoniae*, Lexington KY, USA 24.-31. 5. a 23.-31. 7. (T. Tunberg),¹ *Aestiva Romae Latinitas* 8. 6. – 1. 8. (R. Foster), *Feriae Latinae Nicenses* (F. Kucher, C. Desessard), *Seminarium Academiae scientiarum internationalis Sanmarinensis* 31. 8. – 4. 9. (V. Barandovská-Frank).

Mezi tyto semináře se zařadilo i pražské *III Seminarium Pragense Latinitati vivae colendae* 1.-7. srpna 1998, které pořádal Ústav řeckých a latinských studií (ÚRLS) – Institutum Graecitati et Latinitati Augendae (IGLA) – Filozofické fakulty UK v Praze spolu s německou společností Latinitati Vivae Provehendae Associatio (L.V.P.A.) a jehož moderátory byli D. Alexa, I. Pessarra a B. Mouchová. První pražský seminář, který se konal 2.-9. srpna 1992,² zahájil prorektor Karlovy univerzity prof. MUDr. Zdeněk Lojda, DrSc., a slavnostní přednášku *De linguae Latinae virtutibus* brilantně podal prof. mnichovské univerzity Wilfried Stroh v aule pražského Karolina; po ní následoval koncert Vysokoškolského souboru a vlastní seminář na téma *Latinitas reviviscat*.

Druhý mezinárodní pražský seminář, jehož se účastnilo 116 zájemců, tedy o 49 více než předchozího, probíhal od 30. 7. – 6. 8. 1994 na téma *Mythus – fons artium sempiternus* a inaugurační přednášku v letním refektáři Strahovského kláštera pronesl Andreas Fritsch, profesor Freie Universität Berlin na téma *In mytho veritas?*³ Na tomto semináři se kromě přednášek a seminářů konalo v karlickém kostelíku představení studentů ÚRLS *Mysterium de virginibus fatuis* a *Miraculum resurrectionis B. Lazari* a na Karlštejně

¹ Terentius Tunberg je také redaktorem pouze elektronicky latinsky vydávaného časopisu *Retiarius*, vide: <http://www.uky.edu/ArtsSciences/Classics/retiarius>.

² D. ALEXA – U. WAGNER, *Seminarium Pragense 1992*, MDAV 4/92, 148nn.

³ Tato přednáška byla uveřejněna v časopise *Nuntius* IX, 8-13, který vydává L.V.P.A. pro své členy a zájemce.

ně byla provedena latinská hra Hrotsvithy von Gandersheim *Dulcitus* v podání žáků gymnázia Jižní Město, nastudovaná pod vedením nynějšího asistenta ÚRLS Mgr. P. Potůčka a hostujícího anglického profesora na tamějším gymnáziu P. Tuckera.⁴

Poté následovaly dva semináře pořádané v Brně 24.-31. 7. 1995 a 15.-22. 7. 1996. Tématem třetího pražského semináře 1.-7. 8. 1998 byli *Poetae scriptoresque Latini saeculi nostri*. Seminář byl zahájen v Lobkovickém paláci na Pražském hradě⁵ smyčcovým kvartetem G dur Karla Stamice v podání Stamiceva kvarteta, pokračoval přednáškou profesora mohučské univerzity Klause Sallmanna *Novas oras petamus! De Iulii Caesaris Stellae Columbeide*, na niž vhodně navázal smyčcový kvartet Antonína Dvořáka F dur, “Americký”, a slavnostní dopoledne uzavřel 2. smyčcový kvartet d moll Bedřicha Smetany a po něm proslov D. Alexy, předsedy vestfálské L.V.P.A., o významných výročí r. 1998 – Karlovy univerzity a vestfálského míru. Jak přednášky, tak koncert vyslechli přítomní se zájmem, potěšením a uznáním.

Mezi přednášejícími na semináři byli prof. Michael von Albrecht z univerzity v Heidelbergu, prof. Godo Lieberg z univerzity v Sieně a Bochumi, dr. Nicolaus Szymanski z Varšavy. Z našich účastníků referovali dr. M. Steiner, dr. J. Zachová, ing. mgr. R. Mašek, prof. B. Mouchová. Semináře a přednášky konali také soudobí latinskí básníci Anna Elissa Radke z Marburgu⁶ a Mauro Pisini z Arezza.⁷ Giovanni Pagano z Neapole připravil na závěrečný večer veršované scénky. Značná část programu, která se těšila všeobecné oblibě, se týkala latinského epigramu, o němž právě pronesl literárněhistorickou přednášku v dubnu t. r. v ÚRLS prof. Sallmann, takže seminář navázal i na univerzitní curriculum. Mimořádný zájem studentů se soustředil na vlastní tvorbu epigramů, kterou inspirovali prof. von Albrecht, prof. Sallmann a dr. Szymanski. Studenti a čerství absolventi M. Bažil, V. Chrpová,

⁴ URSULA KRAUS, *Seminarium Pragense 1994 – die etwas andere Fortbildungsveranstaltung*, MDAV 4/ 94, 126-129.

⁵ Za laskavé svolení patří dík ředitelství Národního muzea v Praze, které se tak velmi účinně zasloužilo o dobrý průběh inauguračního dne.

⁶ Anne-Ilse Radke (*1940) studovala klasickou filologii a evangelickou teologii a je profesorkou na Waldorfské škole v Marburgu. Píše básně německé i latinské; latinské vydala ve sbírkách *Musa exsul*, Würzburg 1982, *Harmonica vitrea* 1992, *In reliquiis Troiae*, Heidelberg 1995 (lat. i něm.), *Ars paedagogica, Erziehungskunst, lateinisch-deutsche Gedichte und Prosatexte für Schüler, Lehrer und Unterricht*, Königshausen & Neumann 1998.

⁷ M. Pisini (*1962) získal doktorát klasické filologie na univerzitě ve Florencii a publikoval sbírky italských básní *La confidenza illuminante*, Firenze 1987, *La ferità in largo*, Cortona 1991, *Nel delta delle vene*, Cortona 1991, *Nero*, Cortona 1993, a latinskou sbírku *Murmura noctis*, Cortona 1993. Latinské básně uveřejňuje v časopise *Latinitas, Vox Latina* a v jiných periodících.

B. Krylová, M. Marková a J. Svobodová podali hostům latinský výklad o dějinách Karlovy univerzity u příležitosti 650. výročí jejího založení, provedli je Karolinem, po Staroměstském náměstí a Pražským hradem. Na Vyšehradu překvapili P. Kolář a J. Krejsová svým zveršovaným podáním legend o tomto místě z Kosmovy kroniky. Ačkoliv se zprvu zdálo, že téma semináře je exkluzivní, staly se především *officinae epigrammatis faciundis* vyhledávanou příležitostí vyzkoušet si vlastní síly a latinské epigramy se staly téměř předmětem soutěže, takže snaha podpořit zájem studentů o originální způsob přístupu k latině se zdařila. Zájem vzbudil i referát K. Kokoskiwicze a E. Schmidtové *De grege Latine loquentium in interrete*. Také tento seminář obohatili studenti ÚŘLS a souboru Lauriger inscenací *Ordo virtutum* Hildegardy von Bingen.

Litovali jsme jen, že maďarští studenti, kteří projevíli o seminář zájem, tak učinili příliš pozdě, poté, když již skončily organizační práce.

Mnohem většího rozsahu, dosahu i obsahu byl *conventus* s názvem *Docere – Convegno internazionale sulla didattica delle lingue classiche* v italském městě Montelle (90 km východně od Neapole) ve dnech 24. 4. – 1. 5. 1998. Pořádali jej Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, Università di Salerno – Dipartimento di scienze dell'antichità, Unione Trifoglio Academia Vivarium Novum.

Tato Academia Vivarium Novum je pozoruhodné sdružení několika mladých a velmi vzdělaných lidí s idealistickým zaměřením a ušlechtilými snahami, kteří se rozhodli postupně vytvořit osobitou školu jako protiváhu pře-technizované střední školy a pohříchu konzumnímu životu mladých lidí a pěstovat v ní při gymnaziálním studiu jak přírodních, tak humanitních věd „*veram animi culturam*“. Chtějí, aby se studenti ve své škole (pro niž hledají vhodný dům se zahradou v příznivém italském klimatu) věnovali kultivování ústního i písemného projevu v mateřském jazyce, literatuře i hudbě a klasičtým jazykům takovým způsobem, aby jejich studium nepocíťovali jako příkoří a zátěž, ale aby správně organizované studium vtisklo pečeť jejich osobnosti a formovalo jejich pojetí morálních a kulturních hodnot. Zamýšlejí se věnovat vybraným studentům ve skupinách a respektovat individuální zájmy a hlavním jejich vkladem přitom je stoprocentní osobní nasazení, které se ostatně projevuje již nyní na gymnáziu běžného typu, kde vztah učitele Luigi Miragli, který byl *spiritus agens et movens* shromáždění, a jeho žáků, studentů latiny, je zcela mimořádný a jeho úspěch při výuce latiny živou metodou je pozoruhodný. Není divu, je-li jeho latina kultivovaná četbou a znalostí autorů, jejichž pasáže zná z paměti, stejně plynná jako jeho vlastní hbitá mateřština.

Conventus byl naplněn přednáškami na plenárních zasedáních a referáty v sekcích: prof. Dirk Sacré z univerzity v Lovani a v Antverpách předvedl latinskou interpretaci Catullovy básně latinsky tak, jak ji koná se svými studenty, prof. Michael von Albrecht se zabýval tématem *Quid lingua litteraeque Latinae ad homines educandos conferre possint*, jeden ze členů Acade-

mia Vivarium Novum Tomasso Borri referoval na téma *Grammatica praescriptiva an grammatica descriptiva*, dr. R. Maier, matematik a fyzik z Frankfurtu, tvůrce programu *Lector*, umožňujícího práci s latinskou CD-ROM *PHI* a řeckým *TLG*, nazval svou přednášku *De usu ordinatorum in docendo et in universum in philologia classica*, dr. Milena Minkova (Pontificia Univerzita Gregoriana) referovala na téma *De compositione Latina in studiorum ratione Societatis Iesu*, L. Miraglia⁸ při přednášce *'Expertus potest credere': quantum quantoque gaudio discipuli Itali in lingua Latina discenda Oerbergiano usi libro profecerint* předvedl se svými gymnaziálními žáky z několika tříd způsob výuky založený na metodě dánského prof. Oerberga. Přednášek a referátů bylo kolem sedmdesáti a zaujaly nejen ty, kteří byli přítomni jako posluchači (stejně množství jako referentů, poněvadž Montella přece jen lež v odlehlé oblasti, avšak zde získal L. Miraglia mimořádnou morální i finanční podporu), ale i přednášející mezi sebou. Součástí setkání byly kromě diskusí koncerty, ukázková četba latinských textů herci, exkurze do Pompejí s latinským výkladem, který podal L. Miraglia.

Z jiných důvodů byl velmi závažným počinem v oblasti, kterou sledujeme, *IX Conventus Internationalis Academiae Latinitati Fovendae*, který se konal o rok dříve 6.-13. srpna 1997 na univerzitě ve finském městě Jyväskylä za předsednictví prof. Tuomo Pekkanena. Academia Latinitati Fovendae, jejíž sídlo je v Římě a od jejíhož založení uplynulo v roce konání uvedeného kongresu třicet let, pořádá periodicky vědecká shromáždění: v Bukurešti 1970, na Maltě 1973, v Dakaru 1977, v Trevíru 1981, Durhamu v Británii 1985, v Erfurtu a Berlíně 1989, Lovani a Antverpách 1993. Finanční prostředky na loňský kongres ve Finsku poskytli velkoryse: ministerstvo školství, univerzita v Jyväskylä, správa středního Finska, kde Jyväskylä – lat. Granivicum – leží, finský rozhlas, finské aerolinie spolu s řadou dalších institucí, ale i sekretář kongresu, latinista dr. Erik Palmén, který byl také autorem latinské verze všech programů. Finové se však ujali organizace kongresu i jeho financování pod podmínkou, že všechny referáty i diskuse se budou konat v latinském jazyce. Tato podmínka byla nejen dodržena, ale latinsky probíhaly zcela úspěšně soukromé diskuse, latinsky byla nakonec celebrována celá katolická mše i evangelické bohoslužby. Finská televize také připravila sestřih vystoupení některých účastníků před televizní kamerou nebo ze zasedání a vydala videokazetu *Vinculum amicitiae*. Program kongresu probíhal ve dvou základních sekcích: 1. *Relationes inter orbem Latinum et terras septentrionales antiquissimae et mediaevales*, 2. *De lingua Latina hodie docenda*. Hlavní referáty z obou sekcí byly proneseny na společných

⁸ Tento někdejší absolvent klasického gymnázia nehořel přílišnou láskou k latině, dokud mu k ní neotevřel cestu prof. filozofie a medicíny G. Punzo, který mu poradil, aby zahodil učebnice s poučkami (které ovšem už L. M. znal – pozn. aut.), četl latinské autory a učil se jejich textům z paměti.

zasedáních. Celkem bylo předneseno kolem sedmdesáti přednášek a referátů, mezi nimi např. přednáška *De litteris Latinis a Romanis pontificibus media aetate in Finniam et Livoniam missis* vynikajícího latinisty, dlouholetého redaktora vatikánského časopisu *Latinitas* C. Eggera.⁹ Rakouský matematik, profesor Petr Hrandek přednášel na téma: *De grammatica quantitativa sive quanti momenti sit disciplina statistica in docenda lingua Latina*, profesor univerzity v Ljublani Kajetan Gantar, *Quid Procopius, rerum gestarum scriptor Byzantinus, de populis septentrionalibus et Slavicis tradiderit*, profesor univerzity v Lundu Birger Bergh, *Revelationes Sanctae Birgittae, Suetice ab ipsa vel dictatae vel conscriptae, Latine versae, rursusque Suetice translatae*, nově zvolený předseda Academiae Latinitatis Fovendae Bruno Luiselli, profesor univerzity La Sapienza v Římě, *Quam de Roma imaginem gentes ad septentrionem spectantes sibi finxerint (a Cimbris Teutonicisque ad saec. VIII p. Chr. n.)*, předseda kongresu Tuomo Pekkanen, *De animalibus sacris gentium septentrionalium* – abych uvedla některá témata pro ilustraci. Součástí kongresu byla také prohlídka univerzity, města, výstav uspořádaných při této příležitosti, exkurze – vše včetně jídelního lístku večere na rozloučenou v latině, jíž se Finové učí na gymnáziích jen jako volitelnému předmětu, ale jíž věnuje stejnou pozornost středoškolský i vysokoškolský pedagog jako rektorka univerzity, ministr školství dnešní i bývalý, starosta města Jyväskylä, finská televize a finský rozhlas, který – jak známo – vysílá od 1. 9. 1989 dodnes latinské zprávy. I popisky v zajímavém muzeu, které shromažďuje památky na historii středního Finska, byly finsko-latinské. Souhrnně lze říci, že tento kongres byl velmi dobrou platformou vědeckou i didaktickou v prostředí i architektonicky nesmírně zajímavém, jeho organizace byla dokonalá, atmosféra korektní a výsledky přínosné.

Bohumila Mouchová (Praha)

⁹ C. Egger se především zasloužil o vydávání *Acta diurna* v časopise *Latinitas*, jejichž zprávy vynikaly jasností, věcností a výstižností i stylistickou vyvážeností. Je také redaktorem nově vydaného *Lexicon recentis Latinitatis I. II.* (Libreria Editrice Vaticana 1982, 1987), dvou velmi užitečných knih *Lexicon nominum virorum et mulierum*, *Lexicon nominum locorum* (ibidem 1977) a učebnice *Latine discere iuvat*, ibidem 1986⁴ (spolu s kazetami).

PAMĚŤ SLOV VE VILE LANNA

Pracovníci *Slovníku středověké latiny v českých zemích* (Ústav pro klasická studia AV ČR) a *Staročeského slovníku* (Ústav pro jazyk český AV ČR) uspořádali 23. 10. 1997 konferenci *Paměť slov*, která se konala v příjemném a již mnohokrát osvědčeném prostředí vily Lanna. Úkolem konference bylo přiblížit posluchačům na vybraných tématech počátky, historii, metody, problémy a současný stav lexikografického bádání na středolatinšském a staročeském jazykovém materiálu, pokrývajícím období od začátku latinského (českého) písemnictví do r. 1500.

Předmětem zájmu lexikografů obou slovníků je zjišťování původního významu lexikálních jednotek a zkoumání jejich změn významových i formálních v průběhu jejich vývoje, přičemž metody užívané ke zpracování historického lexikálního bohatství jsou – jak vyplývá z příspěvků – na obou pracovištích obdobné. *Slovník středověké latiny* zahájil svou existenci přípravnými pracemi v r. 1934 (excerpce z více než 900 pramenů, včetně materiálu dochovaného pouze v rukopisech) a vytvářením hesel po r. 1970. Dosud vyšlo 16 sešitů, písmena A-I, tj. více než polovina plánovaného rozsahu. Tvůrci Staročeského slovníku navázali na Gebauerův *Slovník staročeský* (A-N, 1903-1904) a vydali další sešity důkladně zpracovaného materiálu v rozsahu písmen N-P (od r. 1968; jeho vydání předcházelo přípravné období s doplňováním materiálu – od r. 1948 – a stanovení nových zásad zpracování). Tím se tento slovník dostal do čtvrtiny plánovaného rozsahu (se záměrem dodatečného nového lexikografického popisu části abecedy A-M).

Úvodní slovo a zahajovací referát přednesl A. Štich (*Slovo jako motivem*), základní informace o obou slovnících podali Z. Silagiová a J. Kouba (*Slovníky na prahu dospělosti*). Důležitost latinských rukopisných pramenů pro doplnění materiálu *Slovníku středověké latiny*, jakož i užitečnost spolupráce mezi oběma slovníky (staročeské glosy v latinských textech) byly tématem referátu D. Martínkové (*Ad fontes manu scriptos*). O roli národních jazyků ve středověké latině užívané na našem území pojednala Z. Silagiová. E. Michálek se zamýšlel nad středolatinšským slovním spojením *septimum caelum* a jeho staročeskými paralelami (*Sedmé nebe slovníkářovo*). Další referáty ukazovaly konkrétní práci s jazykovým materiálem při vytváření heslového článku a úskalí číhající na lexikografy při jeho zpracovávání (např. *Dobrodružství lexikografie*, M. Homolková), vývoj odborného názvosloví, odrážející omyly a posuny lidského poznání (latinská mineralogická terminologie v příspěvku H. Šedinové), stejně jako v jiném případě odrážející téměř petrifikovaný systém udržující se po několik stovek let (česká chiro-

mantická terminologie v referátu A. Černé). Nezastupitelnost a nutnost přesné znalosti soudobého významu jednotlivých slov pro adekvátní zpracování témat z oboru historie, stejně jako z právních a církevních dějin, archeologie, z oblasti hmotné kultury aj., ale i lidského myšlení a pojmání okolního světa v proměnách doby, byla nastíněna např. v příspěvku P. Čorneje *Význam staročeského slovníku pro české dějepisce* nebo J. Royta *Překlad biblického textu a proměny obrazu*, zatímco praktickou stránku využívání latinských jazykových slovníků při studiu latiny připomněla J. Nechutová.

Hojná účast posluchačů z řad odborníků i studentů a bohatá diskuse potvrdila potřebnost existence takových, byť i dlouhodobých lexikografických projektů, stejně jako přání, aby tato díla byla s úspěchem a co nejdříve dovedena do konce.

Zájemcům sdělujeme, že příspěvky referujících budou zveřejněny v připravovaných číslech časopisu *Listy filologické* (3-4/1998 a 1-2/1999 – pracovníci Ústavu pro klasická studia) a *Naše řeč* (1998 – pracovníci Staročeského slovníku).

S lítostí musíme na tomto místě vzpomenout náhlého odchodu jednoho z účastníků konference, našeho milého kolegy, pracovníka *Staročeského slovníku* dr. Jiřího Kouby – rozloučili jsem se s ním krátce po Novém roce.

Hana Florianová (Praha)

LETNÍ ŠKOLA KLASICKÝCH STUDIÍ 1998

Již po sedmé uspořádaly Ústav pro klasické studia AV ČR v péči dr. Z. Si-lagiové a kol. spolu s Asociací učitelů klasických jazyků Alfa Letní školu klasických studií. Konala se v Praze od 1. do 4. 7. 1998 a v souladu s oslavami 650. výročí založení UK byla zaměřena monotematicky na tuto instituci, její život a osobnosti s ní spjaté především v době vzniku a krátce potom. Sledovala však i širší aspekty vzdělávání v té době a antických vzdělávacích prvků v něm. Podle osvědčeného schématu byla dopoledne vyhrazena předkládání latinských textů a jejich výkladu, odpoledne přednáškám.

Jakousi základnu celé škole s podtitulem *Žáci – školy – učitelé* vytvořil úryvek Augustinova spisu *De magistro*, určeného pro jeho syna Adeodata, který připravil pro dopoledne 1. 7. Richard Mašek. Autor v textu rozebírá pojmy “učení”, “učení se” a vztah mezi učitelem a žákem v tomto procesu. Při osvětlování textu upozornil R. Mašek na blízkost “vnitřního člověka” Augustinova s “poutníkem” Komenského *Labyrintu*.

Ucelený přehled antického vzdělávacího systému poskytla odpolední přednáška J. Kepartové *Vyšší vzdělání v antickém světě*. Přednášející uvedla časové rozvržení celého systému, učební náplň, přiblížila postavení učitele a žáka. Zdůraznila kladnou hodnotu stability systému, vyučovacích metod, učebnic, důležitost rétoriky (nezbytná příprava pro politickou dráhu!), cesty na zkušenu.

Patrně novum znamenal pro účastníky výlet do astronomie na pražské univerzitě na přelomu 14. a 15. století ve stejnojmenné přednášce A. Hadravové. Dopoledne 2. 7. ji doplnila četba úryvku z díla Křišťana z Prachatic *De compositione et usu astrolabii*, spojená s výkladem a demonstrací přístroje zhotoveného přednášející samou.

S J. Kalivodou a jím připraveným textem *Ekkehardus Sangallensis IV., casus sancti Galli* jsme se vypravili do slavného svatohavelského kláštera, seznámili se s působením iroskotské misie v západní Evropě, klášterním životem a v legendárním rouchu s nejvýznamnějším středověkým mnichem, jedním z tzv. “pueri oblati”, Notkerem Balbulem, autorem proslulých sekvencí.

Odpoledne 2. 7. bylo věnováno prohlídce Karolina, provázené zasvěceným výkladem Michala Svatoše, a dvěma přednáškám. V *Typech univerzitiní výuky* shrnul Martin Svatoš požadavky na univerzitního učitele, způsoby výuky a zkoušení. Připomněl disputace jako vrchol středověké učenosti. Možná nový byl pro mnohé pohled na neblahý sociálně politický dosah Dekretu kutnohorského. V přednášce *Římské právo na UK* vymezil M. Skřej-

pek nejprve obsah pojmu, pak sledoval místo práva ve výuce až do konce 19. století, kdy se začalo po rozdělení univerzity vyučovat česky.

Dopolední čtení 3. 7. *Život univerzity v dokumentech*, připravené H. Miškovskou, vycházelo z překladu textu *Statuta Universitatis Pragensis* a jejího doplňujícího výkladu. Představilo členy správy univerzity jako celku i jednotlivých fakult včetně údů technického rázu (řemeslníků), vymezilo jejich kompetence a činnosti.

Do duchovní sféry naproti tomu mířil úryvek z díla J. A. Komenského *Methodus linguarum novissima*, v němž autor odůvodňuje po krocích potřebu zvolit za základ procesu vyučování i učení se jazyk mateřský. Text připravil M. Steiner a v průvodním výkladu upozornil i na jeho formální stránku, lexikální pestrost a vybroušené stylistické prostředky. Tyto kvality bývají oceňovány v autorových dílech psaných česky, a nechány bez povšimnutí ve spisech latinských.

Přednáška J. Šubrta *Deklační cvičení* jako součást antického vzdělávacího systému vyzdvihla význam rétoriky v antické společnosti, a tedy i důležitost její výuky, realizované ve speciálních stylistických útvarech, tj. v deklamačních cvičeních. V těchto rétorických exhibicích se rozvíjely motivy kauz aktuálních i mytologických a literárních fikcí; byly pořizovány soubory výňatků z nich (Seneca St.) a zpětně i literaturu ovlivňovaly.

Působení významného výchovného činitele v barokním období sledoval ve své přednášce *Úloha piaristů v české barokní vzdělanosti* V. Bartůšek. Připomněl původ řádu, jeho školská zařízení v českých zemích a ocenil jeho zásluhu zvláště v oblasti základního školství a v přípravě žáků k odchodu přímo do života.

Martin Svatoš sledoval ve své přednášce *Humanistické vzdělání v českých zemích v 19. a 20. století* hodnocení významu klasických jazyků nebo latiny samé s jejich dominantním postavením v učebním plánu českých gymnázií do poloviny 19. stol., kdy se formovaly první nesouhlasné proudy, přes ztrátu této výsady ve prospěch moderních jazyků včetně mateřského a exaktních předmětů po r. 1918 s cílem "přiblížení duchu doby", přes politicky motivované odsouzení latiny spolu s ostatními humanitními předměty po r. 1948 až po zrušení její výuky v jednotné Nejedlého škole v r. 1951.

Obvyklý seminář pro učitele latiny v závěru setkání byl nahrazen přednáškou J. Marka *Římské společenské hodnoty*. Přednášející osvětlil základní hodnotové pojmy pěstované římskou společností jako *virtus, fides, disciplina, libertas, pietas, labor* atd. a jejich obsah. Uváděl je do vztahu s duchem a charakterem národa a vyvozoval, jak byly právě racionalita, praktičnost a politické motivace pro Římany hnací silou jejich neobyčejných výkonů a úspěchů ve srovnání s řeckým tíhnutím k duchovnímu ponoru a teoretizování. Vhodným doplňkem přednášky byl soubor ilustrativních citací latinských autorů.

Družný, srdečný společenský večer konaný 3. 7. byl jako obvykle příležitostí ke vzájemné výměně informací a zkušeností i sblížení účastníků. Bylo

jich letos asi třicet a potěšující bylo, že řadu těch "skalních" osvěžilo nemálo nových, mladých.

Mortua est Schola studiorum antiquorum huius aetatis, vivat Schola aetatis sequentis.

Helena Zudová (Jihlava)

CERTAMEN LATINUM (netradiční soutěž pro středoškoláky)

Různé olympiády v češtině, živých jazycích i přírodovědných oborech mají v našem školství již dlouhou tradici. Už druhým rokem jejich škálu obohacuje také *Certamen latinum* – soutěž ve znalostech latinského jazyka a antické kultury, organizovaná MŠMT ČR ve spolupráci s Asociací učitelů klasických jazyků (ALFA). Soutěž má třístupňovou strukturu (školní kola, zemská kola, celostátní kola) a probíhá ve dvou kategoriích. První z nich je určena studentům, kteří se učili latině alespoň rok, v druhé pak soutěží studenti, kteří se latině věnují dva roky a více.

Cílem soutěže není jen mechanické prověřování jazykových znalostí, ale hlubší proniknutí do všech stránek antické civilizace. Tvůrcové soutěžních úkolů zvolili hravou formu, která nejen lehce potrápí mozkové závity soutěžících, ale zároveň je pobaví a přinese jim potěšení ze hry a tvořivé, samostatné práce, v níž nezáleží jen na paměti, ale především na schopnosti logického úsudku a tvůrčí představitivosti. Jak ukázala závěrečná anketa mezi účastníky celostátního kola prvního ročníku soutěže, *Certamen Latinum* se líbilo. Jeden z účastníků např. napsal: “Ze školních lavic si člověk odnese pocit, že latina je mrtvý jazyk, ale soutěž mi ukázala, že latina žije i dnes, a může být dokonce zajímavá.”

Tímto zdaleka nechceme říci, že na adresu organizace a obsahu soutěže nezazněly žádné kritické připomínky, ať už z řad pedagogů či studentů. Soutěž však zapustila kořeny a založila tradici, dávající rok od roku příležitost k vylepšení všeho, co se nestačilo na začátku. Na letošní rok 1998/1999 se chystá již její třetí ročník.

Lubor Kysučan (Olomouc)

ECHO LATINA V NOVÉM

Echo Latina, které začalo vycházet jako studentský časopis na Ústavu klasických studií v Brně a později přesídlilo, již coby populárněvědecký časopis, na Katedru klasické filologie Filozofické fakulty UP v Olomouci, změnilo svého vydavatele. Od loňského roku se ho ujala Asociace učitelů klasických jazyků, která je sloučila se svým Zpravodajem. Sborník *Echo Latina* nyní vychází jedenkrát ročně jako zpravodaj asociace. Na jeho formální i obsahové hodnotě se příliš nezměnilo, zůstaly všechny rubriky (*lingvistika, literatura, historie, klasická archeologie, Latinitas viva, Latinitas iocosa*) přibližující vážnou i nevážnou formou antickou a středověkou latinskou kulturu všem hlubším zájemcům o obor a nabízející zajímavé materiály pro zpestření a rozšíření výuky jak středoškolským, tak vysokoškolským pedagogům. Naopak přibyly aktuální zprávy o dění v asociaci a nových knihách, které byly dříve vyhrazeny jejímu zpravodaji. Uvedené sloučení tak přispěje k prohloubení komunikace v oboru a lepšímu vzájemnému poznání. Členové asociace, kteří řádně zaplatí členské příspěvky, získávají sborník-zpravodaj *Echo Latina* zdarma, nečlenové si jej mohou objednat a předplatit na adrese asociace.

Lubor Kysučan (Olomouc)

VÝSTAVA ANTICKÉ UMĚNÍ ZE SBÍREK A NÁLEZŮ NA MORAVĚ A ZE SBÍRKY NÁRODNÍHO MUZEA (Praha, Národní muzeum, duben – červenec 1998)

Zájemce o antické umění a řemeslo, chce-li se seznámit s jeho vývojem, má v současné době pouze dvě možnosti: navštívit galerii a muzeum odlišků antické plastiky v Hostinném a Litomyšli, kde jsou také pravidelně pořádány sezónní výstavy originálů. Proto vzbudila velký zájem nejen odborné veřejnosti výstava *Antické umění ze sbírek a nálezů na Moravě a ze sbírky Národního muzea*, otevřená po dobu tří měsíců v Národním muzeu v Praze. Uskutečnila se v hlavní budově k 180. výročí jeho založení a byla reprízou akce realizované v roce 1997 v Moravském zemském muzeu v Brně, obohacené o vybrané exempláře ze sbírek NM. Autorsky se na výstavě podíleli M. Dufková, M. Pardyová, H. Svobodová, J. Čižmářová a B. Komoróczy. Podobně jako brněnskou výstavu, lze i pražskou rozdělit na dvě obsahové i chronologicky nestejně velké části. V první z nich, která je mnohem obsáhlejší, jsou zařazeny sbírkové předměty z depozitářů moravských muzeí a zámků, doplněné ze sbírek Národního muzea v Praze. Výstava je řazena chronologicky, první exponáty náleží době bronzové v egejské oblasti a především Kypru. Nejpočetněji je na výstavě zastoupena keramika – počínaje produkcí kyperskou a keramikou geometrického Řecka. Poměrně hojně je na výstavě představena korintská keramika 8.-6. století př. Kr., sloužící především pro transport a uchovávání kosmetických přípravků. Vedle několika kvalitních ukázek attické černofigurové produkce v expozici převažuje červenofigurová keramika a především jihoitalské červenofigurové vázy, které tvoří podstatnou část antických předmětů v našich sbírkách. Zde je třeba zmínit především soubor rozměrných jihoitalských kráterů ze zámeckých sbírek ve Vranově nad Dyjí, které jsou zčásti zdobeny v té době již neobvyklou černofigurovou technikou. Početně je na výstavě zastoupena také helénistická černě listrovaná a polychromní keramika. Další zajímavou a atraktivní skupinu nálezů představují terakotové sošky klasického a především helénistického období, které jsou v našich sbírkách také zastoupeny v poměrně vysokém počtu. Tato drobná plastika je velmi pěknou ukázkou dobové produkce, která reflektovala předlohy velkého sochařství. Do výstavy však byly zařazeny také ukázky architektonické výzdoby, které by díky své torzovitosti mohly zůstat nepovšimnuty, ale přesto představují unikátní příklady výzdoby archaických chrámů – jedná se především o mramorové zlomky z chrámu na athénské Akropoli a terakotovou výzdobu pocházející nejspíš z jižní Itálie. Nedílnou součástí výstavy, seznamující s antickými civilizacemi, jsou také předměty dokládající etruský výtvarný projev. Zde se jedná především

o keramiku typu bucchero, votivní terakoty a ukázky vyspělého etruského bronzířství. Římské umění je zastoupeno několika zajímavými portréty, zlomky nápisů a ukázkami provinciální spotřební i luxusní keramiky.

Druhá část výstavy je pojata tematicky úžeji, jsou zde zařazeny předměty pocházející především z moravských výzkumů. Spolu s nálezy z pozdnělaténských oppid a germánských pohřebišť (bronzové nádoby, keramika atd.) byla závěrečná část výstavy věnována novějším výzkumům na Mušově-Burgstallu, které provádí Archeologický ústav AV ČR v Brně. Vedle terrý sigillaty či kolkovaných cihel byl objeven především soubor nástrojů na opracování dřeva a kovů a zlomky římských militárií. Jsou dokladem existence dílen na opravy vojenské výstroje a výzbroje. Tuto část výstavy pak doplnily plány a rekonstrukce situací a některých nálezů. Význam lokality pak podtrhují také nálezy pocházející z výzkumů ÚAPP v Brně v lokalitě Mušov-Neurisen. I když tato část expozice prezentuje "jen" drobný zlomkový materiál, je potřeba ocenit jeho zařazení, protože se jedná po delším období o první zveřejnění části výsledků dlouhodobých, stále probíhajících výzkumů římského zásahu na jižní Moravě, ilustrující vzájemné vztahy mezi Římany a Germány a unikátní význam Mušova a jeho okolí.

Kladně je možné hodnotit také instalaci výstavy, která umocňuje celkově příznivý dojem. Návštěvník z popisek načerpá dostatečné informace o vystavených předmětech, aniž by byl zahlcen nadbytečnými fakty. Výstava je uspořádána přehledně, s dobrou možností přístupu k vybraným exemplářům, jež lze důkladně prostudovat. Jejím přínosem je pak skutečnost, že návštěvník se zde může seznámit s předměty, které již delší dobu nebyly vystaveny, anebo k jejich zveřejnění došlo poprvé, a že prezentuje nejširší veřejnosti především výběr reprezentativních ukázek řeckého, etruského a římského řemesla a umění. Na tomto místě je však potřeba upozornit na skutečnost, která omezuje dosah výstavy: je škoda, že k výstavě takového rozsahu se nepodařilo zajistit katalog (pro brněnskou výstavu vyšel průvodce výstavou). Většina vystavených exemplářů se po skončení výstavy vrátí do muzejních depozitářů a až na malé výjimky, pocházející ze zámeckých sbírek, nebudou přístupné. Není také jisté, zda se v budoucnu podaří uspořádat takto souborně pojatou výstavu. Je samozřejmé, že příprava podrobného katalogu pro podobně široce prezentovanou výstavu je nesmírně obtížná, ale na tomto místě je nutné zdůraznit, že katalog nebylo možné připravit především z finančních důvodů (značná část vystavených předmětů je již zpracována a mnohdy také publikována v CVA nebo jině). Výstavu lze také chápat jako upozornění na skutečnost, že se dosud stále nepodařilo zřídít stálou expozici antického umění z českých a moravských sbírek a nálezů. I proto lze výstavu *Antické umění* v NM, která přinesla velmi zajímavý pohled na antickou kulturu a její výtvarný projev, hodnotit veskrze kladně a ocenit práci všech autorů.

Jiří Musil (Praha)